

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДСТВО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

No. 8 (545), August, 1993, Vol. XLVI

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

Відповідальні Редактори — Ілля Дмитрів і Сергій Квіт
Технічний Редактор — Орест Андрійв

Члени Редакційної Колегії:

д-р А. Бедрій, проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай,
ред. П. Дужий, ред. С. Караванський, п-ні мгр О. Керзюк,
мгр О. Коваль, проф. д-р В. Косик, проф. д-р О. Кушпета,
інж. В. Олесків, д-р Б. Стебельський, проф.
д-р П. Цимбалістий, ред. М. Шатилов.

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Тел.: 071 607 6266/7

Факс: 071 607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати статті і виправляти мову.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1993 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
Австрія	765 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2200 ф.фр.	1200 ф.фр.	250 ф.фр.
Вел. Британія	ф.30.00	ф.16.00	ф.3.25
Канада	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
США	65 дол.	35 дол.	6.50 дол.
Німеччина	120 н.м.	65 н.м.	12.50 н.м.
Франція	350 фр.	180 фр.	35 фр.
Швеція	350 кор.	180 кор.	35 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.
Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І КУЛЬТУРНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 8 (545)

СЕРПЕНЬ, 1993

Річник XLVI

Зміст VIII-ої книжки

Іх Святість Патріярх Мстислав I Відійшов у Вічність

— УКРАЇНСЬКА АКТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ЖАЛОВІ	899
— ВИСЛОВИ СПІВЧУТТЯ ГОЛОВИ ПРОВІДУ ОУН І ПРОВІДУ КОНГРЕСУ	900
— ВИСЛОВИ СПІВЧУТТЯ ВЛАДИКИ ІОАНА, ОО. ХУТОРНОГО І ГАЛИЦІ, Д-РА СВЯТОМИРА М. ФОСТУНА	901
— ВИСЛОВИ СПІВЧУТТЯ ДИРЕКЦІЙ УІС І УВС, ЛОНДОН	902
— ПРОЩАННЯ З ПАТРІЯРХОМ	902

Всеукраїнський Збір Конгресу Українських Націоналістів

— ПЕРШИЙ ЗБІР КОНГРЕСУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ	906
Слава Стецько: СЛОВО НА ВІДКРИТТІ ПЕРШОГО ЗБОРУ КУН	908
— СЛОВО УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	910

До питань державного будівництва

Богдан Фудей: ПРАВОВІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.	915
— РЕЗОЛЮЦІЇ ПЕРШОГО СВІТОВОГО КОНГРЕСУ УКРАЇНСЬКИХ ЮРИСТІВ.	921
Володимир Левченко, Олександр Назаренко: ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ЄДНАННЯ — ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНУ ДЕМОКРАТІЮ	924
Роман Кісь: МАРГІНАЛЬНА УКРАЇНСЬКА ЛЮДИНА НА ПОРОЗІ ЄВРОПИ	926
В. Поліщук, В. Багнюк, І. Власенко: КУДИ МЧИТЬ «РУСЬ-ТРОЙКА?»	935
В. Кульчицький-Гут: РЕАЛІСТІ ПРОТИ ВІЛСОНІСТІВ	940
Роман Рагманний: ЧОМУ ПОТРІБНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УПА?	953
М. М. Вегеш: ПОЛКОВНИК МИХАЙЛО КОЛОДЗІНСЬКИЙ-ГУЗАР.	955

мгр. Володимир Микула: ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА» І ДИВІЗІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ (Продовження, 2)	958
--	-----

Новелі

Роман Бачинський: МИ ВРЯТОВАНІ, МАМО.	963
Світлана Дячук: МІСЯЧНА НІЧ	975

Досліди

Я. Лялька, Р. Бачинський: «МИ ВІРИМО В СИЛУ І ВОСКРЕСІННЯ УКРАЇНИ. . .»	978
Петро Лаврів: ЧИ ВАМ НЕ БОЛИТЬ?	989
Святослав Караванський: ДРУКОВАНЕ СЛОВО ЯК ЧИННИК ОСВІТИ В УКРАЇНІ	993

Презентація журналу

— ПРЕЗЕНТАЦІЯ В КІЄВІ ЖУРНАЛУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»	998
— АКТ ПЕРЕДАЧІ	1000

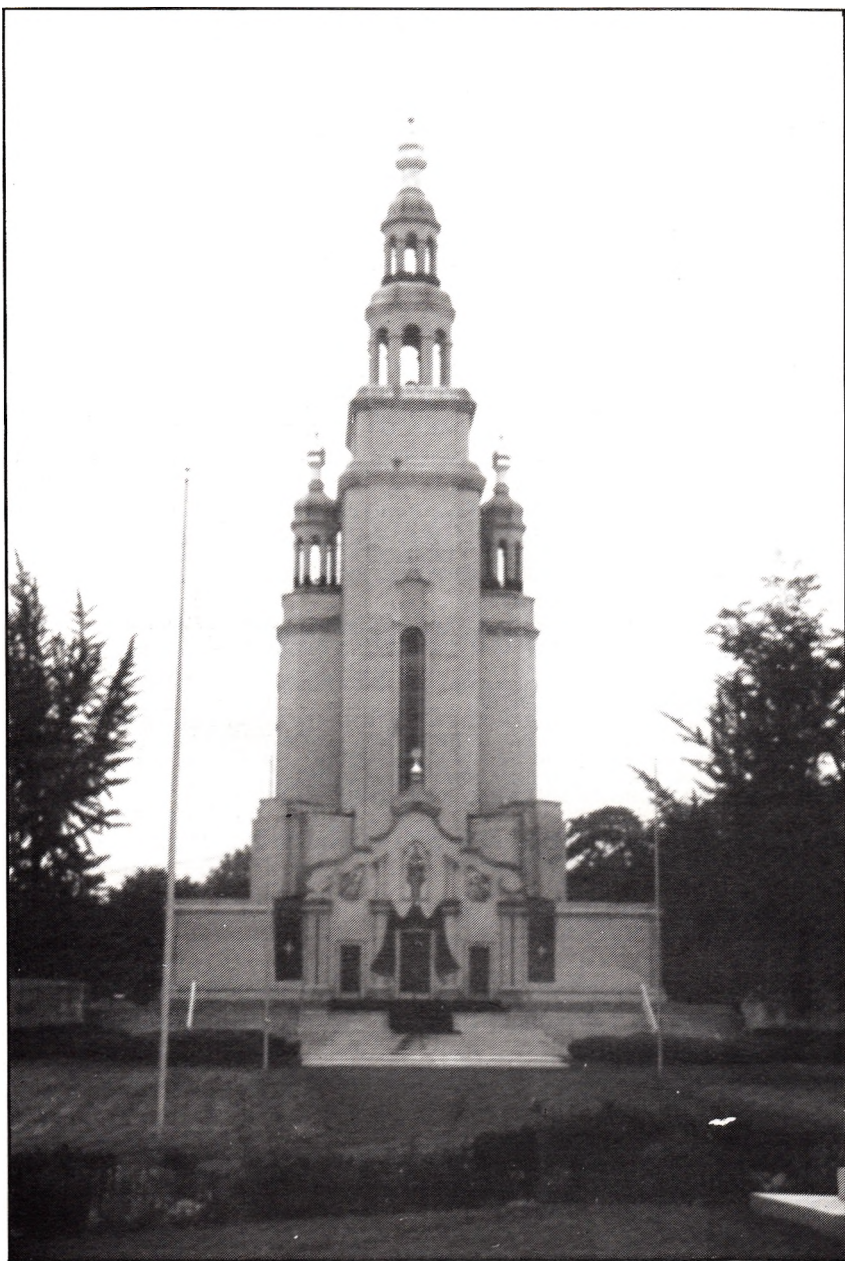
Щира бесіда

Святослав Караванський: КОЛОНІАЛЬНА СПАДЩИНА — 1005; ВЕЛИКО- ДЕРЖАВНИЙ РАСИЗМ — 1006; . . . І ПРО БЕСІДУ — 1007; НАЗВИСЬ ТА ШЕ Й БУДЬ — 1008; ФІНАЛ ОДНОГО АЛЬЯНСУ — 1009; РОБОТИ — МОРЕ — 1011; В ЛАВІ ЗБІРКА — 1012.	
---	--

Огляди, рецензії

Володимир Жила: «ЗНАЙДИ В ДУШІ БАЛЬЗАМ НА ВОЛІ»	1014
Микола Вегеш: ГАЛИЧЯНИ НА ЗАКАРПАТТІ	1016
Т. Мацьків: УКРАЇНА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПАВЛА АЛЕПСЬКОГО	1020

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

*Церква-пам'ятник Св. Андрія Первозванного в Бавнд Бруку, США,
у крипті якої схоронено св. п. Мстислава I, Патріярха Київського
і Всієї України*

Їх Святість Патріярх Мстислав I відійшов у вічність

УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ЖАЛОБІ

В п'ятницю 11 червня 1993 року надзвичайно сумна вістка облетіла села і міста України, українську Східню і Західню діаспори, звідомляючи українців і чужинців про те, що в ранніх годинах якраз того ж дня упокоївся в Бозі на 96 році надзвичайно трудолюбивого життя св. п. Святіший Патріярх Київський і Всєї України Мстислав I, який по впливі кількох десятиліть у проводі Української Автокефальної Православної Церкви в діаспорі, а від 1990 року в Україні, став тим Главою тієї Церкви в її історичному перекрою, якому Всевишній Господь доручив підняти цю многострадальну Церкву до гідності Патріярхату і розпочати старання за визнання цього чину Патріярхом Царгородським та іншими Східніми Православними Патріярхами.

Сприймаючи цю безмежно сумну і болісну вістку, сливе всі вірні УАПЦ і весь патріотичний український світ напевно на якусь хвилиночку задержались над питанням, а як буде надалі з цим великим церковним і національним ділом, за здійснення якого піднявся на українській землі св. п. Патріярх Мстислав I з цими Владиками, духовенством і вірними, які в цьому часі і в наступних двох роках згромадились довкола свого Патріярха й Глави?

Конкретну відповідь на це так немов би мимовільне питання з певністю принесуть наступні тижні, місяці і найближчі роки, щоб в цих перших роках відродження і формування української нації і її Держави цей переважливий процес національно-державницького творення був супроводжуваний відродженням наших традиційно-історичних Церков-Патріярхатів і їхніми Патріярхами, Владиками і душпастирями благословлений.

Бо не так, як знаємо, розвивались цих два питання в єдиному естві в раніших періодах історії України. Особливо в 1917-18 роках обставини на церковно-релігійному полі у новопосталій Українській Народній Республіці були такі, що тогочасне церковне життя треба було православним братам розпочинати він основи найвищої церковної влади — її Глави і Єпископату.

Тому в цих перших тижнях по відході Їх Святости Патріярха Мстислава I у Засвіті всіми фібрами наших церковно-релігійних і національних умів треба пам'ятати, а наколи б заходила потреба, то і відстояти всі ці діла і слова, якими Їх Святість Мстислав I відкривав іще замкнені двері рідному і вільному церковному життю в Україні, де на протязі біля шістдесяти років володіли на цьому полі большевицькі наїзники та їхні представники. Особливо треба пам'ятати і про великий чин Їх Святости Мстислава і про цей

декрет і його слова, якими Їх Святість Патріярх підняв жорстоко переслідувану Українську Автокефальну Православну Церкву до гідності Патріярхату Київського і Всієї України, що являється, згідно з нашими скромними думками, величезним кроком також і на шляху до одної Христової Церкви на землях України, до якої стреміли всі великі українські церковні й національні Мужі!

До Священного Синоду УАПЦ
Бавнд Брук, США

Київ, 14.6.1993 р.

Високопреосвященні Владики,
Члени Священного Синоду УАПЦ!

Від Проводу ОУН, від всього членства і від себе особисто хочу висловити найглибші співчуття і вирази скорботи з приводу великої втрати, якою для всього нашого народу і зокрема для УАПЦ є перехід у вічність Патріярха Київського і всієї України, Його Святости бл. п. Мстислава.

Господь покликав Його Святість у свої небесні хорони в час, коли Україна переживає важкий період свого духовного становлення. Започаткована Його Святістю велика праця становлення Української Автокефальної Православної Церкви в Україні на здорових християнських і національних принципах чекає свого завершення.

Ми завжди підтримували УАПЦ під високим керівництвом Його Святости Патріярха Мстислава і запевняємо Священний Синод УАПЦ, що й надалі підтримуватимемо дії УАПЦ, направлені на об'єднання всіх православних громад в Україні, а також тісну співпрацю між Українською Греко-Католицькою Церквою і УАПЦ в напрямі до єдиного Українського Патріярхату в майбутньому.

Ще раз прошу прийняти наші найщиріші співчуття і запевнення наших молитов за упокій Його Святости Патріярха Мстислава, про якого збережемо тривку, незабутню пам'ять.

З глибокою пошаною і відданням у Христі Господі,

Слава Стецько
Голова Проводу ОУН і
Конгресу Українських Націоналістів

СПІВЧУТТЯ РОДИНИ СВ. ПАМ. СВЯТИШОГО ПАТРІЯРХА УАПЦ МСТИСЛАВА І

Лондон, 15 червня 1993 р.

ВШП-ні Тамара Яровенко,
ВШП-ні Маріямна Суховерська,
ВШП Інж. Ярослав Скрипник,
Їхні Шановні Родини,
Грімзбі — Монтреал, Едмонтон,
Канада

Вельмишановні Пані Тамаро і Пані Маріямно,
Вельмишановний Пане Інженере!

Від імени Єпархіяльного Управління Української Автокефальної Православної Церкви у Великій Британії, що її основником у тій країні був славної пам'яті Ваш Батько — Святіший Патріарх Мстислав І, дозвольте висловити Вам і Вашим Родинам, Дітям і Внукам наше найсердечніше співчуття у втраті Вашого Батька і Дідуся, Великого Сина українського народу, Глави нашої Української Автокефальної Православної Церкви, видатного українського національного діяча, великого мецената української культури і відданого українського патріота, який все своє трудолюбне життя присвятив чесному служінню нашій Церкві й українській нації.

Прийміть вислови сердечного співчуття від нас, Єпархіяльного Управління, Отців Настоятелів, Парафіяльних Рад, Сестрицтва ім. св. княгині Ольги, Ліги Української Православної Молоді, парафіяльних хорів, редакції й адміністрації нашого журналу «Відомості» та всіх вірних нашої Єпархії.

Хай Всевишній міцнить Вас у скорбних днях Вашого великого смутку, а Покійному Святішому Патріярхові хай подасть вічне життя в Його небесних хоробах.

З глибокою пошаною до Вас,

† Іоан
Правлячий Єпископ УАПЦ Лондонський,
от. протопресвітер Михайло Хуторний,
от. протопресвітер Михайло Галиця,
д-р Святомир М. Фостун

Слава Ісусу Христу

До Священного Синоду УАПЦ

С. Бавнд Брук, Н. Дж., США.

Високопреосвященніші Владики,

Члени Священного Синоду,

Багаточисленна, горем опечалена Родино!

Від імені Дирекції Української Інформаційної Служби й Української Видавничої Спільки та усього членства цих двох інституцій висловлюємо наші найглибші співчуття і вислови скорботи з приводу невіджалуваної втрати, якою є відхід у Вічність Його Святости Патріярха Київського і всієї України св. пам. Мстислава І.

Всевишній Господь покликав Його Святість на спочинок у Свої небесні хороми якраз тоді, коли його корабель, УАПЦерква, опинився на розбурханому українському морі бурєю нашого відвічного ворога Москви, яка, на превеликий жаль, знайшла серед наших же таки земляків послушних собі людей.

З Покійним Патріярхом нас в'язало десятилітнє знайомство і співпраця на громадському і церковному полі. Ми з нетерпінням чекали на його приїзд до нашої країни поселення, зустрічали тепло на летовищі, з приємністю слухали Його мудрих і багатоповчаючих порад. І ось неблаганна дійсність забрала нам нашого і Вашого дорогого Владику, Батька, Дідуса і Прадідуса, нашого національного Мойсея.

Одначе ми не падаємо духом, віримо у Божу ласку і справедливість, віримо, що почате Святішим Патріярхом св. пам. Мстиславом діло буде доведене до тріумфального завершення Його вірними послідовниками.

Хай Всемогучий Бог оселить Свого Слугу Божого Мстислава там, де немає ні скорботи, ні жалю, ні зідхання, та подасть Йому життя вічне, а ми збережемо світлу Пам'ять про Нього во віки вічні.

З глибокою пошаною і відданістю у Христі,

За Дирекції УВС і УІС:

О. Музичка
Секретар

В. Олесків
Голова

ПРОЩАННЯ З ПАТРІЯРХОМ

Сотні мирян на чолі з десятками духівників українського православного і католицького віровизнань з України і діаспори супроводжували в середу, 23 червня ц. р., Патріярха Київського і всієї України Мстислава І у вічну дорогу.

Патріярх Мстислав, якого обрано Патріярхом Української Автокефальної Православної Церкви в 1990 р., упокоївся у Бозі в

п'ятницю, 11 червня ц. р., після тяжкої недуги. Його поховано тут, у крипті під церквою-пам'ятником Святого Андрія Первозванного, зведенню якої Покійний Мстислав якнайактивніше сприяв.

Увесь український світ з боєм відчув відхід у вічність Патріярха Мстислава. Представники уряду України, провідники українських віровизнань і центральних громадських та політичних установ висловили своє співчуття з приводу його смерті.

Верховний Архієпископ Мирослав Іван Кардинал Любачівський, який постійно перебуває у Львові, передав лист з висловами співчуття, якого Архієпископ-Митрополит Степан Сулик прочитав підчас похоронних відправ перед церквою-пам'ятником:

«З боєм серця і з почуттям глибокого смутку сприйняв я звістку про відхід у вічність Святішого Патріярха Київського і всієї України Мстислава. Покійний був великим сином Української Церкви і народу, і Всевишній Господь благословив його довголіттям, щоб бути свідком відродження, знищення, вигнання, а відтак — відновленого життя України.

В імені всієї Української Греко-Католицької Церкви я складаю її сестрі — Українській Автокефальній Православній Церкві — співчуття, злучені з молитовними побажаннями, щоби нащадки покійного Патріярха йшли його слідами і працювали для освячення та єдності Української Церкви і народу, щоб сповнилися слова Христові: 'І буде одне стадо й один пастир'.

Українська Греко-Католицька Церква назавжди збереже живою пам'ять його Святости, зокрема задля участі у працях Другого Ватиканського Собору, зустрічі з Покійним Патріярхом Йосифом Кардиналом Сліпим у Бавнд Бруці 1968 р., і врешті, його участі у торжественному перепохованню тлінних останків нашого

Отці Духовні Української Автокефальної Православної Церкви перед зустріччю з Кортелем Святішого Патріярха Мстислава

*Преосвященні Владики, Духовенство і Вірні під час
молитовного пращання з Патріярхом Мстиславом І*

незабутнього Патріярха-Ісповідника у Львові 27-29 серпня 1992 р. Та найбільше пам'ятатиме Його історія як мужа Церкви, який змагався за єдність Церкви і Українського Народу».

У Києві Кабінет Міністрів України також висловив співчуття з приводу упокоєння Патріярха Київського і всієї України Мстислава І. У ньому, зокрема, говориться:

«З великою скорботою і сумом дізналися ми про те, що на 96-му році життя упокоївся Патріярх Київський і всієї України Мстислав І. Долею йому судилося прожити велике життя, бути учасником відродження Української Держави на початку століття, пережити разом із народом її трагедії, молитися за нове її воскресіння, дочекатися його і стати на чолі Української Автокефальної Православної Церкви.

Православне духовництво, віруючі шанували Патріярха Мстислава за його ясний розум, пристрасні проповіді, за велику любов до України, його внесок у розбудову православ'я. Українці у Сполучених Штатах Америки, Канаді й на Батьківщині з вдячністю пам'ятають видавничу, доброчинну, церковно-просвітницьку працю покійного Патріярха. Таким і залишиться в наших серцях перший Патріярх Київський і всієї України Мстислав».

Священні похоронні відправи почалися у понеділок, 21 червня, після привезення тлінних останків Покійного Патріярха до Бавнд Брук з Грімзбі, Онт. Похоронними відправами провадив Митрополит Костянтин, голова Української Православної Церкви в США, а в них узяло участь понад 100 православних і греко-католицьких владик та священників з США, України, Європи, Канади, Австралії і Південної Америки.

Кортеж Їх Святости Патріярха Мстислава, члени Родини Покійного, Глави Церкви, Владики й душпастирі перед входом до храму Св. Андрія Первозванного в Бавнд Брук

Після панахиди, що відбулася перед входом до церкви-пам'ятника, з огляду на велику кількість мирян, які не могли б зміститися у храмі, скорботний похід духовенства і родини покійного Патріярха два рази обійшов церкву і вже в третій — останній — разом з усіма присутніми, включно із почесною вартою, яка складалася із членів Товариства Вояків УПА і Об'єднання Вояків УПА, ветеранів 1-ї та 2-ї дивізій Української Національної Армії та представників СУМу і Пласту.

У похоронних відправах узяли участь представники уряду України і провідники українських громадських організацій з діаспори. Між ними були з уряду: амбасадор Олег Білорус, заступник постійного представника України при ООН Володимир Хандогій, перший секретар Постійного Представництва України Юрій Шевченко і Генеральний консул у Нью-Йорку Віктор Крижанівський. Від громадських централей узяли участь Юрій Шимко — президент Світового Конгресу Вільних Українців, д-р Аскольд Лозинський — президент Українського Конгресового Комітету Америки, Уляна Дячук — президент Українсько-Американської Координаційної Ради, мгр Євген Гановський — голова ООЧСУ, інж. Мирослав Шмігель — ексекутивний заступник голови СУМ, мгр Роксоляна Стойко-Лозинська — ОЖОЧСУ та інші особи.

Після поховання Патріярха у крипті відбулася тризна в Українському Культурному Центрі, де присутні мали нагоду особисто висловити співчуття з приводу смерті Патріярха. Між промовцями були амбасадор О. Білорус, народний депутат С. Головатий, Ю. Шимко та інші.

Савт Бавнд Брук, США

Всеукраїнський Збір КУН

ПЕРШИЙ ЗБІР КОНГРЕСУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

2-4 липня 1993 року в палаці «Україна» відбув свою роботу Перший Збір Конгресу Українських Націоналістів (Конгрес). На Зборі було зареєстровано 5070 делегатів і гостей зі всіх областей України та діаспори. Двісті з них представляли західню українську діаспору, а 108 — східню. На Зборі було акредитованих 187 журналістів.

З програмовою доповіддю виступила Голова Конгресу пані Слава Стецько. На пленарних засіданнях також були виголошені доповіді: *«Український націоналізм за суверенну державу»* Петра Дужого, *«Український націоналізм на новому етапі»* Романа Зварича, *«Політичне становище в Україні»* Михайла Косіва, *«Розвиток суспільних процесів в Україні»* Євгена Сверстюка, *«Проблеми морально-етичного становлення нації»* Ірини Калинець, *«Економічна криза та шляхи виходу з неї»* Трохима Ковальчука, *«Україна і світ»* Аскольда Лозинського, *«Діяльність Організації Українських Націоналістів 1945-1993 рр.»* Василя Олеськіва, *«Боротьба ОУН-УПА в концтаборах»* Мирослава Панчука, *«Зовнішня політика ОУН і АБН»* Ореста Стеціва, *«Боротьба за Український Патріярхат»* Іллі Дмитрова. Також виступили представники від організації Конгресу різних регіонів України.

На Зборі були прийняті доповнення до Програми і Статуту Конгресу. Збір обрав новий Провід Конгресу, до якого увійшли: *Слава Стецько* (Голова), *Богдан Павлів* (заступник), *Роман Зварич* (заступник), *Сергій Жижко* (голова Секретаріату), *Петро Дужий*, *Михайло Зеленчук*, *Сергій Квіт*, *Тарас Процев'ят*, *Роман Костюк*, *Микола Боринський*, *Марія Олійник*, *Михайло Ратушний*, *Роман Круцик*, *Ярослав Сватко*, *Іван Губка*, *Олег Максимович*, *Ольга Різниченко*, *Михайло Перегінчук*, *Мелетій Семенюк*, *Валентин Базнюк*, *Генадій Сіренко*, *Микола Кузів*, *Микола Жук* — члени Проводу. Збором обрано Етичну (Мирослав Панчук, Дарія Гусяк, Орест Дичківський) та Контрольну (Роман Шрамів'ят, Михайло Климчук, Микола Рідкун) комісії.

3 липня робота Збору була зосереджена у 13 секціях: питань державного будівництва (керівник Іван Білас), ідеології українського націоналізму (Петро Дужий), соціально-економічної (Омелян Кушпета), духово-культурного відродження (Валерій Ілля), концепції Державної оборони України (Роман Костюк), розбудови науки та освіти (Мирослав Панчук), інформаційної політики (Сергій Квіт), співпраці з поневоленими Росією народами (Марія Базелюк), розбудови націоналістичного руху в Україні (Сергій Жижко), політики у справах національних меншин (Тарас Процев'ят), національної програми «Здоров'я» (Богдан Іськів), редакційна комісія (Омелян Коваль) і статутова комісія (Михайло Ратушний). Секції прийняли

відповідні постанови, які разом творять Державотворчу Програму Конгресу.

У «Ствердженнях і загальних Постановах» зокрема зазначається, що Перший Збір Конгресу *«вимагає від уряду України рішучого припинення дій ворожих державній незалежності елементів, що намагаються дестабілізувати політичну ситуацію в прикордонних територіях України з метою підпорядкувати їх інтересам чужої держави; заявляє повсякчасну готовність до співпраці з усіма партійними, політичними і громадськими силами України для укріплення її державної незалежності, соціально-економічної перебудови, духового відродження і зміцнення обороноздатності України»*.

Перший Збір Конгресу задекларував вихід на політичну арену націоналістичних сил, їх всенародню підтримку та засвідчив виразну тенденцію до їх консолідації. На Зборі було прийнято «Слово Українських Націоналістів до Українського Народу», яке закінчується словами: *«Конгрес Українських Націоналістів закликає всіх, кому дорога Українська Незалежна Держава, поповнювати ряди його членства, бо тільки сильна організація з чіткою програмою і національно здоровими кадрами зможе успішно боротися за краще майбутнє Народу й Держави»*.

Київ, 6 липня 1993 р.

Українська Інформаційна Служба

*Президія Всеукраїнського Збору Конгресу
Українських Націоналістів*

Слава СТЕЦЬКО

СЛОВО НА ВІДКРИТТІ ПЕРШОГО ЗБОРУ КОНГРЕСУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Ми відбуваємо наш Великий Збір у 52-у річницю відновлення у Львові Актом 30 червня 1941 року Української Держави. Джерело державного Акту 30 червня лежало в незламній волі української нації використати кожную нагоду, щоб задокументувати не лише перед світом волю до суверенного вільного життя, але передусім здійснити своє прагнення бути вільним і незалежним, суверенним паном на власній землі.

30 червня 1941 року Україна відкинула можливість вичекати більше пригожої ситуації, бути пасивною, а чи заявитися по боці одного з окупантів і включитися в його загарбницьку війну, але вирішила вийти на арену світової історії як третя окрема незалежна сила.

Український уряд, очолений Ярославом Стецьком, був коаліційним урядом, у склад якого входили не лише націоналісти ОУН під проводом Степана Бандери, але також і соціалісти, національні демократи, соціал-революціонери, безпартійні. З ініціативи ОУН також створено парламент України, т. зв. Раду Сеньйорів з почесним Президентом Митрополитом Андреем Шептицьким.

Ультиматум німецького уряду відкликати проголошення державної самостійності, димісіонувати й розв'язати Уряд — голова Ярослав Стецько, від імени Українського Державного Правління, відкинув, так само, як Степан Бандера зробив це як провідник ОУН від імени ОУН. Боротьба з Німеччиною почалася.

Між Україною і Німеччиною продовжувався стан війни. Тисячі й тисячі націоналістів та інших українських патріотів були розстріляні, сотні тисяч пішли в концтабори, тюрми й табори примусової праці. Розгорталася двофронтowa війна України, організована Організацією Українських Націоналістів і Українською Повстанською Армією під командуванням генерала Романа Шухевича-Тараса Чупринки й Головною Визвольною Радою, створеною у 1944 році, яка продовжувала дію Українського Державного Правління.

21 листопада 1943 року Українська Повстанська Армія (УПА) й Організація Українських Націоналістів (ОУН) здійснюють заповіджену в грудні 1940 року Маніфестом ОУН свою світового значення політично-визвольну концепцію, створивши у двофронтovій війні проти обох ворогів людства — Конференцію поневолених народів Східньої Європи й Азії.

Цей останній період Української Державности, розпочатий 30 червня 1941 року, тривав понад 10 років, доки принаймні на частині української території діяла українська влада, виконувана Українською Повстанською Армією, збройним підпіллям ОУН і Головною Визвольною Радою.

Акт 30 червня нерозривно пов'язаний з датами 22 січня 1918-1919 років, 1 листопада 1918 року, 14 березня 1939 року — з усіма державними формаціями України, як їх органічне продовження. Епохи антської держави, Київської Руси, княжо-королівської, козацько-гетьманської держави, Української Народньої Республіки, Самостійної Гетьманської Держави, Карпатської України — все це наші державні традиції, на яких виростав її найновіший період, започаткований Актом 30 червня 1941 року.

Україна своїм референдумом 1 грудня 1991 року твердо (92%) заявила свою невгнуту волю до самостійности. Ідея самостійних націй перемогла ідею імперіяльної побудови світу. Приходить доба націоналізму. Ми відмічуємо тріумф національної ідеї над імперіяльною, тріумф нашої віри в шлях визволення через розвал імперії з нутра, а не через інтервенцію ззовні. Із розвалом імперії виринуло багато проблем, які треба перебороти молодій українській державі. Які ці проблеми і як їх перебороти — це центральне питання нашого Великого Збору.

Розбудова Конгресу Українських Націоналістів, зміст державного будівництва, мобілізація народу до цієї цілі, приєднання союзників в користь Української Держави, розбудова проблематики природніх союзників України, увесь комплекс фронту проти ворога має бути предметом нашої глибокої аналізи і застанови. Перед нами велична ціль — відбудувати і закріпити Українську Державу для прийдешніх поколінь.

Перший Великий Збір Українських Націоналістів відбувається в Києві, столиці вільної Української Держави. Стверджую, що маємо необхідний кворум для правосильности Великого Збору. Відриваю Перший Великий Збір Конгресу Українських Націоналістів.

Київ, 2 липня 1993 року

СЛОВО

Українських Націоналістів до Українського Народу
з нагоди Великого Збору Конгресу Українських Націоналістів,
що відбувся 2-4 липня 1993 року в столиці України — Києві

*«Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ Правди засвітить
І помоляться на волі
Невольничі діти»*

Тарас Шевченко

Дорогі Співвітчизники, в Україні і не в Україні суцї!

Від Великого Збору Конгресу Українських Націоналістів, що відбувається у важливому часі державного становлення України, шлемо вам наш дружній палкий привіт. Тут, у стольному граді Києві, зібралися ті, хто своїм життєвим гаслом мають девіз — «Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї». Нас вели і вказували шлях у боротьбі національні Герої, що вирости на ідеях Тараса Шевченка і згинули від ворожих рук: творець українського націоналізму — Микола Міхновський, Головний Отаман і Голова УНР — Симон Петлюра, Комендант Української Військової Організації і перший Голова ОУН — полк. Євген Коновалець, Голова Проводу ОУН Степан Бандера, Голова Бюра Проводу ОУН в Україні, Генеральний Секретар УТВР і Головний Командир УПА — ген. хор. Тарас Чупринка-Роман Шухевич і їхні ближчі та дальші співробітники, а зокрема Голова Українського Державного Правління, Голова Проводу ОУН і АБН Ярослав Стецько, що життя своє присвятили українській Нації, щоб жила вона вільно у своїй Незалежній Державі.

Вже скоро минає два роки, як у висліді жорстокої збройної і політичної боротьби та закінчення імперської колоніальної доби, здійснилася мрія багатьох поколінь і Україна встала до нового життя у своїй Незалежній Державі. Розвіялась «тьма неволі», як це передбачував наш національний Пророк Тарас Шевченко, і начебто «моляться на волі невольничі діти», однак «світло Правди» ще не засвітило. Над Україною темною поволокою ще згущуються гнітючі чорні хмари.

Вікова неволя України вросла в її живе тіло і вампіром смокче її животворні соки. В духовій сфері це ще частинне ідолопоклонство чужим богам, чії ідоли та символіка гнету і закріпачення ще бовваніють в більшості міст України. Чужа духом і змістом література заливає кіоски і книгарні. Церковно-релігійне життя розладнане під тиском чужих сил і тих, хто на їх службі. Школи і виховання

молоді зустрічають опір старих структур і шаблонів. Драматургія, кінематографія, театральне мистецтво, масмедії ще не піднялися на висоту своєї творчості, а користуються часто чужими, не рідко шкідливими зразками.

Колоніальне минуле в сполучі з комуністичним пануванням спричинило важку екологічну кризу в країні. Все забруднене — земля, води, атмосфера, збіднено корисний біофонд природи, різко знизилась самоочисна біоздатність. Розвиток атомної енергетики і Чорнобильська катастрофа призвели до потужного радіоактивного забруднення України, що проявляється по всій її території. Умови життя людей в Україні стали ненормальними: всюди хвороби, порушення, стреси.

Спрутовими щупальцями оперезана економіка України, пов'язана сотнями промислово-господарських вузлів з колишніми імперськими структурами, що працюють тепер у господарській системі нашого північного сусіда. Грабіжницька політика поваленої імперії вичерпала головні паливно-енергетичні ресурси України (нафта, газ, ліс, вугілля), а тепер спадкоємець тієї імперії — Росія — каже собі платити девізами по високих міжнародньо-ринкових цінах за частинне постачання цих продуктів, а крім того відмовляється вести переговори про взаємні розрахунки з Україною, бо вона заборгована супроти України. Економічна залежність України від колишніх імперських структур, а також неефективність банківських операцій тих структур стосовно України, порушують політичну *незалежність* Української Держави.

Гальмування економічних реформ проходить також на рівні внутрішніх структур, що залишилися у спадок по розвалі колишньої імперсько-колоніальної системи. Речники тих структур пішли на шлях особистого і клікового збагачення, користаючи з ринкової монополії, непродуманого, завчасного звільнення цін та безконтрольного експорту. Монополія в торгівлі й виробництві тих структур мала за наслідок спад продукції, небувалий зріст цін при рівночасному зниженні купівельної спроможності населення при заниженій заробітній платні і гальопуючій інфляції купона-карбованця. Населення України опинилося у своїй масі на порозі убогства. Відомі зловживання в галузі зовнішньої торгівлі не знайшли свого логічного завершення перед трибуналами, залишаючись непокараними. Приватизація, як одна з підстав соціально ринкової економічної системи, натрапляє на опір з боку тих же командно-адміністративних сил колоніального режиму.

Найбільший в історії людства злочин — голодовий геноцид 1933 року, що коштував Україні понад сім мільйонів жертв в людях, найбільш консервативної і продуктивної верстви українського народу — селянства, не став ще предметом розгляду міжнародного трибуналу, як це було з нацистськими воєнними злочинцями в Нюрнберзі. В цьому році Україна відмічає 60-ліття цієї всеукраїнської трагедії, за яку несе відповідальність комуністична партія в цілому. Те-

перішні епігони тієї партії в Україні не розуміють своєї моральної відповідальності за злочини своїх партійних попередників, коли досі не осудили свого минулого і не відреклися тієї партії, що була інструментом московського імперіялізму та фізичного і духового знищення українського Народу. Намагання відновити комуністичну партію і її легалізувати — це шлях до встановлення нової диктатури і до нових злочинів. Жахливий злочин геноциду-голодомору має знайти міжнародний тривалий осуд, а в українському Народі ім'я комуністичної партії має бути покрите анатемою. Колишні комуністи, котрі відреклися тієї партії і чесно включилися в державне будівництво, себе реабілітують своєю відданою працею на благо українського Народу. Жертви того нелюдського режиму мають бути відшкодовані спадкоємницею СССР — Росією, на збагачення якої жертви працювали, і користати з державних пільг.

Незалежність Української Держави є під прямою загрозою з боку Збройних Сил Росії, чи пак — СНД. До них належить в першу чергу Военна Чорноморська Фльота, що хоч перебуває під спільним командуванням президентів України і Росії, фактично є під прапорами Росії і виконує завдання російського начального штабу, готова кожночасно порушити кордони України. Її перебування в чорноморських портах України не є нічим виправдане, а є звичайним порушенням суверенності Української Держави. Подібна ситуація є також на відтинку ядерної зброї, якої Україна не хоче, але не може віддати в руки потенційного зовнішнього агресора, щоб виставити себе на можливий постійний шантаж, а також послабити безпеку інших західних держав. Цього наша молода дипломатія не встигла ще донести до свідомости світових потуг. Україна задекларувала свій без'ядерний статус. Це не звільняє її від обов'язку подбати про свою власну безпеку. Як позбавлялись тієї нищівної зброї — то всім!

Україна має бути національною правовою державою, де законам підпорядковане все життя і всі громадяни держави та її тимчасові мешканці. Тим часом на території України відбуваються безправні акти, політичні вбивства, яких ніхто не досліджує і не знаходить убивців, мають місце грабежі і хабарництво, які не переслідуються правоохоронними державними органами.

Українська мова, як державна мова України, саботується деякою частиною громадян, що привикли до мови окупанта. Тут діють також відосередні антиукраїнські сили, котрі мріють про поворот до старого режиму, де українська мова мала вийти з ужитку. Закон про українську мову не виконується, і за це відповідає виконавча влада. Держава, в якій не виконуються і не респектуються закони, тратить вартість в очах власного суспільства.

Дорогі Українки й Українці!

Український народ витримав напади азійських орд, відбивав захланних сусідів, що чигали на його добро, його землю, його життя,

пройшов пекло поневолення, панщини і кріпацтва. Багатократно поривався за зброю, щоб вигнати з України нахабних займанців-грабіжників, але від часу Княжої Держави, з малим винятком Гетьманської Держави, а в найновішу добу державного періоду 1917-20 років та Карпатської України в 1939 році, тієї державности не вдалося закріпити. Боротьба за Українську Соборну Самостійну Державу відновилася в Другій світовій війні. Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери в порозумінні з іншими патріотичними силами України вирішила поставити на терези історії Україну, як суб'єкт міжнародних відносин, проголошуючи, всупереч плянам Гітлера, Акт Відновлення Української Держави — 30 червня 1941 року. Арештування німцями членів Державного Правління на чолі з Ярославом Стецьком, а також Степана Бандери і членів Проводу ОУН, а згодом сотень провідного і тисяч рядового членства ОУН, викликало потребу самооборони. Так постала славна епоха ОУН-УПА-УГВР. Десять повних років тривала спочатку двофронтова збройна боротьба проти німецьких окупантів і червоних займанців, а відтак проти самих червоних. Цю боротьбу очолив славний Командир ген. хор. Тарас Чупринка, що загинув смертю Героя в Білогірці, біля Львова, 5 березня 1950 року. Без підтримки ОУН-УПА цілим українським населенням ця боротьба була б закінчена зараз по війні. Народ хотів волі і державної незалежності, а тому йшов на жертви і небезпеку.

Ця завзята боротьба була продовжена політв'язнями з-поміж молоді української інтелігенції, засланими в Сибір вояками УПА і членами ОУН. Вона прискіпила розпад московської імперії. Коли ж 24 серпня 1991 року Верховна Рада України з приводу московського партійного путчу і тиску зсередини проголосила Незалежність Української Держави, Український Народ, разом з національними меншинами, що бажають ділити його долю, масово підтвердили цей історичний Акт в референдумі 1 грудня 1991 року і вибрали Президента України. Однак важливий державний орган, яким є Верховна Рада України, походить з вибору в часі, коли діяли ще старі колоніальні структури, коли існувала єдина комуністична партія, а багатопартійність була тільки в зародковому стані. Звідси виводиться все лихо на законодавчому рівні. Комуністична більшість у Верховній Раді схвалювала такі закони, які були потрібні для удержання старих структур та були в інтересах людей, ідеалом котрих є матеріальна нажива. Під таким кутом будувались проекти нової Конституції.

Великий Збір Конгресу Українських Націоналістів, спираючись на історичний досвід та на поглиблену аналізу політичної, економічно-соціальної, військово-оборонної та культурно-духової сфер буття Українського Народу, заявляє:

— Україна вимагає об'єднання всіх її творчих сил, що стоять на становищі Незалежності і Соборності Української Держави. Тому Конгрес Українських Націоналістів співпрацюватиме з усіма

українськими політичними партіями і громадськими організаціями, котрі стоять на платформі вільної, національної, унітарної, Демократичної і Соборної Української Держави, за громадянським принципом.

— Конгрес Українських Націоналістів настоює на виході України з СНД, а натомість є за двосторонніми взаємовигідними договорами з усіма державами, що постали на базі колишнього СРСР.

— Конгрес Українських Націоналістів є за дотермінове розв'язання ВР України, за проведення нових виборів і за скликання Національних Зборів для прийняття Основного Закону.

— Конгрес Українських Націоналістів опрацював альтернативно програму виходу України з екологічної та економічної кризи і побудови нових структур для усунення монополії, проведення приватизації, забезпечення соціальної справедливості і народного здоров'я та скріплення внутрішньої і зовнішньої безпеки України.

— Конгрес Українських Націоналістів докладе всіх зусиль, щоб переконати світове співтовариство, що утвердження Української Самостійної Соборної Держави є в інтересах справедливого політичного ладу в Європі та у світі, в інтересах справедливого миру.

Прийшов час, коли на повний голос треба сказати правду, щоб «світло Правди засвітило» і щоб кожний громадянин і громадянка України побачили, де є причини лиха. А пізнавши причину, можна буде успішно з тим лихом боротися. Ситуація вимагає мобілізації всіх патріотичних сил для самопорятунку і виходу України з глухого кута.

Конгрес Українських Націоналістів закликає всіх, кому дорога Українська Незалежна Держава, поповнювати ряди його членства, бо тільки сильна організація з чіткою програмою і здоровими національно кадрами, зможе успішно боротись за краще майбутнє Народу і Держави.

Слава Україні!

Героям слава!

Від Редакції:

Всі головніші доповіді і постанови Конгресу будуть надруковані в наступних числах «Визвольного Шляху».

До питань державного будівництва

Богдан ФУТЕЙ,
суддя, США

ПРАВОВІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА ТЛІ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ У НОВОМУ ПРОЄКТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Амбіційні наміри Парляменту й Уряду України здійснити підготовку проєкту нової Конституції, його обговорення та прийняття до кінця 1992 року зіткнулися з найбільш руйнівною рисою політичної реальності: відсутністю політичної згоди.

Україна розпочала зміну Конституції советського стилю одразу після своєї Деклярації про державний суверенітет у липні 1990 року. Робота над текстом принципово нової Конституції була розпочата лише після того, як Україна проголосила незалежність у серпні 1991 року. На початку липня 1992 року Президент України Леонід Кравчук представив проєкт, який був підготовлений Конституційною комісією Парляменту. Цей проєкт було розповсюджено серед керівників регіональних комітетів для зауважень, а також для відкритого всенароднього обговорення на зборах громадян по всій Україні. Проєкт також був розглянутий і проаналізований на Першому Світовому Конгресі Українських Юристів у жовтні 1992 року. Були також отримані чисельні коментарі на проєкт від депутатів та міжнародних експертів з конституційного права, юристів, суддів та науковців. Більшість із тих, які запропонували свої коментарі та зауваження до проєкту Конституції, в цілому позитивно оцінили роботу Комісії, а також процес його обговорення. Треба сказати, що цей проєкт Конституції, з погляду права, був дуже амбітним і мав широкий обсяг. На кінець 1992 року Комісія отримала понад 46.000 пропозицій і зауважень щодо бажаних змін. Разом із тим, хоча переглянутий проєкт суттєво відрізняється від тексту, запропонованого у липні, все ж нема такої загальної відчуття, що нова версія є насправді кращим правовим документом.

Переглянутий проєкт підготовлений, але остаточно ще не обґрунтований. Проте робочі комісії свідчать, що кілька фундаментальних проблем залишаються нерозв'язаними. Ці проблеми є результатом відсутності політичного консенсусу і в той же час його провокують. І якщо ці проблеми будуть існувати, вони будуть підривати життєздатність нової Конституції як стабільного правового документу, фундаментального за своїм значенням.

Доопрацьованому проєкту надано більш національного кольориту. Посилено визначення України як суверенної держави. Замість народу України вживається сміливо «український народ». Відновлено положення про державну мову України — українську мову. Зазначено, що держава сприяє консолідації і розвитку української нації, її історичної свідомости, традицій і культури. Територія України є єдиною, недоторканою і цілісною. Конкретизовано положення про єдине громадянство. Громадянин України не може одночасно мати громадянство іншої держави. Чіткіше зформульовані позиції щодо верховенства права і визначення засад політичної та ідеологічної різноманітності (плюралізму). Також посилені гарантії народовладдя. До проєкту включений новий розділ, норми якого визначають форми здійснення безпосереднього народовладдя (виборів і референдумів).

Структура правління, особливо розподіл влади по вертикалі, між центральними і місцевими органами, виявилася головною політичною проблемою. Поки ця проблема не буде вирішена, не може бути жодних серйозних сподівань на те, що нова Конституція буде прийнята.

Оригінальний проєкт Конституції проголошував унітарну форму правління у кожній області — адміністративному регіоні — яка налічує переважно від одного до чотирьох мільйонів населення. Президентів було надано владу призначати своїх представників для нагляду за виконанням державної політики. Така запропонована структура зустріла опір на обласному рівні, де місцеві керівники вимагали самоврядування.

Одна із запропонованих модифікацій полягає в тому, щоби представники Президента обиралися безпосередньо громадянами, замість того, щоби призначалися Президентом. Таким чином, ролі представника Президента була б зміцніла: замість ролі наглядача, йому надавалися б функції координації виконавчої влади. Проте і ці пропозиції не розв'язують проблеми розподілу влади між центром і областю. Президент України Леонід Кравчук визнав це в одному зі своїх недавніх виступів, коли заявив: «Нам не вдалося досягти належної чіткості для впровадження структури організації державної виконавчої влади і місцевого самоврядування та їхньої взаємодії».

Більше того, під тиском вимог Криму і деяких великих областей, концепція «автономної області» була представлена без чіткого визначення федеральної структури, яку подібна концепція мала б вимагати. До того ж, більшість членів Уряду і Парляменту розглядають єдність і територіальну інтегральність української нації як найвищу цінність. Обласна автономія, так само як і інші рішення у федеративному аспекті, розглядається як потенційна загроза територіальній цілісності України і тому отримує незначну підтримку в Києві.

Розподіл влади між трьома галузями правління, як було вирішено в оригінальному проєкті, також було піддано суворій критиці. В оригінальному проєкті надавався значний обсяг повноважень

Президентів, включаючи владу, яка, звичайно, розглядалася б як компетенція судової або законодавчої влади. Парлямент заперечував проти цього і розпочав активні дії за збільшення влади законодавчої галузі. Це є одним із тих небагатьох питань, із яких існує відносний політичний консенсус серед різних парляментаристів.

Ті, які виступали на Світовому Конгресі Українських Юристів, зазначали, що Конституція, яка проголошує права, котрі не можуть бути реалізовані, неминуче втратить довіру у громадян як правовий документ. У переглянutoму проєкті Конституції «негативні» права набули індивідуального захисту супроти уряду, такі як свобода слова, преси, вільного зібрань, і цей захист був підсилений. «Позитивні» права і допомога окремій особі, так як права на чисте довкілля, задовільну медичну допомогу, культурний плюралізм, повну зайнятість, проте, були також включені.

Однак, реалізація «позитивних» прав чи гарантій є майже неможливою. Ці права тільки послаблюють Конституцію, вони не зберігають авторитету ані суду, ані Уряду. Суд буде безсильним наказувати Урядові виконувати ці гарантії. Уряд теж буде неспроможним виконувати це фінансово.

Президент Кравчук визнав перепони, що виникли в результаті включення «позитивних» прав, які складають труднощі для суддів при їх реалізації. Проте він заявив, що їх включення не узгоджувалося б із сучасною суспільною свідомістю щодо прав. Він запропонував, щоби «позитивні» права було включено, але виділено в окремий розділ про соціальні наміри держави, що свідчило б про гуманні наміри нації.

У сфері економічних прав, доопрацьований проєкт визнає право на індивідуальне володіння приватною власністю. Проте це є більше захистом приватної власності для груп, таких як кооперативи, замість державних колективів. Щодо індивідуальних осіб, справа не цілком чітка. Також є сильна підтримка у напрямі кодифікації регулюючої ролі держави. Більше того, видається не повністю прийнятною ідея про те, що для демократії, як політичної системи, необхідна фундаментальна економічна децентралізація.

Щоби запровадити вільну ринкову систему, також необхідно замінити стару невинуватну командно-адміністративну систему. Основним у цьому перехідному процесі є встановлення права на приватну власність у повному розумінні цього слова, включаючи право власності на землю. Без приватної власності не може бути мови про вільну ринкову систему.

Так як без приватної власності не може бути вільної ринкової системи, так без незалежного судочинства не може бути мови про існування правової держави. Лише з існуванням незалежного суду, рівного з іншими галузями правління (влади), може бути якась гарантія верховенства права. У цій сфері були зроблені деякі

позитивні кроки. В оригінальному проєкті передбачено три Верховних Суди: Верховний Суд загальної юрисдикції, Вищий економічний Суд (Арбітражний Суд) і Конституційний Суд. В альтернативній пропозиції передбачається існування двох судів: Верховного Суду загальної юрисдикції та Конституційного Суду. Функція Вищого економічного Суду при цьому об'єднувалася б з Верховним Судом загальної юрисдикції. Разом із тим існує також сильна пропозиція щодо утворення єдиного Верховного Суду з кількома відділами, тобто конституційного, загальної юрисдикції та відділів для спеціалізованих судів. До того ж, у проєкт була включена також концепція відправлення правосуддя за допомогою журі (суду присяжних), яка викликала велике зацікавлення. Не вирішена досі роля Генеральної Прокуратури. При комуністичній системі генеральний прокурор був не лише «захисником» держави, а й здійснював нагляд за всіма урядовими установами, судовими рішеннями, а також за виконанням судових рішень. В основному проєкті прокурора введено організаційно в структуру судової влади, якій доручено функції тлумачення і застосування права. Проте прокурор наділений також деякою наглядовою владою над виконавчою діяльністю для забезпечення в судах. Можливості для конфлікту інтересів і відсутності їх є цілком очевидними. Ті, які відповідають за забезпечення справедливості і неупереджене слухання справ, не повинні у будь-якій формі бути пов'язаними зі сторонами у процесі.

Конституційна комісія отримала також низку пропозицій щодо посилення незалежності суддів. В оригінальному проєкті призначення суддів було розв'язане не зовсім чітко, а судді загальної юрисдикції призначалися термінами на п'ять років із неясним процесом їх призначення на новий термін. Також проєкт передбачав слабкий захист у результаті непопулярних рішень. Це одна із сфер, яка має бути посилена. Проте ті ж адвокати, юристи і судді, які вимагають більш дієвих гарантій незалежності суду в Конституції, також наполягають на необхідності спеціальних привілеїв у «Законі про статус суддів». Закон зберігає декілька попередніх партійних пільг, таких як попередчерговість надання житла суддям, попередчерговість прийняття їх дітей до школи, встановлення телефону і заборона критики процесу в засобах масової інформації. Паралельний захист незалежності спеціальних привілеїв створює враження, що багато хто з працівників юстиції більше зацікавлений у створенні елітарного правового корпусу, ніж у побудові системи перевірки і балансу існування права. «Закон про статус суддів» був прийнятий Парляментом, підписаний Президентом і опублікований офіційно.

Сергій Головатий, президент Світового Конгресу Українських Юристів, член українського Парляменту і голова Української Правничої фундації, яка організувала публічні форуми для обговорення проєкту Конституції, вважає, що повинна бути змінена в

цілому стратегія підготовки нової Конституції і пошуку політичного консенсусу. Розгортаючи ідею, запропоновану на Світовому Конгресі Українських Юристів, пан Головатий запропонував скликати обрану безпосереднім голосуванням конституційну асамблею, а Парлямент взагалі звільнити від безпосередньої підготовки і ведення дебатів щодо цього документу. Ця ідея підтримується також Рухом та іншими демократичними організаціями.

Ідея конституційної асамблеї особливо своєчасна тому, що теперішній Парлямент занадто перевантажений проблемами сучасного стану економіки та іншими, щоби зосередитися на роботі фундаментальної Конституції. Більше того, існуюча різноманітність інтересів, включаючи значну кількість консервативних комуністів, робить політичний консенсус майже неможливим. Існує зростаюча підтримка з боку Президента та Уряду на користь того, щоби провести дореченцеві вибори нового Парляменту цієї осені, що є ще однією спробою передати конституційний процес від законодавця в інші руки.

Необхідно також здійснити програму відповідного навчання населення. Особливо важливо донести до суспільної свідомости віру в незалежний суд. Колишня судова система мала означення командно-правової системи. Право команди або наказу розподіляли між собою прокурор і компартійний секретар. У більшості випадків суддя виголошував той вирок, який йому підказував цей визначений дуєт. Упродовж довгих років своєї практики така форма судочинства стала званою як «телефонне право». Суди набули репутації не місця, де встановлюється справедливість, а караючих інституцій, які позбавляють особу волі. Левко Лук'яненко, колишній багаторічний політв'язень, а тепер — посол України в Канаді, описав суди не як такі, де має вершитися законність, а як місця, де розправлялися з політичними супротивниками.

Багато непорозумінь виникає від відсутности розуміння, як серед політиків, так і серед населення, того, що головною метою правової системи є захист особи, а не просто здійснення інтересів держави. Дуже важливо, щоби населення зрозуміло, що за умов панування права суд може діяти в інтересах особи і обмежити владу уряду.

Як вважає Леонід Юзьков, голова Конституційного Суду України і голова Парляментської робочої групи для підготовки Конституції, один із найкращих методів підвищення суспільної свідомости — демонстрація діяльности незалежного суду.

Оскільки дебати щодо нової Конституції продовжуються, нині діюча Конституція України — віддзеркалення старої советської конституції, модифікована законодавцями і президентськими указами, — продовжує діяти. Конституційний Суд було проголошено, але він ще не діє; деяких членів суду було названо, але ще не затверджено. Одна з найбільш суперечливих кандидатур — послідовний представник старої номенклатури — був забалатований. Двоє інших з

тої самої групи відтягнули свої номінації через велике обурення членів Парляменту демократичного блоку та населення.

Парлямент недавно затвердив чотирьох членів суду неясною незаконною процедурою. (Не було кворуму для голосування і номінації не були внесені до порядку денного засідань Президією Верховної Ради). Обрання інших членів Конституційного суду невідомо коли відбудеться. Немає кворуму суду, закон вимагає 10 членів із 15-ти, тим часом конституційні питання обговорюються і вирішуються Верховною Радою на «ad hoc» базі.

Немає сумніву, що ухвалення Конституції треба оцінювати як ще один атрибут незалежної України та її державотворення. Але «... ми знаходимося у перехідному періоді і не можемо з необхідною чіткістю передбачити майбутнє України, — говорив голова Конституційного Суду України Леонід Юзьков. — Не слід відкидати таку можливість, як створення і прийняття на перехідний період тимчасового Основного Закону держави. Процес прийняття нової Конституції, яка отримає політичний консенсус, може зайняти кілька років. У той же час повинен бути створений Конституційний Суд, щоби люди почали розуміти концепції панування права. Людям необхідно зрозуміти, що Верховна Рада (Парлямент) ухвалює закони, а неупереджена, неполітична інституція Суд, врешт-решт, вирішує, що є законним, а що — незаконним».

На теперішній момент час прийняття нової Конституції ще не визначено. У самому Парляменті (Верховній Раді) існує різноголосся між депутатами. Деякі вважають, що нова Конституція є вкрай необхідною, інші — що цей процес слід розтягнути на довший період часу. Останньої позиції дотримуються ті депутати, які вважають теперішній Парлямент надто консервативним і сподіваються на те, що майбутні вибори на багатопартійній основі висунуть нових людей із ширшими інтересами.

У будь-якому випадку питання про Конституцію не стоїть на порядку денному весняної сесії Верховної Ради і, як вважає Леонід Юзьков, «лише за найбільш оптимальних умов ми зможемо прийняти нову Конституцію до кінця 1993 року».

РЕЗОЛЮЦІЇ

Першого Світового Конгресу Українських Юристів
з програмних питань, які розглянуто нещодавно
на його пленарних засіданнях у Києві

Юристи України спільно з юристами української діаспори різних країн світу: Австралії, Аргентини, Канади, Франції, Великої Британії, Польщі, Сполучених Штатів Америки, які зібрались на свій Перший Всесвітній Конгрес Українських Юристів, обговорили найважливіші питання розбудови незалежної, демократичної, правової держави України: проект нової Конституції України, проблеми прав людини, верховенства закону, незалежності судочинства, реформування адвокатури, приватизації великих і малих підприємств, приватної власності на землю, спадкового права, правові аспекти входження України у світове співтовариство, зовнішньої торгівлі та зовнішньоекономічних відносин України, концепції розвитку правової науки, праці та освіти в Україні.

* * *

Конгрес проголошує утворення всесвітньої організації українських юристів — Світового Конгресу Українських Юристів (СКУЮ), покликаної об'єднати зусилля українських юристів усіх континентів.

* * *

Оцінюючи проект Конституції України як реальну практичну спробу створити принципово новий Основний Закон незалежної держави, Світовий Конгрес Українських Юристів вважає за доцільне відзначити, насамперед, те, що, цей проект визнає пріоритет загальнолюдських цінностей, в основному відбиває фундаментальні демократичні й гуманістичні ідеї сучасного міжнародного конституціоналізму. Він просякнутий турботою про розбудову української національної держави, про захист прав людини.

Разом з тим Конгрес зауважує, що зміст запропонованого проекту Конституції значною мірою віддзеркалює досягнуті чи бажані компроміси різних політичних сил українського суспільства в перехідний період від тоталітарного режиму до демократії. Щоб не дискредитувати ідею стабільності і вищости Основного Закону, недоцільно приймати Конституцію України на перехідний період.

Варто було б оперативно опрацювати і ухвалити на перехідний період тимчасовий конституційний закон (Малу Конституцію) України.

В той же час необхідно було б продовжувати роботу над проектом нової Конституції, зосередивши увагу на:

— гуманізації правового статусу людини і громадянина, уникаючи декларативності при формулюванні прав і свобод, виключаючи не виправдані обмеження в їх реалізації;

— зміцненні засад економічної свободи людини для кращого життя суспільства;

— демократизації виборчої системи, організації і здійснення державної влади, місцевого і регіонального самоврядування;

— утвердженні принципів розподілу і незміщування законодавчої та виконавчої влади, конкретизації механізмів протидії і стримувань між ними;

— піднесенні авторитету та утвердженні незалежності судів як третьої рівноправної влади;

— забезпеченні єдності (соборності) України, її неподільності.

Конгрес вважає, що українські правники повинні зосередити увагу на вирішенні проблем, які мають першочергове значення у справі подальшої розбудови української державності. Такими проблемами є:

— теоретичне обґрунтування та законодавче закріплення гарантій забезпечення прав і свобод людини. Особливу увагу приділити судовим гарантіям захисту цих прав, максимально використовуючи допомогу українських правників США, Канади, Великої Британії, Франції та з інших країн, де є корисний багаторічний досвід з цієї проблеми;

— розробка рекомендацій на забезпечення ефективних гарантій незалежності судів, узагальнивши світовий досвід судочинства, зокрема діяльності суду присяжних, та виховання у юристів почуття справедливості, самостійності і поваги до вироблених віками принципів законності.

Важливими завданнями українських юристів є роз'яснення і всебічне сприяння реалізації законодавства про приватизацію державного майна і житла та подальше вдосконалення відносин власності, і зокрема приватної власності, а також про іноземні інвестиції та здійснення земельної реформи, яка мала б передувати приватизації майна.

Конгрес відзначає стурбованість української діаспори тим, що земельне законодавство України не передбачає права українців, які мешкають за рубежом, придбати земельну ділянку під забудову будинків, щоб підтримувати зв'язки зі своєю Батьківщиною. Розв'язанню цього питання сприяло б законодавче закріплення можливості мати подвійне громадянство для українців, які проживають за межами України.

Всебічної уваги заслуговують проблеми входження України у світове співтовариство, а також вивчення світового досвіду правового регулювання зовнішньої торгівлі та міжнародних економічних відносин.

Конгрес вважає за необхідне:

1. Порушити питання про внесення змін до Закону України про господарські товариства з метою зближення правових форм діяльності юридичних осіб з відповідними формами, які існують в законодавствах інших країн.

2. Сприяти залученню іноземних інвестицій в Україну, створюючи для цього відповідні правові умови і гарантії.

3. Активізувати роботу по усуненню суперечностей, які існують в законодавстві України в галузі господарчого, комерційного та міжнародного приватного права.

4. Ширше залучати юристів до правового забезпечення комерційних процесів в Україні.

5. Створити в Україні механізм забезпечення широкого і швидкого розповсюдження законів та інших нормативних актів.

6. Постійно проводити координацію законотворчого процесу в усіх галузях права України.

7. Розробити кодекс етики осіб, які працюють на керівних та інших посадах в державних органах, а також народних депутатів.

8. Забезпечити активну участь у законотворчому процесі не тільки вчених-юристів і чиновників, але й практиків та експертів.

9. Вважати за потрібне поглибити наукову розробку проблем української правової держави і розширити підготовку юристів на новій основі.

* * *

Конгрес турбує відсутність до цього часу в Україні належних умов, які дозволили б адвокатам здійснювати свої функції у захисті прав громадян на рівні світових стандартів, визначених Організацією Об'єднаних Націй.

* * *

Конгрес занепокоєний станом забезпечення зовнішньо-політичної служби України і відсутністю у багатьох важливих для національних інтересів України державах українських дипломатичних і консульських представництв.

* * *

Конгрес вважає за доцільне утворити Комітет по виданню матеріалів Конгресу, які необхідно видрукувати впродовж 1-го півріччя 1993 року. Матеріали Конгресу надіслати в усі країни, де є організації українських юристів.

Бажано сформувавти Комітет по складанню англо-українського і українсько-англійського юридичного словників і видати їх у 1994 році.

Необхідно утворити проблемні комісії та робочі комісії з таких питань, як: Конституція України, права людини, верховенство законів, незалежний суд, комерційне право та з будь-яких інших актуальних правових проблем сучасного і майбутнього життя України.

* * *

Конгрес проголошує, що Другий Світовий Конгрес Українських Юристів відбудеться у жовтні 1994 року і віддає статутним органам повноваження на утворення Організаційного комітету та інших органів для підготовки Конгресу.

м. Київ

(«Голос України», 3.11.1992 р.)

Володимир ЛЕВЧЕНКО,
Олександр НАЗАРЕНКО,
Жителі козацької столиці Чигирин,
Черкаська область

ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ЄДНАННЯ — ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНУ ДЕМОКРАТІЮ («Голос України», 31.10.1992 р.)

Нинішня спроба України побудувати власну державність — четверта. Не страшно помилятися, страшно, коли помилки повторюються, та ще й хочуть їх зробити конституційними нормами. Ми категорично проти закріплення в Конституції туманного поняття «народ України». Розуміємо його не інакше, як «радянський народ», але в межах України. Це старий советський підхід, який не розв'язав національного питання, а лише загострив його. Як показав історичний досвід, і вузький націоналізм, і широкий інтернаціоналізм є помилковою орієнтацією. Потрібні виважені, точні акценти: і права українського народу, і права національних меншостей. Але в преамбулі і статті 3 слід підкреслити, що громадяни всіх національностей в Україні мають рівні соціальні права, але державотворчі — тільки український народ, і тому державною мовою має бути українська. Інакше де ж відродження господаря держави — українського народу і душі його культури — української мови?

Владні структури нині посилено закликають до єдності. Але її нема, бо нема мотивів до всебічного масового інтересу нації, і в основі закликів лежить гасло: «Спочатку держава, а потім демократія».

Але український історичний досвід учить, що національну свободу об'єктивно неможливо здобути без соціальної. Доки Б. Хмельницький зв'язував козацьке національно-державне визволення з соціальним визволенням усього народу, доки спирався на всебічні інтереси нації, доти він мав перемоги над Польщею. Коли ж у «верхах» повстання з'явилося бажання самим панувати і замість вигнаних польських панів з'явилися українські — ентузіазм народу, який творив перемоги, почав падати, а Хмельницький потерпав від поразки за поразкою. Щоб зберегти панування над своїм власним народом, козацькі отамани покликали на допомогу Москву. . . За право мати своїх українських холопів вони стали холопами московських царів, а продана ними Україна більше як на триста років загубила свою державність. З аналогічної причини провалився і намір І. Мазепи, бо в своїй акції він вступив у змову з шведським королем, а не зі своїм народом. Центральна Рада, в якій були люди переважно не трудового походження, для збереження своїх привілеїв покликала кайзерівську німецьку армію. Боляче спостерігати, як значна

частина української інтелігенції, яка започаткувала Рух, нині відмовилася від справжньої національної і соціальної демократії. Замість того, щоб будити свідомість позбавлених власности колгоспників і робітників, вона зімкнулася з комуністичною номенклатурою, яка хитро поділилася з нею владою.

За будь-якого монополізму власности ніякі природні права і свободи людини неможливі. Якщо основні автори проекту «нової» Конституції — нинішній уряд, Верховна Рада і Президент як голова Конституційної комісії — бажають закріпити своє нинішнє панування тільки вже не в комуністичній, а в національній формі, то ми, як свідомі українці трудового походження, просимо не дурити нас декларативними свободами, для реалізації яких не передбачається реальних механізмів. Монополія завжди створювалася силою державної машини. Але цього разу цивілізовано на конституційній основі повинна бути ліквідована. Роздержавлення української економіки, цю головну, на нашу думку, норму не тільки слід обов'язково ввести до статті 36, а й для більшої законности проголосувати за неї на референдумі, а не в парламенті. Приватизацію треба вести не стихійно, у формі «прихвизації», коли вчорашні господарники-комуністи без усяких зусиль стають капіталістами, а трудова частина української нації, яка гнула на них спину, так у перспективі й гнутиме. Розпочинати її треба одночасно в усіх структурах поступово (еволюційно, а не революційно), трансформуючи їх з державних у приватні. Цей процес на десятки років, і тому його норми повинні бути закріплені в Основному Законі. Якщо думки опозиції будуть проігноровані, то «нова» національна Конституція проживе не довше, ніж союзні: сталінська чи брежнєвська. Лише переорієнтація на соціальні широкі гасла «і держава, і демократія — одночасно», «Вільна Україна без державних холопів і панів» — забезпечить Конституції вічність, а українській нації — єдність.

«... цивілізація, яка спричинює роздвоєння між чоловіком і природою, відлучення від первісного почування єдності з всесвітом, не є найвищим ступенем розвою людського духа, який на дальшу мету без культури обійтися не може. Значення культури належить власне в тому, що вона звільняє чоловіка зі стану цього відокремлення й спрямовує його хотіння до повної злуки з всесвітом... Здобутків цивілізації він не випускає з рук, але рівночасно не підлягає їх впливові».

Проф. Іван Мірчук. «Призначення Нації». Часопис «Основа» 23 (1), 1993 р., стор. 149

Роман КІСЬ

МАРГІНАЛЬНА УКРАЇНСЬКА ЛЮДИНА НА ПОРОЗІ ЄВРОПИ

Хочу почати відразу від з'ясування кількох ключових понять, що необхідне для того, щоб уникнути термінологічної плутанини.

Центральними в усіх моїх подальших міркуваннях будуть три поняття: *денаціоналізація* (як процес); *маргінальність* (як певний соціокультурний стан, а також певний тип ментальності і соціальної поведінки); *ентропія* (як міра невпорядкованості, безладдя, хаосу — насамперед в етнокультурній і моральній сферах).

Людина-маргінал — це не тільки певний соціальний тип *внутрішньо роздвоєної особи*, що стоїть на межі двох соціальних (двох етнокультурних) світів і не є органічно інтегрованою у жоден із них (ба, навіть, і не приймається жодним із них за «свого»). . . Це не тільки взаємна (і часто болісна аж до спустошення) інтерференція різних картин світу, різних етнолінгвальних систем (в Україні — це сумнозвиський «суржик»); але й нерідко також внутрішній конфлікт соціорольових функцій; дестабілізація повсякденної поведінки людини (аж до соціопатологічних форм дев'янтної поведінки), не закоріненої у визначене етнокультурне середовище. У психологічному плані — це, звичайно, брак внутрішньої впевненості (через оте постійне «озирання» так званого «дзеркального 'Я'» на найближче довкілля); комплекс меншевартості; постійний страх, аби не бути відтрученим *іншими*. . . Це, зрештою, *екстравертивно зорієнтований тип конформіста*, що свідомо чи позасвідомо хоче *уподібнитися* до свого найближчого соціального довкілля, хоче *відповідати* його *експектаціям* (тобто певним соціально-психологічним наставленням щодо очікуваної поведінки індивіда у певній «етальновій групі»). Таким чином в аспекті етнокультурному *маргінальність є не лише наслідком самого процесу асиміляції* («відійшов від. . .», але «не дійшов до. . .»), але й потужним *прискорювачем-каталізатором денаціоналізаційних процесів*, котрі продовжують своє спонтанне самовідтворення в Україні. Адже, скажімо, — якщо брати конкретні проєкції на нашу етнокультурну мапу, — *величезна армія маргіналів-малоросів* (їх — кільканадцять мільйонів) у містах та містечках Східної України та Українського Півдня стають відносно самостійним і активним чинником *подальшої розширеної русифікації*: зразком для сліпого (по-конформістському сліпого) наслідування новими мігрантами із села, «містком» для переходу і «вростання» в нове урбаністичне середовище. Направду драматична для сьогочасної долі України етнокультурна *«тріщина»* між містом і селом (місто і великі агломерації продовжують зали-

шатися «казаном русифікації») є насправді проблемою «тріщини» у душі самого сільського мігранта в міста, який практично поспіль, перетворюючись тут у маргінала, тільки пасивно пристосовується до існуючої у великих містах етнолінгвістичної ситуації, тільки пасивно засвоює панівні тут взірці й моделі мовленнєвої поведінки. А мовленнєва поведінка, як це відомо із соціолінгвістики, чи, властиво, стандарти цієї поведінки, так само детермінуються певними *надіндивідуальними* соціально-психологічними механізмами, як і соціальна поведінка людини загалом (зокрема механізмами наслідування та навіювання). Не стільки мігрант-маргінал «обирає» собі певну мову, певну картину світу і стиль поведінки, скільки певна (наскрізь зрусифікована) етнолінгвістична ситуація у містах безумовно підпорядковує собі поведінку отих маргіналів. З цього огляду так званий «вільний вибір мови спілкування» є теоретичною фікцією. А сама проблема дерусифікації міст нині бачиться мною не тільки як проблема розширення спектру функцій української мови в містах, чи також підвищення її престижного статусу, її культурного авторитету і значущості в очах самих мовців, але і як *проблема звуження сфери маргіналізації мігрантів у містах, проблема їх органічної інтеграції у рідне середовище, а отже, врешті-решт, і як проблема витворення такого середовища, витворення українського урбанізму.*

Без повнокровного українського урбанізму неминучо є подальша ерозія нації. У цьому контексті національну ентропію я розумію, як певну функціональну характеристику *міри знецінення, згасання, розсіювання етнокультурної і креативної енергії народу*, міру ерозії етнокультурних структур, міру порушення динамічної гомеостазиса у самовідтворенні народу як цілісної етнокультурної системи. Наростання ентропійної тенденції (у межах народу як етнокультурної цілості) супроводжується не тільки дезинтеграцією та дельокалізацією усталених етнокультурних структур, але й згортанням (функціональним та інформаційним збідненням) його культурного потенціалу, згасанням *захисних і регулятивних функцій етносистеми щодо зовнішніх збурень, посиленою дифузією з іноетнічними інформаційними потоками*, втратою селективності та внутрішньої адаптивно-адаптуючої активності у взаємодії із ними, втратою внутрішньої опороздатності, резистентності щодо зовнішніх збурень (щодо зовнішніх інформаційних потоків). Врешті-решт народ (етносистема), який ми можемо розглядати як *своєрідний згусток внутрішніх (переважно внутрішньо-етнічних) інфозв'язків* поступово, сказати б, «розріджується», внутрішня напруга єдиного соціокультурного поля народу пригасає, розсіюється, його соціопсихічні контури розмиваються... А одночасно із цим відбувається прорив генетичного бар'єру і розмивання генофонду народу внаслідок масованого наростання міжетнічного контактування і критичного порушення етнічної ендогамності шлюбів). Трохи перефразовуючи Норберта Вінера, можна було б сказати, що своя власна етнокультурна інформація уже перестає бути тим цементам, котрий скріплює людей

докупи. Етнос як певна *комунікативна мережа* поступово втрачає необхідну для свого дискретного існування щільність внутрішніх інфозв'язків (для ілюстрації зазначу, що дивовижна стійкість багатовікового існування навіть деяких екстериторіяльних народів, — таких як цигани або євреї, — обумовлена була саме тим, що реальним субстратом їх етнічного функціонування була висока інтенсивність і щільність внутрішньо-етнічної комунікації: зокрема внутрішньородинних, міжпоколінних, сусідсько-громадських тощо). Соціопсихічні контури денаціоналізованого народу поступово стають цілком лябильними, ефемерними, нечіткими і поступово поглинаються сусідніми більш енергоносними та інформаційно багатшими системами (це, між іншим, пов'язано із універсальним кібернетичним законом необхідної різноманітності). Аби нам краще зрозуміти саму суть ентропійного ефекту (а я спробую окреслити в есеї не лише мовно-етнічну, але й морально-психічну й духову ентропію) треба глянути ще з іншого боку. Треба виразно усвідомити, що створює (або що може створити) *протилежний негентропійний ефект*? Що зрівноважує й динамізує системотворення і формотворення в нації, її функціональну активність, її креативну (творчу) потугу? Що упорядковує (регулює) взаємодію національного організму зі сусідніми етносоціальними організаціями? Що посилює внутрішню напругу етнокультурного поля, діяльнісний потенціал нації? Першорядними чинниками треба назвати такі.

Перше. Власні державні регулятивні і захисні механізми. Брак державности (як регулятора взаємодії) в сучасному взаємопов'язаному світі неминуче спричиняється до посилення *дифузійних процесів*, до «розрідження» і розсіювання національної енергії, до пригасання почуття етнічної самототожності і врешті-решт до повної інкорпорації у склад сусіднього етнокультурного організму. Особливо у тих ситуаціях, коли нація вже настільки зруйнована, як зруйнована нація українська (а вона і сьогодні *продовжує руйнуватися*), — необхідний *негентропійний ефект може створити тільки власна державність*. Йдеться не тільки про *власний дім* (це нормально для кожного достойного народу), — той дім, котрий завше є (як і дім людський) *своєрідним периметром безпеки*, своєрідним притулком і захистом від несприятливих зовнішніх стихій. . . В даному разі з огляду на загрозливий для самого фізичного буття нації її загальний стан, державність стане не тільки периметром фізичної і психологічної безпеки, — і добрим домом, і добрим подвір'ям нашим. . . Вона стане для нас *реанімаційною кімнатою*: не забуваймо, що для того, *щоб жити*, для того аби провадити активне історичне життя нам необхідно насамперед *оживити* (оживити етнічно, оживити морально, оживити духово) дуже значну частину (можливо, навіть більшу частину) *омертвілого етнокультурного організму*. Можна сказати про це стисло: *наше державотворення у свою чергу стане для нас фактором етнотворчим, фактором народотворчим*, сказати — *добудує народ*, утвердить його як цілісний і активний суб'єкт європейських культурно-історичних процесів, забезпечить

той необхідний для кожного повноцінного народу *соціо-культурний простір*, у якому і через який тільки і може вписатися народ у світовий контекст. Саме державність (державність правдива, а не декоративно-бутафорна) стане для нас і стабілізатором, і інтегратором нашого етносу. Наше *власне державне життя* оживить і пожвавить наші етнокультурні процеси, створить і посилить необхідну *інституціональну структуру*, як своєрідний *каркас* нашої національної відбудови... Тільки власне державотворення зможе вивільнити, зможе актуалізувати внутрішні потенції нації загалом: *утвердити її не тільки у власному своєму бутті, але й розкрити її для світу*, збагатити, доповнити *всесвітнє і вселюдське буття* активним буттям тієї нації, що розкувала свої можливості... Немає сумніву в тому, що яких лише двадцять років нашої власної державності зцементують нас до купи, сконсолідують нас, відродять омертвілі частини етнокультурного організму, усучільнять нас, як органічно-системну тяглість, а не конгломерат людности.

Друге. Необхідний негентронійний ефект забезпечується також внутрішнім *інформаційно-функціональним розмаїттям власних етнокультурних структур* (їх багатомірністю, поліфункціональністю, полівалентністю тощо). Чим потужніший пласт накопиченої актуальної культурної інформації (тієї, що реально функціонує в системі національної культури), — тим стійкіший і життєздатніший певний етнос щодо зовнішніх збурень. В гетерогенності певної етнокультурної системи, в її внутрішній здиференційованості є приховане джерело її сили, динамізму її, а не слабкості. На жаль, шароварно-фольклорний одномірно-плаский ретроспекціонізм, який чомусь видають за «національне відродження», нині нерідко відволікає нас від щонайпекучішої потреби розгортати і розгортати *культурну поліфонію*, бо тільки *культурна поліфонія* (а не етнографізм і лжепатріотизм примітивного льозунготворення на большевицький кшталт) дасть нам і історичну повнокровність, і плідність культурно-історичну, а отже і здатність до *розширеного культурного самовідтворення і виживання як нації*, як гідного партнера в «народів вольних колі». Інакше кажучи, для того аби ми стали справді *українцями* — мусимо стати справді *Європейцями*. Примітивний плаский *малоросійщині* (а сьогодні навіть такі російські інтелектуали, як Олександр Ціпка, волюють бачити нас своєю провінцією-Малоросією: див. його книгу «Насилие лжи», М., 1990, стор. 3) ми маємо протиставити європейство, ми маємо внутрішньо доростати до європейства, ми маємо сказати в Європі своє нове слово... Європейськість, а не кволий малоросійський етнографізм — ось наша гребля супроти потоків зі Сходу, супроти захланної шовіністичної каламуті... *Держава і Культура* — тільки ці два чинники зможуть зупинити ерозію нашої нації, зможуть дати їй необхідну інформаційно-енергетичну концентрацію, зможуть звузити ентропійне розсіювання наших українськи сил...

Постійне намагання навіяти нам думку про те, що ми тільки гілочка «общероссийского древа», чи тільки «побочная речка», що

впадає у «великую реку русской истории» усе ж таки (попри прямий геноцид, етноцид і терор) спричинилося до значної нашої *маргіналізації*: особливо на Лівобережжі та на Півдні нашому. Маргіналізація наша, яка у соціопсихологічній сфері виявилася у невизначеності і нечіткості національної ідентифікації, у нескристалізованості, невиразності самосвідомості українства, у приглушеності «ми — почуття», у розмитості (неконтрастності) того, що у соціальній психології окреслюється віссю «*Ми — Вони*» — віссю, котра є засадничою конституантою етнопсихічної спільноти, — усе це є наслідком нав'язаної нам імперією периферійності і третьорядності... Наша довготривала включеність в «единое отечество» та й сучасні намагання «вписати» нас у якусь ширшу множину чи то якогось «советского народа», чи то «единого экономического пространства» шкодили і шкодять кристалізації нашої самотожности, — вони розмивають наше «ми — почуття», роблять із нас аморфних і роздвоєних маргіналів. А в периферійних маргіналів і уся національна проблематика (навіть найпекучіші питання буття нації) витіснені десь на периферію їх свідомості, — усе це їх просто «не волнує»... Адже там, де нема *концентрації національної самосвідомості*, — там немає і *концентрації волі нації*, там немає і *концентрації національної діяльнісної енергії*, там немає єдиного вектора *душевно-духової інтенціональності нації*, як *цілісної динамічної системи*, там *наростають у цій системі руйнівні ентропійні чинники*... Тобто у свою чергу внутрішньо маргіналізована (роздвоєна, межова, аморфна) самосвідомість нації через механізм зворотнього зв'язку спричиняється до подальшого наростання ентропійних тенденцій в етнокультурному організмі... Несконденсованість і своєрідна «дифузність» нашої етнічної самосвідомості часто-густо робила нас історично м'якотілими, нерішучими у ситуаціях вирішального історичного вибору, схильними до угодовства та орієнтацій на інші (а не тільки на власні) сили... Це постійно притлумлювало наші глибинні національні прагнення, породжувало постійні сумніви, вагання та зволікання в хвилини, коли негайно треба було діяти у відповідь на вимоги чи виклик часу... Хвилини бурхливого піднесення змінювалися у нас довгими періодами охлялих сердець, хворобливого безвілля, знеохоти і цілковитого збайдужіння... Вибухи нечуваної відваги переходили у довжелезні смуги слабодухості і заячої психології. Наша національна маргінальність ще більше поглиблювала нашу внутрішню роздвоєність, амбівалентність нашої етнопсихіки, полярність нашої національної вдачі (полярність вдачі — зовсім неслушно — Ніколай Бердяєв чомусь вважає виїмковою прикметою російської людності). Внаслідок такої нашої маргіналізації українські етнокультурні рубежі ставали все менш опороздатними щодо дифузії ззовні, наш національний дух поступово внутрішньо капітулював перед натиском грубої імперської сили; українська шляхетність і лагідність нашої вдачі майже всуціль затоплена була «широкою рекою русского свинства» (за визначенням Александра Ціпка), — залишилися

лише острівці у душах небагатьох; здичавіла люмпенізована північна орда у тельняшках і «примятих» картузах багнетами, наганами і демонічним нахабством знов відкинула, знов зіпхнула нас на узбіччя «магістральної» аппієвої дороги оновленої московської імперії... Дійшло було навіть уже до того, що ми самі себе (при цьому масово!) прозивали «*хотлами*»... І вже навіть це стало як би зовнішнім індикатором нашої внутрішньої упосліджености, нашої внутрішньої духової «згорблености», нашого внутрішнього змізерніння...

Маргіналізація України (її перетворення у супідрядну провінцію, а її людности в аморфну медузоподібну масу) потрібна була великодержавній Росії лише як перехідна ланка до остаточної інкорпорації України у склад російського національного організму, «укрупнення» цього останнього (для цього, між іншим слугували і «теорія» так званого «слияния» і доктрина «новой исторической общности», і теорія двомовности та двох «родных языков»). Сьогодні Кремль відмовився навіть від ленінізму... Проте від імперіалізму Кремлю відмовитися важко... Адже Кремль перестає бути тоді Кремлем... Перестає бути месіянським «маяком всего человечества» і остаточно перетворюється в архітектурну пам'ятку, «воздвигнутую» за проєктом італійського архітектора доби пізнього Ренесансу Арістотеля Фіораванті... Адже тоді від усієї отієї «слави і могутства» Отечества залишиться хіба що меморіальна табличка, бо і навіть нашпигованого ідола — рятівника імперії — у піраміді отій не залишиться вочевидь... Справжня агонія імперії іще не почалась... Якраз навпаки, — імперська свідомість тільки розпалюється і прогресує. Каламутний дев'ятий вал московського шовіністичного експансіонізму (а його шумовинням стала навіть так звана «совість» Росії — трохи чи не уся армія літераторів, художників-глазуновців та інших «творців») знову загрожує прококтитись по українській палубі і змити нас (змити уже остаточно!) із корабля історії... Супроти отієї згадуваної Цілком «широкой реки русского свинства» *потрібна надійна гребля*. Але це тільки ще раз підтверджує думку, що без власної *державности* (державности справжньої, а не бутафорної, тобто такої, котра виникне лише тоді, як українські терени покине останній окупаційний чобіт), Україні важко, практично неможливо буде зупинити небезпечне — небезпечне для самої її екзистенції, для самого її існування як окремої цілісної духової монади — наростання етнічної ентропії, наростання ентропії моральної та духової... Тоді вже важко буде зупинити наростання тих ерозійних чинників, що розмивають її самототожність, б'ютькують нормальну регенерацію багатьох складових нашого національного організму, стримують і звужують наше культурне самовідтворення, як у площині синхронії, так і в площині діяхронії...

Зранений, знекровлений Україні вкрай необхідна своєрідна *записна оболонка*: нею може бути тільки власна державність. І тільки тоді, коли ми як *цілком самостійна держава* (а не нова неоколоніальна провінція в «едином экономическом пространстве») дійсно станемо

авторепродуктивною системою, — тільки тоді на основі саморегуляції і закономірностей синергізму зможе відбутися взаємне посилення і взаємна динамізація усіх рівнів, усіх підсистем нашого українського етнополітичного організму. Тільки тоді ми зможемо поступово позбутися за давньої прокази нашої денаціоналізації, усіх болячок обумовлених нашою маргінальністю. Адже довготривале входження в тоталітарну імперію поставило нас, українців, у ситуацію потрібної маргінальності.

Перше. Ми опинилися не просто на периферії цивілізації (адже більшовицьке здичавіння та більшовицький ізоляціонізм зупинив навіть необхідний розвій власної своєї московської метрополії)... Ми перетворились лише у субкультурну периферію оцієї злидненої «шестой части Земли»... Ми стали головно лише пасивними споживачами московських ерзаців барачно-люмпенівської сокультури — усіх отих гасел, безглузких ідеологічних кліше, zdeформованих поведінкових взірців, духових токсинів так званої «клясової боротьби», зненавиди, тотальної лжі, страху та нестримного розгулу усіх демонічних сил...

Друге. Внаслідок усього цього ми протягом 73 років не тільки завжди пасли задніх (навіть до серпневої антибільшовицької революції ми якось внутрішньо не дуже були готові), але навіть відстали від самих себе — від того справді європейського рівня, що позначений був ще століття (і більше) тому нашими видатними українськими *поступовцями-новоевропейцями* Драгомановим, Українкою, Франком і Грушевським... Ми опинилися нині у маргінальному проміжку поміж двома історичними циклями. З одного боку ми втратили, розгубили той потенціал, що накопичений був наприкінці ХІХ-напочатку ХХ віку (зокрема і сам досвід *безпосередньої співпричетності до світових процесів*). Ми відкинені були від уже завойованих нами позицій *новоевропейського універсалізму*. Адже більшовизм розірвав був наш культурний континуум, як в синхронії (остаточно відірвав нас від європейського лона), так і в діяхронії (розірвав творчо-духову, творчо-інтелектуальну тяглість із попередніми поколіннями, розірвав історичну трансмісію етнокультурної інформації). Ми стали такими відсталими, що — повторюю — навіть відстали самі від себе... Наша маргінальна напівінтелігенція далеко не дотягає нині до європейськості (часто-густо не знає навіть жодної із розповсюджених у світовому вжитку мов).

Третє. Нині глибинний чинник нашої третьорядності соціокультурної та третьорядності інтелектуальної треба шукати також у нашій загальній духовій спустошеності. Як це не сумно, але нині жодна із *релігійних конфесій на Україні* — ані католицька (Греко-Католицька) Церква, ані православна (УАПЦ чи УПЦ), ані численні протестантські деномінації (а нині загальне число протестанських церков в Україні перевищує сумарну кількість громад УКЦ та УАПЦ) за три-чотири роки відносної релігійної свободи так і не спромоглися розгорнути активної евангелізаційної праці для здійснення — з Божою поміччю — дійсно широкого *християнсь-*

кого пробудження. Усі українські конфесії (навіть традиційно активніші на місійному полі протестанти) усе ще, на жаль, перебуваючи в духово напівдрімотному стані Лаодикійської церкви, зосереджуються покищо на своїх внутрішніх (вузькоденомінаційних) проблемах. Мабуть, недостатньо ще усвідомлено те, що *найголовнішою проблемою усіх Церков є проблема їх власного духового пробудження і оновлення*. Християнська духовна революція в Україні неможлива без такого внутрішнього оновлення самих Церковних громад, зародження у їх середовищі нових діяльних спонукань до горливої праці на ниві євангелізації України, євангелізації нашого народу, який під цим оглядом виглядає сьогодні далеко гірше, аніж деякі традиційно поганські племена і народи Африки... Ось чому ми маємо нині не Біблію підпорядкувати українському пробудженню, а українське пробудження підпорядкувати Біблії. Не Церква має бути підпорядкована національній культурі, а сама наша національна культура має бути *оцерковлена*: самі творці культури повинні прийти насамперед до *культури духа*, — *наповнитися його всеосяжною любов'ю і його всеосяжною правдою*. А це неможливе поза зв'язком із Ним, поза Живою Вірою, поза причетністю до Його Духового Організму, поза Духовим Храмом Христа — Храмом всередині нас! Мусимо перейнятися, зрештою, усвідомленням тієї істини, що *якнайвищою національною цінністю є те, що цінне в очах Божих* (а не у масштабах нашої людської скалі вартостей): *а це, насамперед, всеосяжна жертвна любов, яка тільки й може згуртувати наш народ*, стати для нього джерелом енергетичних імпульсів, сконцентрувати його волю, дати силу у боротьбі повсякденній зі злом внутрішнім та зі злом зовнішнім...

Сучасне християнство на Україні іще, на жаль, не відіграє ролю того цементу, що скріплює серце людей у збудові Духового Дому... Наша нетолерантність у міжцерковних стосунках (як свідчення нашого загального варварства, як свідчення нашого низького духового рівня і як свідчення браку Христової віри і Христової любови у наших серцях) ганьбить нас перед цілим світом — виявляє наскільки далекі ще ми від живого апостольського християнства, від справжньої єдності в дусі та правді Божій, себто тієї єдності, що можлива тільки через *реальну злуку з Отцем Небесним, тільки через дійсну причетність до Божественного Єства*. Адже там, де починаються конфлікти та колотнеча, — там кінчається жива віра, там дух нетерпимости і зневаги до інших аж геть умертвляє духовий первенець, там бракує найважливіших плодів духа — плодів лагідности, милости і любови. Мусимо пам'ятати, що відродження нації *розпочинається від відродження кожного з нас зокрема*, духове оновлення нації — від оновлення кожного окремого серця, що започатковується лише через покаяння, очищення і освячення, через нове народження згори... Наше політичне і національне визволення має йти у парі зі звільненням від внутрішньої тиранії гріха, зі звільненням від диктатури всього того нечистого, лукавого і огидного (гидкого в очах Божих), що засіло у наших естві. *Якщо*

наше відродження не дійде до Христа — воно не відбудеться! Ми так і залишимося духовими маргіналами. Ми так і залишимося десь на півдорозі між поверховим обрядовіством і дійсною злукою в Божій любові. Ми можемо так і не дорости до того рівня, коли Царство Боже — Царство любові і правди мало б уже збудовуватися всередині нас, всередині наших сердець, а відтак і у живій тканині міжособових стосунків — в сім'ї, на вулиці, на роботі, скрізь... Доки не буде дійсної злуки з Богом, доки не відкриємо душі наші для дії Божої ласки — доти народ не матиме волі до розбудови себе в любові і правді Божій. До останнього часу саме цей духовий чинник, як чинник внутрішньої реінтеграції нації цілковито ігнорувався... Саме воля нації, уформована вірою, у вірі і через віру має стати домінантою органічного державотворення, має стати тим органічним системотворчим чинником, що зорганізує націю зі середини, чинником перетворення покищо досить таки аморфного етносу у цілісний національний організм. Своєї справжньої зрілості, свого порогу національної інтеграції ніколи не посяде той народ, воля котрого не виростає із віри, котрий не посідає щонайвищих сенсожиттєвих орієнтирів, котрий не лине духом своїм у височінь, котрий не має взірців щонайвищої досконалості, котрий не має абсолютної впевненості в Абсолютному і абсолютної відповідальності перед Абсолютом, бо тільки у цьому починається засаднича моральність (моральне здоров'я) і засаднича духовість народу.

Хочу насамкінець ще раз наголосити, що для мене як для християнина цілком очевидно, що потворний хробак деморалізації сьогодні роз'їдає наш український етнокультурний організм куди глибше, аніж хробак власне національної асиміляції й русифікації. Хочу тут вдатися ще до іншого порівняння. Якщо русифікація України, котра усе ще триває (а на деяких відтинках навіть посилюється, бо посилюється московський інформаційний колоніалізм) нагадує здирання кори живцем зі стовбура нашого національного дерева, то моральна деградація України (і інтелігенції, і посполитої людности) нагадує радше загнивання самого стовбура нашого дерева від серцевини його.

(Закінчення буде)

В. ПОЛИЩУК
В. БАГНЮК
І. ВЛАСЕНКО

КУДИ МЧИТЬ «РУСЬ-ТРОЙКА»?

Одна з типових, на нашу думку, помилок американської і в цілому західньої політики — недооцінка можливостей виникнення фашизму в підтримуваних ними країнах. Найхарактерніший приклад — порятунком ними большевизму в Росії і сприяння приходу до влади Гітлера.

Звичайно, сьогодні не повторює слід-у-слід історичні події, але... Скажімо, нинішня величезна економічна, політична й моральна підтримка, що спрямовується Заходом, в протипагу іншим державам СНД, на так званий «демократичний розвиток Росії і недопущення тут тоталітаризму», працює, фактично, на зміцнення імперських структур, на підтримку ВПК, війська і на відновлення тоталітаризму. Що це — чергове «засліплення» західніх політиків, а чи тверезий розрахунок на нову імперію, яка б дозволила їм проводити «збалянсовану» політику на Сході? Зрозуміло, що відроджений тоталітаризм у Росії не буде ні царським, ні навіть комуністичним. Цілком можливо, що він виступить під лозунгом: «Єдина держава, єдиний народ!» (Адже досвід показує, що багатонаціональні імперії рано чи пізно розпадаються). В такому випадку уярмлення сусідів стане лише етапом. З Україною, безперечно, буде покінчено. Про це свідчить як сучасна обстановка в Росії (досить лише подивитися її телепередачі, почитати пресу, послухати радіо, виступи деяких політиків), так і історичні акції протягом трьохсот років наших нерівноправних взаємин. Особливо характерна в цьому плані епоха большевизму. При пануванні останнього десятки народів і народностей щезли з лиця Землі, будучи фізично знищені або повністю зросійщені. А скільки було в «непорушному Союзі» репресованих народів? Тільки початок Другої світової війни не дав змоги Сталінові повністю винищити українців, хоча до цього йшлося. Пригадаймо голодомор 1933 року, масове виселення українців за межі батьківщини, широке «призначення» випускників українських вузів в інші республіки, штучний приплив так званих «російськомовних» імігрантів і — буквально до останніх днів — потужний, як у жодній республіці (хіба що за винятком Білорусії), прес русифікації.

Не приведи, Господи, щоб у Росії переміг тоталітаризм. Бо тоді пануюча влада триматиметься тільки на домінуючій там ксенофобії до «інородців», а відтак відзначатиметься агресивністю до всього зарубіжжя. Широком масам російського народу від цього краще не стане, але нестерпне життя і йому, і сусідам буде забезпечене.

Може комусь здається дивним, але в сучасній Росії ґрунт для встановлення фашизму сприятливіший, ніж це було в Німеччині перед появою Гітлера. Адже упродовж століть культивувався синдром переваги російської нації над «інородцями» та звичка шукати щастя в чужій хаті. Загрозливим є й те, що імперське мислення, як і притаманна росіянам войовничість, оволоділи широкими масами й істотно впливають на державну політику. Такі факти, як «права російськомовного населення» в інших країнах, «одвічно російський Крим», «приналежність до Росії» групи південно-курильських островів, «інтереси Росії» в Придністров'ї, Прибалтиці та інших чужоземних регіонах підтримуються, на жаль, не тільки шовіністами Росії, а й її політиками, які, прагнучи довести свою вірність націонал-патріотам, мимоволі підштовхують свою країну до тоталітаризму.

Шовінізм засліпив російську націю. Про це свідчать мільйони голосів, поданих за Жириновського, тисячі козаків, що під виглядом «спасення Росії» поспішали вбивати й грабувати в Молдову, Абхазію, Сербію, десятки, якщо не сотні тисяч очманілих від шовіністичного чаду людей перед будинком українського представництва в Москві, і мільйони добровольців, готових поїхати в Крим, щоб воювати з Україною. І все це виправдовується сумнозвісним: «Где русский шапку бросил, там и Россия». Все це серйозно. Надто серйозно. Впродовж кількох століть російська імперія лякала сусідів непередбаченістю своїх дій. Її старанно культивований образ-уособлення «Русь-тройка» з візником-самодуром, який, не визнаючи жодних правил вуличного руху, мчить, не знаючи куди, підминає й розштовхує народи, залишаючи за собою кривавий слід розчавлених і скалчених, що з тих чи інших причин опинилися на шляху оскаженілої тачанки, є серйозною пересторогою для світової демократії.

Чому ж так сталося? Можливо, тому, що Росія, ледь позбувшись татаро-монгольського іґа, породичалася князівськими родами зі своїми недавніми гнобителями і почала активно «обустріатися», ведучи загарбницькі війни із своїми сусідами (пізніше поневолення буде витрактуване як добровільне приєднання відсталих народів до «прогресивної» Російської корони). Це виробило в її громадян підсвідоме протиставлення свого — чужому, і, як переможці, вони, поза сумнівом, відчували свою зверхність над переможеними «інородцями». З часом це стало звичкою, рисою характеру, яку підтримували й культивували всі імператори аж до Сталіна й Брежнєва включно, культивували навіть тоді, коли «інородці» стали «братами», щоправда, на всяк випадок, меншими. Ба, не тільки імператори. Навіть геніяльний Пушкін не втримався, щоб не наділити епітетом «дикий» тунгусів; «буйный» — татар, «кичливый» — поляків тощо.

Отак непомітно для себе росіяни входили в роллю «старшого» брата, брата-зверхника, брата-повелителя, з якого не можуть розлучитися й донині. Свідчення тому — загони націонал-патріотів, що марширують по Красній площі, бойовики товариства «Пам'ять», які, згідно з їхніми заявами, чекають лише сигналу, щоб почати єврейські погроми в 100

найбільших містах країни, шовіністичне виття Конгресу громадянських та патріотичних сил, Комітету національного порятунку тощо.

Шлях до врятування Росії вони вбачають у нещадній боротьбі з «інородцями», з так званою русофобією, з всесвітньою єврейською змовою. Не без їхньої участі на світ знову з'явилися «Протоколи сіонських мудреців», «жидомасони», «сіоністська змова світового єврейства», що через своїх агентів розвалює імперію, нацьковує народи на росіян, щоб повністю зруйнувати велику державу, перетворити її в сировинний додаток до транснаціональних єврейських олігархій.

На жаль, обстановка в Росії і пануючі тут серед широких верств населення настрої можуть сприяти утвердженню чогось подібного до фашизму або неокомунізму. Росія, де найсуттєвіші важелі влади належать ВПК, являє собою серйозну загрозу як ядерна держава. Ні, не тому, що якийсь новий «батько народів» натисне ядерну кнопку. В сучасних умовах це все ж таки малоімовірно. Насторожує те, що в Росії поспіль панує МАГАТЕ, триває активний видобуток і збагачення уранових руд, будуються атомові станції, кораблі, підводні човни, створюється і накопичується новітня атомово зброя та різноманітні прилади з використанням радіоізоотопів.

Практично не звертається уваги на дезактивацію, захоронення та знешкодження радіоактивних відходів, а до широких мас населення, очманілих від шовіністичного чаду, ніяк не доходить проста істина — безконтрольне використання атома несе смертельну загрозу і їм, і майбутньому. Росія ж, як ми вже згадували в попередніх статтях, хоча й мозаїчно, але практично вся забруднена радіонуклеїдами. Найбільш небезпечними в цьому відношенні є Тихоокеанське та Мурманське узбережжя, де в бухтах стоять списані атомові човни, викидаються, куди попало, атомові відходи і відпрацьовані деталі по всій північній тундрі — від Мурманська до Чукотки. Радіоактивними плямами практично покритий весь Урал. А Ольховське болото, Озерний, Верх-Нейвінськ, що внаслідок діяльності хемкомбінату «Маяк», на якому створювалася ядерна могутність Росії, перетворилися на звалище радіоактивних відходів. Тут у кращих традиціях тоталітаризму правда приховується від населення, яке найбільше переймається тим, чи в достатній кількості завезена сюди горілка.

Ніде в світі атомово мафія не почуває себе так вільно, як у Росії, і ніде в світі радіація не завдала стільки лиха людям, як у колишньому СРСР. І сьогодні в Росії атомники вважаються ледь не національними героями, вони легко отримують все нове й нове фінансування для народження нових атомових монстрів. В атомового кляну міцні нерви і чудовий апетит. Так, атомовий міністр Росії В. Михайлов на запитання кореспондента «Комсомольської правди», як йому спиться в країні, нашіпгованій радіоактивними вогнищами, відповів: «Да крепко я сплю. Спокойно». А тим часом Росія стає загрозливим джерелом забруднення величезних площ земної кулі радіоактивними речовинами, що поширюються вітро-

вими переносами, морськими та океанськими течіями, підземними водами, атомовими кораблями й підводними човнами, сировиною, виробами, мігруючими птахами, рибами тощо.

Загальновідомо, що частка Російської Федерації в атомовій галузі колишнього ССРС складала 73,6 відсотків вартості основних виробничих фондів, 80 відсотків підприємств були розташовані в Росії. Тут було зосереджено 90 відсотків наукових закладів і установ цієї галузі. Зрозуміло, що цей величезний монстр не міг існувати лише на кошти Росії, тому смоктав соки з усіх республік ССРС. І саме тому для збереження свого панування атомова мафія робить усе можливе для відновлення імперії. Квиління з приводу збереження єдиного атомового простору поступово перейшло в шантаж і прямі погрози. Особливо показові в цьому пляні «Известия» (19.8.1992 р.). Поміж сентенцій про необхідність розробки нової атомової зброї і проведення випробувальних її вибухів, він пишається тим, що створює цю страшну зброю, і говорить буквально таке: «...не надо забывать, что в нашем мире — сложном, охваченном кризисами, — в обороне все равно страна нуждается. Ядерное оружие, с моей точки зрения, — самый дешевый способ предотвратить любые угрозы, любые опасности. Ядерное оружие — это оружие политическое. Оно заставляет возможного агрессора задуматься, прежде чем начать конфликт со страной, обладающей ядерным оружием. Для нас оно имеет особое значение, понимая геополитическое положение нашей страны... Мы находимся в самом центре материка. И кто вам сказал, что на нем спокойно? Вспомните о границах, о территориальных претензиях друг к другу, в том числе и к России... Я не хочу сказать, что ядерное оружие спасет Россию от развала, но его наличие все-таки заставляет задуматься, прежде чем предъявлять к нам претензии...»

Чого тут більше — цинізму, впевненості в безкарності чи ігнорування підписаних Росією міжнародних договорів, — сказати важко. Правда, договори вона впродовж своєї історії легко порушувала, що Україна не раз відчувала на собі. Вдумаймося у слова академіка Трутнева — ядерна зброя є політичною. Отже, з допомогою цієї «політики» можна відновити й колишній ССРС. Що деякі діячі готові пустити її в хід, то про це засвідчує мітинг, зібраний на підтримку сил, які виступають проти повернення Японії загарбаних у неї островів. Ядерна зброя тут брязкала не раз. А Жириновський — виразник дум мітингуючих, прямо заявив, що коли Японія наполягатиме на своєму, то на неї буде скинуто не дві, а сто атомових бомб!!!

Не важко уявити, що буде з Україною, коли в Росії придуть до влади хай не такі одіозні постаті, як Жириновський, а хоча б такі палкі прихильники імперії й атомової «політичної» зброї, як академік Трутнев. Не забуваймо, що в нас теж є численна «п'ята колона», яка сама хоче повернутися в лоно «оновленого» союзу і повернути туди всіх нас. Чимало там і таких постатей, які мають вплив на політику й економіку держави. Саме вони, діждавшись

слухного моменту, на тлі штучного погіршення економічної й кримінальної ситуації в Україні, тихо, серією, на перший погляд, непомітних поступок на шляху відновлення імперії можуть дати поштовх процесові поляризації суспільства. А коли завариться каша, знайти винного, як і правого, буде неможливо. Найвірогідніше, що за відомим сценарієм сюди рине потік озброєних «козаків» та інших «освободітелів», знайдеться і якийсь генерал Лебедь з «миротворчою» 14-ю армією, щоб захистити «права» певної категорії населення. З історії бачимо, що на Заході особливої протидії цьому не буде. Бо чому в такому випадку США й НАТО, настирливо вимагаючи від України одностороннього атомового роззброєння, не беруть її під свою «парасольку» і не дають ніяких гарантій на випадок чиеїсь агресії? Щоправда, останнім часом Америка й Захід гарантують нам свою моральну підтримку. Що ж, спасибі вам, панове демократи. Це, звичайно, велике діло для нас. Але кожний знає, що скільки не нюхай запах смаженого м'яса, ситим від того не будеш. Гарантом нашої безпеки погоджується бути ядерна Росія. Але на тлі сказаного це означало б добровільно всунути голову в пащу тигра.

Шкода, що значна частина новоявлених українських політиків, засліплена блиском західньої демократії і вітрин магазинів, вважають, що буцім-то Америка й Західня Європа згоряють від нетерпіння і не пошкоднують сил і коштів, аби негайно запровадити таке і в нас, а заодно й поставити на нові рейки нашу економіку. Марні сподівання! Тут можна було б послатися на приклад сучасної Польщі, якій було так багато обіцяно, і на керівників ОУНівського підпілля та «лісових братів», що теж сподівалися на допомогу Заходу в своїй кровопролитній визвольній боротьбі, але були гірко розчаровані, бо їх, виявилося, тільки тішили обіцянками. Нас же навіть обіцянками не тішать.

Наші політики повинні частіше дивитися в чарівне дзеркало історії і, повчившись у нього, звіривши по ньому свій курс, орієнтувати себе й людність на власну чесну подвижницьку працю, а не на лакействування перед високими порогами багатих. Наш порятунок — у спрямуванні всіх сил на зміцнення самостійності держави, розбудову демократії, зростання добробуту народу і збереження статусу (хай і тимчасового) ядерної держави. Того вимагають обставини, що їх тверезі політики повинні брати до уваги. При цих умовах вільна й багата Україна можлива навіть без спільної дії з великоруськими патріотами.

Про Авторів:

В. Поліщук — доктор біологічних наук, В. Багнюк — кандидат економічних наук, І. Власенко — письменник.

В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ-ГУТ

РЕАЛІСТИ ПРОТИ ВІЛСОНІСТІВ

(Про фермент у зовнішньополітичному мисленні американців)

Провідні політичні діячі й політологи у США по році існування без східньо-західнього конфлікту розпочали жваву дискусію про дальші напрямні і завдання зовнішньої політики їхньої країни. От кілька прикладів стверджування потреби такої дискусії:

«Із закінченням холодної війни, розпадом Советського Союзу і зменшенням та перетворенням советської загрози З'єдинені Штати втратили магнетичну північ для унапрямування зовнішньої політики»¹.

«Провал Советського Союзу і кінець холодної війни змушують до значно запізненої переоцінки американської політики безпеки. Традиційна політика здержування мертва, і ведуться пошуки за її заміною»².

«Приголомшуючий провал Советського Союзу як глобальної потуги драматично змінив природу світової політики, змушуючи З'єдинені Штати починати розшук за новою зовнішньою політикою»³.

«Кінець холодної війни вимагає перестановки ступенів і ролей більших країн (...) З'єдинені Штати мають тепер визначити для себе нову роль у світі, в якому сама лише мілітарна сила не буде більше головним критерієм потуги»⁴.

А в дещо ширшому засягу: «Із провалом Советського Союзу критичне випробування, яке стоїть перед світом, є тим, чи можуть ліберальні демократичні держави розбудувати відносини співробітництва при відсутності об'єднуючої загрози»⁵. А це тому, бо «розпад Советського Союзу визволив також розкладові тенденції Заходу»⁶.

Та ще конкретно про американську специфіку: «Як усі інші великі історичні перемини, так і провал советської системи мав непередбачені і парадоксальні наслідки. Одним із найменше цінених є той, що цей провал дав нові можливості життя для вілсонівської візії американської зовнішньої політики»⁷.

Вілсонівська візія

Хоч перед «небезпеками від вілсонізму» перестерігає американців Джон Грей, про родовід вілсонізму та про його роль на протязі історії США розповідає Роберт В. Такер. «Початкове мислення американців про зовнішню політику характеризував, без сумніву, реалізм, — твердить він, — та вже тоді із реалізмом сперечався інший погляд — погляд, який твердив, що американська нація стоїть за щось нове під сонцем, і цей погляд бачив наше призначення як нації в тому, що вона має вести світ від старої і дискредитованої міжнародної системи до нового порядку речей».

Дальше він переходить до удару переконань двох великих американців: «Погляд Томаса Джеферсона, що республіки є звичайно мирні, а монархії — звичайно агресивні, заперечував Олександр Гамільтон (...) 'Причини ворожнечі між націями є незчисленні', доказував він у 'Федералісті', 'вони діють незалежно від форми уряду'».

«У цьому столітті особливо, — продовжує Р. В. Такер, — це є Джеферсон, чи радше головний наслідник Джеферсона, Вудров Вілсон, який домінував у нашому мисленні про зовнішню політику. Вілсон, як жаден інший президент у цьому столітті, подав ясно і чітко ідеали й аспірації нації. Вілсон є великим роз'яснювачем особливої основи державності Америки — розширювання свободи, як також він є джерелом реформаторських імпульсів, які відзначали американську дипломатію. Це правда, що зовнішня політика після Другої світової війни прийняла гамільтонські засоби, засоби старої дипломатії. Засадничою ж бо рисою політики стримування була організація потуги для протиставлення потузі. У погоні за корисною стабільною рівновагою сил була створена і вдержувана система союзів на протязі чотирьох десятиліть (. . .). Та коли візьмемо до уваги цілі, за які очевидно велике змагання велось із Советським Союзом, домінуючий вплив Вілсона ясний. Цілі, висунені доктриною Трумена, — перспектива світу, у якому вільні народи можуть визначувати власні долі у власний спосіб, світу, який зробив би можливою тривалу свободу і незалежність усіх націй — були типово вілсонівськими. Доктрина Трумена віддзеркалювала переконання Вілсона, що тільки демократичний світ був би насправду мирним світом, так же само, як вона і відображала переконання Вілсона, що мирний світ можна досягнути і підтримувати при допомозі провідництва Америки. І світ, який постав після холодної війни, виглядає для багатьох імпозантним підтвердженням візії Вілсона»⁸.

У тижневику «Літературна Україна» появилoся було інтерв'ю кореспондента цього тижневика з головою АБН Славою Стецько з нагоди Конгресу АБН у Торонті. На питання кореспондента про ставлення до інтернаціоналізму, Слава Стецько, між іншим, відповіла: «Інтернаціональною, себто міжнародньою, може бути лише співпраця націй, народів (. . .) Нині саме нації здобувають голос, це їхня епоха. І в тому є велика перемога нашого АБН: ми постійно наголошували, що нації — наріжний камінь, на якому будуватиметься новий лад на сході Європи»⁹. Отже, АБН також плекав «вілсонівську візію» і остаточно дочекався її реалізації.

У чому небезпека

Та це тільки один аспект вілсонівської візії. Другий аспект — провідництво Америки у боротьбі за утвердження нового ладу. І особливо тут противники вілсонізму бачать небезпеку. Каже бо Р. В. Такер: «Ми маємо демократичного президента, який наполягає на тому, щоб Америка очолювала гльобальний союз за демократію такий об'єднаний і стійкий, яким був гльобальний союз, що переміг комунізм». А дещо даліше: «Та ще більш важливою є поява погодження відносно засобів»¹⁰ для ведення такої політики. А погодження, про яке говорить Такер, це погодження двох віток лібералізму, які були постали у часі і внаслідок В'єтнамської війни: вітки «холодновоєнних» лібералів і вітки «вілсонівських» лібералів. Знов же це «погодження», яке зформувалося довкруги вілсонівської візії, «не сприймає погляду і порад політичного реалізму». Та й «обставини викінчення холодної війни не є такі, що сприяли б реалістичній точці зору», бо «для недалекого майбутнього у всякому разі ця нація не має більшого мілітарного суперника, вона не має потреби балюсування». І «якщо її мілітарна потуга має обмеження, то ці обмеження віддзеркалюють радше внутрішні політичні вимоги, а не вимоги, наложені протиставним світом»¹¹.

І вкінці: «Нація, так сильно прив'язана до переконання, що вона є великою потугою, зовсім не такою, як інші великі потуги в історії, що її сила вживається тільки в інтересах справедливості і свободи, мусить

уважати за трудне прийняття остороги реалістів про те, що гегемонні держави завжди викликали контрбалансуючі зусилля других держав, і що скоріше чи пізніше цих зусиль треба очікувати так же само і в теперішньому випадку»¹².

Таку власне осторогу подає згаданий вище Джон Грей. «Советська катастрофа надає вілсонівській візії ймовірність, — каже він, — яку ніщо інше в нашому столітті не підтримує». А це штовхає американців до поспішно нерозсудливих скорочень видатків на оборону і до замикання очей на «правдиві загрози для глобальної безпеки, такі, як зловісні мілітарні розбудови, які тепер ведуться у Китаї й Ірані»¹³.

Вілсонівській візії він протиставляє національні інтереси, бо з провалом СССР проминула й ідеологічна боротьба, і тепер панує не мир, а «відновлення традиційних форм конфліктів». І «якщо для вілсонівців кожен успіх демократії оповіщає вічний мир, то для реалістів усунення однієї загрози відкриває тільки іншу загрозу»¹⁴.

Отож він категорично заявляє: «Першою вимогою американської зовнішньої політики у 90 роках є, щоб вона скинула месіаністичні ілюзії неоліберального вілсонізму і зосередилася на потребах американських національних інтересів», бо хоч «глобальна Pax Americana не є реалістичним сценарієм для 90 років», то «це зовсім не зменшує потреби американського провідництва там, де й американські національні інтереси і глобальна безпека входять у гру». А це потрібно тому, бо «советський провал і розпад повоєнного порядку оповіщає не новий світовий порядок, але еру хаосу, в якому одвічні конфлікти релігійні й етнічні, що творили дотепер основну частину історії людства, повертаються знову на міру значно підвищеної смертоносності»¹⁵.

З таким його поглядом гармонізує, безперечно, і його порада відносно Росії. «Західна політика під американським проводом була б мудрішою, якщо б пригтовлялася не до можливості, а до ймовірності авторитарної влади в Росії, без роблення фетишу з демократичних інституцій». І для цього, щоб воєнна технологія не просочувалася з Росії до других країн, «ефективний авторитарний режим був би певною користю для Заходу»¹⁶.

Ліберальний інтернаціоналізм

Немов ілюстрацію до поглядів Джона Грея редакція «Нейшinel рев'ю» вмістила в середині його статті обрані коментарі одного із своїх старших редакторів Пітера В. Родмана. Тут він ставить наголос на атмосферу інтернаціоналізму, яка випливає із вілсонівської візії. От початок цих коментарів: «Я роблюся нервовим, як ліберали так дуже завзято збираються йти на війну (...) Звичайно, жахи 'етнічного чищення' провокують інтервенціоністські почуття між гідними консерватистами, такими як Джим Кіркпатрик і Патрик Глінн, вже не згадуючи Маргарету Тачер і Рональда Регана. Але ці особистості мають добре свідцтво певної серйозності відносно справи безпеки, чого немає, скажімо, Антоні Люїс».

А децю даліше: «Закінчення ліберального почуття вини відносно вживання американської потуги є, отже, доброю новиною. Злою новиною є те, що ще даліше в деяких колах це вживання не є зв'язане зі строгою аналізою стратегічних чи мілітарних реальностей. Розвинулася ціла нова академічна галузь — 'гуманітарна інтервенція' (...). Звідомлення Карнегі з липня 1992 року під наголовком 'Changing our ways' прославляє 'новий принцип міжнародних відносин', а саме, що шанування суверенітету нації не є більше оправданим, якщо дана нація порушує людські права на велику скало, або в

інших випадках гуманітарної кризи'. З'єдинені Штати та міжнародня спільнота мають не тільки право інтервенювати, але й обов'язок».

Від себе додає на це П. В. Родман: «Отак-то деякі з цих самих людей, які противилися акціям проти комуністичної тиранії на протязі трьох десятиліть, застерігаючись від інтервенції у внутрішні справи інших держав, тепер нам кажуть, що ми є морально зіпсовані, якщо ми утримуємося від такого втручання»¹⁷.

В цю дискусію включився і престижний американський кварталник «Форейн афферс». У передмові до річного видання «Америка і світ 1993» його головний редактор Джеймс Ф. Гог мол. каже: «Зрівноважена турбота про демократію, людські права й економічні користі не потребує зваблювати З'єдинені Штати в небезпечне і туманне відхилення від добре удокументованих національних інтересів. У пошуках за ясністю потрібно кращого визначення інаугураційного зобов'язання Клінтона брати до уваги ужиття американських військових частин, якщо 'воля і сумління міжнародньої спільноти ігноруються'»¹⁸. І цьому «пошукові» призначений згаданий річник, а перший есей у ньому має наголовок: «Нові інтернаціоналісти».

«Кінець суперництва між суперпотугами продовжує надмірно захоплювати Америку химерою нового світового порядку», — твердить автор згаданого есею Стівен Джан Стедман, професор школи заавансованих міжнародніх студій Джана Гопкінса. «Ця ілюзія поруч часто шаленого безпорядку в багатьох державах витворила свого рода 'новий інтернаціоналізм' (...) Хоч нова доктрина остається невизначеною, декілька її важливих аспектів є видними і сугерують, що З'єдинені Штати, далекі від заглиблення у внутрішні справи, можливо, беруть на себе більш активістичну, інтернаціоналістську роль у світових справах»¹⁹.

Дальше він говорить про ці «аспекти»: «Нові інтернаціоналісти намагаються викінчити громадянські війни і зупинити уряди у порушуванні ними прав їхніх громадян». «Нові інтернаціоналісти пропагують 'новий гуманітарний порядок, в якому від урядів вимагається (силою, як заїде конечність) високих стандартів респектування людського життя'. Вони твердять, що 'захист етнічних, релігійних та інших меншостей, загрожених конфліктами та відчужених від ворожих до них урядів, є тепер все більше визнанням зобов'язанням міжнародніх спільнот'»²⁰.

Торкнувшись цих «аспектів», автор переходить до подання родоводу:

«Новий інтернаціоналізм має своє коріння у давніх тенденціях американської зовнішньої політики: у місіонерській запопадливості, в збентеженні, коли світ відмовляється пристосовуватися до американських сподівань, та в переконанні, що для кожної проблеми є шора і легка розв'язка. Тепер же він наново об'єднує поділені вітки лібералізму американської зовнішньої політики: традиційний вілсонівський лібералізм, характеристичний піддержкою міжнародніх організацій і самовизначення народів, і його холодновоєнний родич, схарактеризований антикомунізмом»²¹.

«Та, — твердить далі Стедман, — коли раніше вілсонівські ліберали представляли багато їхньої опозиції до американської заграничної інтервенції з точки зору поважання національного самовизначення і піддержки індивідуальних людських прав», то побачивши тепер існування «суперечности між цими двома цінностями, бо шанування національної суверенности може робити неможливою інтервенцію в обличчі жажливих порушень урядом індивідуальних і меншостевих прав його громадян», вілсонівські ліберали розв'язали цю суперечність покиненням першої цінности в користь другої»²².

Очевидно, С. Дж. Стедман ставить тут наголос на ту ж прикмету, яку так красномовно вище представив П. В. Родман, і з цієї точки зору він підходить до завдань теперішнього президента США. «Біл Клінтон, — каже

він, — входить на пост президента як прихильник нового інтервенціонізму», та він «буде потребувати реалістичного відчуття, що Об'єднані Нації можуть, а чого вони не можуть зробити. Об'єднані Нації просто не є здатні грати роллю, якої нові інтервенціоністи від них вимагають». Так, напр., «зі стратегічної точки зору інтервенція ОН у Югославії є катастрофічною»²³.

Оборона політичного реалізму

«Чи реалізм викінчився?» — ставить питання як наголовок своїх міркувань Фарід Закарія, член Олін інституту стратегічних студій Гарвардського університету. А ставить він це питання тому, що «як у 1918 та 1945 роках, кінець великого змагання проти злосливий імперії приніс зі собою надію, що може постати новий світовий порядок, якщо тільки ми будемо йому допомагати у його творенні. Провідні державні мужі і публіцисти тепер вимагають так же само, як то вони вимагали раніше, щоб американська зовнішня політика базувалася не тільки на збереженні миру й обороні інтересів Америки, але й на колективній безпеці, міжнародному праві, демократизації та інших шляхетних справах. У деяких версіях цілць американської дипломатії є ніщо менше, як повністю демократичний світ, що живе у вічному мирі».

Дальше він нарікає, що протилежний погляд на світ — реалізм, «його критики затаврували перестарілим залишком днів королівських дворів і князів, підходом, що зовсім не у згоді зі світом безкордонної економіки, миролюбних демократій і глобальних криз у наслідок тепличного ефекту».

З таким поглядом Ф. Закарія не погоджується, бо, на його думку, «реалізм, фактично, атаковано у подібний спосіб на протязі соток літ, і помімо періодичних шалених атак зі сторони лібералів, марксистів, пацифістів, оборонців довкілля, деконструкціоністів і других, він держиться як фундаментальна метода аналізу світової політики»²⁴. А, згідно з цією аналізою, «розподіл сили має могутній вплив на світову політику. Плодотворний приклад систематичних натисків, що впливають на міжнародні результати, а насправді, які творять ідеальний модель історії, є періодичні формування *рівноваги сил*. Логіка конкуренції в анархістичному світі підказує, що держави, заздрісні за свою незалежність, будуть радше шукати рівноваги проти зростаючої загрожуючої потуги, аніж скакати на віз цієї потуги»²⁵. Отже, «реалісти переконані, що розподіл сил є найважливішим фактором міжнародного життя».

Із цим фактором співпрацюють національні інтереси держав, та, як каже автор, опоненти ставлять тут питання: «Якщо національні інтереси такі об'єктивні, якщо вони є аналогічні до тяжіння в природі, то яка ж є причина постійних невдач державних діячів бачити те, що є очевидним? Чому реалісти постійно просять державних діячів робити це, що ці діячі повинні бути змушені робити так чи інакше? Відповідь проста. Реалісти не вірять, що держави завжди піддаються системним натискам; реалісти вірять, що держави, які ігнорують ці натиски, платять за це ціну»²⁶.

В минулому головними опонентами реалізму були: марксизм і лібералізм. Тепер же, коли «марксизм є здискредитований і в теорії, і на практиці, найсерйозніший виклик реалістичній думці приходить тільки від політичного лібералізму, який доводить, що демократії з природи є миролюбніші, ніж інші режими, та що світ демократій був би, отже, одним вічним миром». І тут оборонець реалізму признає, що до цього часу «співвідношення між війнами і демократіями є вражаюче, і якщо воно задержиться на протязі слідуєчих десятиліть, то воно представлятиме серйозну загрозу для реалізму»²⁷.

Щоб силу цього аргументу дещо применшити, Ф. Закарія додає, що «великі потуги мають поважне заінтересування у постійному мирі. По-перше, загальна війна була б руйнівською для більшості з них, по-друге, стабільність і передбачливість є підставами, на яких спочиває і моральний, і матеріальний добробут їхніх громадян. Америка має спеціальний інтерес у мирному світі через те, що він забезпечує найкращі обставини для вирощування демократії і капіталізму»²⁸.

Найбільше енергії зуживає Ф. Закарія для оборони реалізму перед закидом, «що він іморальний, чи в найкращому випадку — аморальний. Оборонці реалізму, згідно із загальною думкою, відкидають з'єднання політики і моральності, а замість того проповідують віру голого власного інтересу, жорстокої сили і національної користи (...). Реаліст, виглядає, безсоромно приймає переконання, що сила робить право: 'сильні роблять те, що можуть, а слабії те, що мусять'. Ця критика звучить найголосніше в Америці, країні, характеризованій її ліберальним корінням, і незручній з тим, що часто представляється як цинічне європейське мистецтво, або вживає німецьке поняття — реаліполітік». Він уважає, що це є «карикатура на серйозний реалізм», бо «жадний реалістичний мислитель не думає, що моральність є пустим словом, чи що політика і моральність не є сумісні».

Зусилля Ф. Закарії під цим оглядом виглядають, однак, на не дуже успішні. Він же ж бо признає, що «реалісти підкреслюють велику різницю між домашньою сферою і сферою інтернаціональною, тобто, що стандарти моральності, придумані для першої сфери, не можна застосовувати легко до сфери другої (...). Сприятливі моральні можливості для державного діяча у світових справах є досить обмежені». А тому Ф. Закарія подає три перестороги для тих «державних діячів», які спокушувалися б застосовувати «моральність домашньої сфери» до «сфери інтернаціональної».

Перша пересторога — це пересторога перед хаосом. «Ця турбота про наслідки хаосу лежить в основі погодження Г. Кісінджера із твердженням Гете: 'Якщо я мав би вибирати між справедливістю та безпорядком і несправедливістю та порядком, я завжди вибрав би останнє'». Тут Ф. Закарія признає жорстокість такого вибору, та для тих, які протестували б проти такого вибору, він радить поставити собі питання: «Чи вони воліли б жити в Югославії Тіта, чи в Югославії теперішній; чи в Сомалії диктатора, чи в теперішній. Є ж бо легко з безпеки приміської Америки святкувати кожне падіння огидної влади у переконанні, що це приведе до нового відродження свободи. Часто, однак, це приводить до хаосу, смерті і знищення — до не дуже то плідного ґрунту для свободи».

Друга пересторога — це пригадка про існування конкуренції. «Держави мусять покладатися на власні засоби безпеки. Це створює обмеження для моральних дій, які не існують у цивільному суспільстві з урядовим авторитетом (...) Ривалізуюча природа міжнародного життя гарантує, що наколи одна країна сама діє радше з моральних, аніж із стратегічних спонук, вона буде заохочувати другі держави старатися це використати».

Третя пересторога, чи радше, порада — бути обережним. «Мильні уявлення і ненамірені наслідки є постійною характерною особливістю непевного глобального оточення, і державні діячі є змушені діяти з більшою обережністю і скромністю, як то вони діяли б у домашніх обставинах». Тут державні діячі оцінюються не за їхніми інтенціями, але за результатами їхніх дій.

І на закінчення: хоч «моральність має важливе місце в зовнішній політиці» і хоч «зовнішня політика Америки особливо слушно турбується ідеалами і принципами, і хоч світ є кращим місцем завдяки поширенню англо-американських вартостей», то «умови для постійного глобального

руху в напрямі до капіталізму і демократії краще обслуговувати тихою цілеспрямованістю, аніж сенсаційним емоціоналізмом». Та ще: «Нині американська дипломатія повинна повернутися до традиційних завдань забезпечування американської потуги та її інтересів і зміцнювання обставин для економічного і політичного розвитку по цілому світі. В такому порядку»²⁹.

«Чотирнадцять точок для реалістів»

Немов протиставляючись 14 точкам, що їх у 1918 р. подав президент США Вудров Вільсон, редактор *«Нейшонал інтерест»* Овен Гарріс подає своїх «чотирнадцять точок для реалістів». Подає він ці точки як відповідь на своє питання: «Як повинен амбітний реаліст підходити до похолодно-воєнного світу і до проблеми формування зовнішньої політики, яка б підходила для цього світу?» Не переповідаємо тут усіх 14 точок, а вибираємо тільки ті, які для українця можуть мати особливе значення.

1. «Сприймай з немірним скептицизмом теперішню зливу тверджень, що те, що було правдиве про відношення між державами від часу Тукидита аж до вчора, більше не є правдивим. Взаємозалежність, понаднаціональні інституції, поширення демократії, застарілість війни, нове першенство економіки, розводнювання суверенітету — вибери з них що хочеш, всі вони визначувалися як ті, що революціонізують міжнародну політику і стверджують фальшивість класичних реалістичних висновків (...) Подібні чи ідентичні заяви висувалися у ранішніх періодах і всі вони виявилися надзвичайно і небезпечно помилковими».

2. «Опирайся думці, що ми мусимо тепер знайти нову, грандіозну, взнеслу справу, яка б виконувала цю саму функцію, що її виконував антикомунізм аж до недавня, тобто, яка забезпечувала б зв'язність, єдність і високий моральний зміст для зовнішньої політики. Холодна війна була виїнятковою, а не типовою. Похолодновоєнний світ є фрагментарний і плюралістичний, і він вимагає різномірної, індивідуальної політики, а не одної великої, базованої на одній великій ідеї, або, навіть гірше, на візії (...) Якщо хтось хоче візії, хай їде за порадою до святця, а не до політика».

4. «Перестань думати категоріями об'єданого політичного тіла, званого 'Захід', тому, що при відсутності загрозливого 'Сходу' йому все більше і більше бракує субстанції і переконання (...)»³⁰. Тепер, коли США не є зайняті глобальною боротьбою проти серйозного ворога, колосальні полоси світу, які вважалися важливими, можуть сприйматися з геополітичною байдужістю, і це саме стосується мільйонів 'сердець і умів'».

5. «Хоч З'єдинені Штати повинні бути приготовані на сприяння демократії в поміркований, ненаполегливий спосіб тому, що демократії є більше мирні, тож і легше Америці з ними жити, і тому, що така поведінка є сумісною із самопочуттям Америки, то з певністю вони не повинні робити питання сприяння демократії більшим, — не кажучи вже центральним, — середником своєї політики, як дехто красномовно на цьому наполягає».

6. «Під оглядом регіонального втягання З'єдинені Штати повинні більше (але не нагло) залишати Європу європейцям, а це рішуче включає Югославію (...) Регіональні стосунки між Україною і Росією є дуже важливі, та є тяжко бачити, як З'єдинені Штати могли б грати більшу роль, якщо б відносини між ними серйозно погіршилися. Посередництво — так, але понад це інтервенція була б і небезпечна, і, правдоподібно, неефективна».

11. «Не піддавайся спокусі вживання ОН, а особливо Ради Безпеки як інструменту американської політики тепер, коли советське вето практично усунуто (...) Це зміцнило б непорозуміння в американських умах відносно

того, як насправді міжнародна політика працює (...), напр., створюючи ілюзію дії, коли фактично проблеми уникаються».

12. «Не слухай тих, які глузують із підтримування стабільності, порядку і рівноваги як негідних цілей зовнішньої політики».

14. «Дехто скаже тобі, що рід реалістичних правил, тут висунених, може бути дуже добрий для інших країн, але не є відповідний для З'єдинених Штатів, бо основно не є в згоді з американськими моральними уявленнями (...) Америка має зовсім добрі реалістичні традиції, які тягнуться від її початку аж до тепер. Прощальна промова Вашингтона; купівля території Люїзіани; доктрина Монро і її наслідки, як також базовані на них дії; мексиканська, індіанська й еспанська війни (...); будовання коаліції під час Другої світової війни — є абсурдом, отже, казати, що реалізм є чужий для американських традицій. Вибравши реалізм тепер, З'єдинені Штати йшли б шляхом, який добре служив їм у минулому»³¹.

Розчарування самовизначенням

Престижним американським кварталником у ділянці зовнішньої політики є «*Форейн полісі*» видаваний Фондацією Карнегі для міжнародного миру, і тут, власне, знаходяться погляди, проти яких виступають прихильники політичного реалізму.

С. Д. Стедман відмічував, що вілсонівці, побачивши суперечність між самовизначенням і людськими правами, покинули самовизначення на користь людських прав. І власне у «*Форейн полісі*» за зиму 1992/93 перші два есеї присвячені саме цій темі під загальним наголовком «Правила нарахі».

Перший есей, написаний двома бувшими урядовцями держдепартаменту уряду США, розглядає питання «як рятувати держави-невдахи». Чому ставиться таке питання — показує початок есею, де стверджується: «Від Гаїті у Західній півкулі до залишків Югославії в Європі, від Сомалії, Судану і Лівії в Африці до Камбоджі у Південно-східній Азії турботливий феномен появляється: невдахи нації-держави, нездібні утримати себе як членів міжнародної спільноти». А от причина такого стану, як то бачать автори есею: «Теперішній провал має свої коріння у великому поширенні націй-держав, особливо в Африці й Азії після Другої світової війни». А це сталося тому, що «ОН і його члени зробили 'самовизначення народів' правом, святочно записаним у Хартії ОН, основною ціллю (...) Ідея, отже, що держава якась не могла б існувати як незалежне тіло, була анатомією для *raison d'être* деколонізації й образлива для ідеї самовизначення»³².

Розв'язка авторів — віддати такі держави під «опіку ОН».

У весняному числі редакція помістила листа генерального секретаря Ураніум інституту в Лондоні, в якому ставилось питання, як можуть ОН брати під опіку держави-невдахи, будучи самими такою ж невдачею. Щоб ОН могли це завдання виконати, їх самих треба оздоровити, провівши відповідні реформи. Відповідаючи на цей лист, автори погоджуються з його основною думкою: «Основний перегляд інституційної компетенції ОН буде необхідний, і основна перебудова буде неминучою як її результат»³³.

Другий есей професора з університету Джорджа Вашингтона так просто у наголовку і каже: «Лиха самовизначення». І вже на початку він стверджує: «Руки за самовизначення, велика історична сила на протязі більше як 200 літ, у більшості вичерпали свою легітимність як засоби творення демократичних держав. У той час, як вони були довго корисними для нищення імперій і примушування урядів бути більше чутливими до своїх

підданих, тепер, за малими виїмкам, рухи за самовизначення підривають потенції демократичного розвитку у недемократичних країнах, і загрожують основам демократії у демократичних країнах».

І на закінчення цієї вступної філіпкі: «Уже є час відібрати моральне схвалення більшості цих рухів і уважати їх тим, чим вони є — руйніщкими». Звідси і порада для США: «З'єдинені Штати, отже, повинні вживати моральне схвалення і дипломатичні зусилля для підтримки тих сил, які підносять демократичну рішучість, а протиставлятися тим силам, які стремлять до фрагментації і плеємінної боротьби»³⁴.

У весняному числі цього квартальника його головний редактор стверджує, що «світ виглядає немов би був на початку не нового порядку, але нового кошмару» у наслідок незчисленних громадянських і етнічних війн. Порятунку він також шукає в ОН, у «міжнародній спільноті», але ця «міжнародна спільнота потребує знати більше про те, що дає добрі результати, а що цих результатів не дає, для контролювання етнічних і релігійних конфліктів (...) Озброєна цим знанням (...) міжнародна спільнота мусить почати наново визначати зобов'язань націй-держав так, щоб права меншостей одержали більше захисту»³⁵.

А тоді, знов, «потрібно буде більше дипломатії — ранньої, наполегливої й ефективної. Якщо світ осягне того рода дипломатію, то хоч ніхто не зможе гарантувати, що насилля ніколи більше не вибухне знову, як то сталося у Боснії чи Сомалії, але число цих конфліктів можна буде зменшити, життя мільйонів покращити і підтягнути членів ОН ближче до зобов'язань їхньої Хартії. Це не був би новий світовий порядок, але також це не була б неблагородна ціль для нової й активістичної адміністрації». Тут, очевидно, натяк на проголошення «нового світового порядку» президентом Бушем в останньому році його урядування.

Український аспект

Наведений уривок з інтерв'ю голови АБН і КУН показує безсумнівно, що український визвольний рух був українським відповідником американського вілсонізму. Він же ж вів боротьбу за «свободу народів і за свободу людини». Це, безсумнівно, «вілсонівська візія»: свобода народам — це вілсонівське самовизначення, а свобода людині — це вілсонівська демократія, бо жодний інший режим не може забезпечити свободу людині. Тепер же, коли «вілсонівська візія» для України стала дійсністю, молода українська держава мусить брати до уваги у своїй зовнішній політиці становище американських політичних реалістів, їхні поради та остероги.

Всі зреферовані вище матеріяли творились при кінці 1992 р. або з початком 1993 р., тобто більше на підставі того, про що члени нової адміністрації, включно з президентом, говорили, ніж на підставі того, що вони робили, бо для того ще не було багато часу. Та, очевидно, прихильники політичного реалізму вважали за відповідне повести атаку заздалегідь з думкою, що легше направити сказане, ніж зроблене. Тепер же, коли минуло 100 днів урядування, себто той відтинок часу, який ще від президента Франкліна Д. Рузвельта береться за мірку оцінки якості президента, з коментарів про цих 100 днів президентури Біла Клінтона виходить, що коли йдеться про зовнішню політику, то страх реалістів був передчасний. Найкраще це виявляється на трактуванні ним ситуації у Боснії-Герцеговині: почав він тут як вілсоніст, а закінчив як реаліст.

Плян замирення у Боснії Ванса-Овена президент Клінтон не прийняв, бо, на його думку, він винагороджував агресію сербів. Він висунув свій

власний плян, основними елементами якого були: знесення ембарго проти домінованого мусульманами уряду Боснії та вживання повітряної сили для здержування сербів. З цим він вислав свого державного секретаря Воррена Крістофера до Росії і західних союзників. Коли ж державний секретар повернувся з тієї подорожі з порожніми руками, а Росія і частина західних союзників висунули свій плян, Клінтон на цей їхній плян погодився³⁶.

Боснія — це тільки частина проблем у зовнішній політиці, що вимагають уваги нового президента. Один американський тижневик дав аналізі цих проблем наступний підзаголовок: «Зовнішня політика не приносить Білові Клінтонові передишки, а тільки запаморочливу групу крайніх строків і проблем»³⁷.

Україну в цій ситуації не дозволяють урядові США покласти на полицю забуття існуючі на її території ракети. Початкове його наставлення до цієї проблеми було, виглядає, формоване аргументами, які, згідно з теперішнім станом політичного мислення американців, кидалися і з права, і з ліва. Типовим прикладом цих аргументів може служити присвячена цьому питанню шпальта консервативних коломністів Ровленда Еванса і Робета Новака. От її початок: «Доказ всередині адміністрації Клінтона вказує на український шантаж З'єдинених Штатів з приводу нуклеарного договору СТАРТ І». У цьому ж дусі і закінчення: «Щоб це направити, буде, мабуть, потрібно добре на Україну натиснути, та ще й, може, вихаркнути дещо із шантажованих грошей (...) Без налагодження справи для усунення українських барикад на шляху до ядерного роззброєння, світ Біла Клінтона стає незрівнянно небезпечнішим місцем»³⁸.

Такий підхід не давав відповідних результатів. Тоді адміністрація Клінтона почала прислухатися до інших аргументів, які також кидалися і з права, і з ліва. Типовим прикладом цих аргументів може служити редакційний коментар консервативного двотижневика. «Адміністрація Буша, — пригадувалось там, — у вілсонівському обуренні з приводу української впертості обминала цю справу на протязі року. Та надаремно. Століття історії навчили українців, що їхнє національне існування входить тут у гру. Вкінці 8 січня президент Буш дав українському дипломатові, який його відвідав, ряд запевнень, що ми будемо вимагати негайної акції Ради Безпеки ООН, якщо б ядерна Україна була загрожена якоюнебудь ядерною потугою. Державний департамент додав на письмі, що безпека України як неядерної держави, влученої в європейські структури безпеки, є важливою справою для З'єдинених Штатів».

Від себе редакція коментувала: *«Ці запевнення звучать занадто м'яво, але вони є кроком у напрямі американського визнання реальності, а саме, що російська агресія проти України вказувала б на відновлення російської потуги, яка становила б ширшу загрозу для Європи і відновлену проблему для З'єдинених Штатів. А це суцзя правда, чи наші дипломати розуміють це, а чи не розуміють?»*³⁹ (підкреслення наше — ВКІ).

Аргументи тут з арсеналу політичних реалістів. Апелюється не до якихось високих ідеалів, моральних чеснот, але до звичайних національних інтересів США. А про зворот у ставленні до України адміністрації Клінтона інформує звіт про візит до Києва у вашінгтонському щоденнику. «Після декількох місяців зусиль адміністрації натискати на Україну, щоб вона здала її нуклеарну зброю, спеціальний представник Клінтона для країн бывшего Советського Союзу сказав, що його візита до Києва цього тижня принесла 'новий початок' у стосунках. 'Ця візита доводить, що нова незалежна держава і нова адміністрація у Вашингтоні були здатні відкрити нову сторінку у їхніх відносинах', — сказав загальний амбасадор Строб Талбот».

Так же само «Борис Тарасюк, заступник міністра зовнішніх справ України і головна особа у веденні переговорів про роззброєння, сказав, що

обі сторони відмітили незадовільний характер американсько-українських відносин на протязі останніх кількох місяців. Та всі ми маємо причину вірити, що у недалекому майбутньому будемо свідками важливих змін»⁴⁰.

Борис Тарасюк мав правдоподібно, слушність, «що ми маємо причину вірити». Ані американські політичні реалісти, якщо вони неупереджено розглядають національні інтереси США на сході Європи, ані вілсоністи не мають причини шкодити Україні. Строб Талбот, як це показав його удар з Робертом Новаком на одній із телевізійних програм США відносно України, до України не ставиться вороже. Питання тільки, скільки уваги може уряд США присвятити зовнішній політиці взагалі, а Україні зокрема. При кінці травня у пресі США багато шуму наробила заява одного з урядовців адміністрації Клінтона, що США немов би мають намір відсунутися від ролі світового лідера, і пізніше заперечення цієї заяви президентом Клінтоном і його державним секретарем. Однак, даліші дії США на зовнішнім відтинку підтверджують радше заяву урядовця, ніж спростування президента. Та якщо не була б постава уряду США, доля України все таки спочиває у її власних руках.

Примітки

1. James Schlesinger. «Quest for a post-Cold War foreign policy». *«Foreign Affairs — America and the World 1992/93»*, ст. 17.
2. Doug Bandow. «Avoiding War», *«Foreign Policy»*, зима 1992/93, ст. 156.
3. Loch K. Johnson. «Smart intelligence». Там же, ст. 53.
4. Pierre Lellouche. «France in search of security». *«Foreign Affairs»*, весна 1993, ст. 122.
5. G. John Ikenberry. «Salvaging the G-7». Там же, ст. 132.
6. Conor Cruise O'Brien. «The Future of the 'West'». *«The National Interest»*, зима 1992/93, ст. 3.
7. John Gray. «The Perils of Wilsonianism; backward into the future». *«National Review»*, 29.3.1993, ст. 27.
8. Robert W. Tucker. «Realism and the new consensus». *«The National Interest»*, зима 1992/93, ст. 33-34.
9. Юрій Пригорницький. «Слава Стецько: 'Хоч би де ти був — будуй Україну'». *«Літературна Україна»*, 18.3.1993, ст. 3.
10. Robert W. Tucker. Цит. праця, ст. 35.
11. Там же, ст. 34.
12. Там же, ст. 35.
13. John Gray. Цит. праця, ст. 27.
14. Там же, ст. 30. От як із жалем стверджує цей факт прихильник вілсонізму: «Два рази раніше у цьому столітті, в 1919 і 1945, було покладено основи для нового світового порядку у наслідок великих зрушень. Ми були зайняті святкуванням цим разом, і будучи певними, що наш блеф не дістане виклику, ми полишили новий порядок жертвою для демагогів. Але цей момент піднесення й еuforia був занадто добрий, щоб витривати». (Fond Ajami. «America squirms as a people slowly dies». *US News and World Report»*, 10.5.1993, ст. 4).
15. Там же, ст. 31-32.
16. Там же, ст. 31.
17. Peter W. Rodman. «Intervention and its discontents». *«National Review»*, 29.3.1993, ст. 28.
18. James F. Hoge Jr. «Preface. *«Foreign Affairs — America and the World 1992/93»*, ст. XII. Управа Товариства українсько-американських професіоналістів і підприємців у Нью Йорку і Нью Джерзі улаштувала була зустріч американських журналістів з

українською публікою. Між цими журналістами був, власне, Джеймс Ф. Гог, мол. Він тут «виступив з великою вервою, певністю і знанням (...) і підтвердив що американські і взагалі західні журналісти надто мало уваги присвячують Україні (...)» (Він підкреслив важливе стратегічне положення України та поінформував, що у літньому числі квартальника, який він редагує, буде аж три статті на українські теми) (О. Кузьмович. «Американські журналісти виступили перед українською публікою», «Свобода», 30.4.193, ст. 1, 3).

19. Stephen John Stedman. «The New interventionists». Там же, ст. 1-2.

20. Там же, ст. 3.

21. Там же, ст. 4. А от як про це об'єднання говорить Джін Кіркпатрик, консервативна демократка, яка добре прислужилася адміністрації президента Регана: «Кінець холодної війни несподівано об'єднав тих, які вважали, що моральність вимагає супротивлятися комунізмові, і тих, які вважали, що моральність цього не вимагає. Результат, отже, заіснування нової коаліції осіб, які не єднались зі собою від в'єтнамської війни, тепер незручно об'єднані у піддержці вілсонівської зовнішньої політики». (Jeane Kirkpatrick. «When moral values and other interests clash». «Conservative Chronicle», 12.5.1993, ст. 3).

22. Там же, ст. 5-6.

23. Там же, ст. 7, 10, 12.

24. F. Zakaria. «Is realism finished?» «The National Interest», зима 1992/93, ст. 21.

25. Там же, ст. 23.

26. Там же, ст. 24.

27. Там же, ст. 25-26.

28. Там же, ст. 29.

29. Там же, ст. 31-32.

30. Пише про Європу Джим Гаглен, колумніст щод. «Вашінгтон пост»: «Європа ціла і вільна». Західні лідери висловили це зобов'язання чи прагнення тоді, коли повалено було залізну куртину. Три роки пізніше слово 'Європа' є знову тільки місцем на мапі замість вислову приречення (...) Нині Європа збентежена поділом радше на багатих і бідних, як вільних і поневолених. Та ще й балканський підрозділ, де людям сказано, згідно із Славенкою Дракуліч, що «ви не є європейці, ба навіть східні європейці, ви є балканці, мітологічні, дикі, небезпечні балканці. Мордуйте себе, як вам так є присмьно». Європейська сім'я націй покинула одного зі своїх у лісі повному вовків. Американці ж є зобов'язані із жахом це споглядати». (Jim Hoagland. «Europe's embarrassment». «The Washington Post», 28.4.1993, ст. A19).

31. Owen Harries. «Fourteen points for realists». «The National Interest», зима 1992/93, ст. 109-12.

32. Gerald B. Helman and Steven R. Rather. «Saving failed states». «Foreign Policy», зима 1992/93, ст. 3-4. Цікаве явище. «Фореїн полісі» в часі холодної війни репрезентував досить ліві погляди, «Нью Йорк таймс» — відносно помірковані, «Нейшнел рев'ю» — консервативні, а тепер виглядає, якщо йдеться про відношення до самовизначення, вони займають ті самі позиції. Пол Джонсон в есеї, поміщеному у «Нейшнел Рев'ю», каже: «Ми мусимо у двадцять першому столітті викинути з нашого мислення не тільки утопічні ідеології, які стільки лиха заподіяли у двадцятому столітті, але також й ілюзії, які зробили їхні дії знищення надто легкими. Ми чіпляємось до наших переконань, що всі народи є готові і можуть практикувати демократію, і можливо ми повинні довести їх правдивість. Але споріднені переконання, що всі народи є готові до незалежності, вже доказано як ілюзорні при допомозі незліченної ціни людської нужди. Багато так званих незалежних і суверенних держав не можуть функціонувати, і через те їхні народи терплять». Розв'язка — протекторат ОН (Paul Johnson. «Into the twenty-first century; wanted: a new imperialism». «National Review», 14.12.1992, ст. 30. «Нью Йорк таймс магазін» за 18.4.1993 помістив подібну версію думок цього ж Джонсона п. н. «Colonialism's back — and not a moment too soon». А в числі за 9.5. помістив чотири відгуки на цей есей — 2 критичні, 2 похвальні. Один

із критичних саркастично коментував: «Ага, я зрозумів, якщо ти не можеш вести свої справи і попадеш у безладдя, тоді світ може тебе перебрати як божевільного свояка чи щось таке. Ти тратиш увесь свій суверенітет на, скажімо, 50 чи 100 літ, аж тебе можна буде визнати компетентним згідно з 'цивілізованими' стандартами». Один із похвальних вказував на причини зміни у ліберальних кругах: «Я перейшов від ліберальних на консервативні позиції щодо самовизначення. Деякі країни просто були нездібні самі собою правити і були у далеко кращій ситуації під колоніалізмом ХХ століття чи опікунством». («Letters to the editor», ст. 8).

33. «Letters», «*Foreign Policy*», літо 1993, ст. 169-170.

34. Amitai Etzioni. «The Evils of self-determination». Там же, зима 1992/93, ст. 21.

35. Charles William Maynes. «Containing ethnic conflict». Там же, весна 1993, ст. 6.

36. «Міністер зовнішніх справ Боснії заявив, що його уряд не дозволить розташувати більше військових частин ОН на території Боснії, як того вимагає 'нова американсько-європейська програма акції'. Він також вислав листа до Ради Безпеки, у якому вказував на факт, що пропонувана програма 'затвердила б оwoчі агресії боснійських сербів, які тепер контролюють 70% країни'. Амбасадор Боснії в ОН розпочав дипломатичну акцію для переконання членів Ради, щоб вони відкинули цю програму в її теперішній формі. П'ять нейтральних держав із 15-членної Ради також гостро критикували цю програму. А французький міністер 'пробував відбити критику, що цей плян залишив би мусульман у постійному статусі біженців, як індійські резервації у США». (Julia Preston. «Bosnia rules out more UN troops under joint plan». «*The Washington Post*», 25.5.1993, ст. A14). Знов же редакційна у неоліберальному тижневику, яка, безсумнівно, була реакцією на згаданий вище розвиток, стверджувала, що «рецепта появлялася більше як раз на цих сторінках — дайте зброю боснійським мусульманам і забезпечте повітряну підтримку — не є спеціально зроблена для цього специфічного безладдя. Вона є парадигматичною». А це тому, бо «спосіб, яким можна спинити майбутніх агресорів, не може бути за поміччю втихомирювання теперішніх агресорів з їхніми здобутками у руках, але їх покарання». («Good cop, good cop», «*The New Republic*», 7.6.1993, ст. 7).

37. Jim Zimmermann. «Learning to juggle». «*US News and World Report*», 31.5.1993, ст. 24-25.

38. Powland Evans and Robert Novak. «Ukraine's nuclear stall». «*The Washington Post*», 12.2.1993, ст. A27.

39. «Fresh START». «*National Review*», 1.2.1993, ст. 17-18.

40. Chrystia Freeland. «US shifts policy on Ukraine». «*The Washington Post*», 11.5.1993, ст. A12.

«Український націоналістичний визвольний рух ставить змагання за відновлення й закріплення Суверенної Соборної Української Держави в основу всього українського життя. Зосереджуючи всі сили і всі дії для досягнення цієї найвищої мети, він ставить перед українським народом означений зміст української держави, саме такий, щоб вона об'єднувала в собі цілий народ, всі українські землі, щоб порядкувала в ній суверенна воля цілого українського народу, запевняючи всесторонню свободу, справедливість, рівність, добробут, свободний розвиток і свободну творчу діяльність усім громадянам України без різниці».

Степан Бандера

«Слово до Українських Націоналістів-Революонерів за кордоном». На Чужині, 1948, стор. 5.

Роман РАХМАННИЙ

ЧОМУ ПОТРІБНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УПА?

Півроку тому, скориставшись нагодою відзначування 50-ліття постання УПА, я порушив питання реабілітації вояків УПА та членів їхніх родин. Статтю надрукували сім еміграційних газет без будь-яких змін. Тільки один еміграційний тижневик змінив заголовок на «Пора визнати УПА воюючою стороною».

Чому? Мабуть, редактор тієї газети думав, що слово «реабілітація» надто поширить обсяг статті. Насправді ж, згідно зі словниковою дефініцією, реабілітація означає повернення рангу, привілеїв або втраченого майна та повернення доброго імені покривдженному. Отже, в українському випадку, реабілітація включає в собі відповідальність за помилковий осуд та зобов'язання повернути всі громадянські права, привілеї та добре ім'я самостійникам.

Після появи моєї статті ще дехто висловлював застереження, що, мовляв, теперішній уряд України вояків УПА не засуджував, тому й не йому їх реабілітувати. Тим часом історія заперечує такі твердження. Приклад перебрання на себе вини за вчинки попередніх урядів дав хоч би теперішній уряд Канади, перепросивши тубільне індіанське населення за помилкове ставлення до нього попередніх правлінь Канади. Подібно реабілітовано канадських японців. Канадський уряд визнав неправильною політику тодішнього уряду, який під час Другої світової війни насильно переселив японських поселенців з Британської Колумбії та інтернував їх у таборах, як потенційних зрадників.

Домагання українців повернути добре ім'я кільком тисячам українських поселенців із окупованої Австрії території, яких під час Першої світової війни інтерновано в таборах, як союзників ворожої сторони, теж знайшли нещодавно правильну розв'язку. Канадський уряд прем'єр-міністра Малруні осудив політику попередніх урядів Канади, перепросив українців за вчинену їм кривду та повернув їм добру славу. Оскільки ніхто з інтернованих вже не залишився в живих, то уряд признав певну суму грошей на українські культурні цілі. Ось як канадський уряд повернув чесне ім'я українцям Канади та усунув чорну пляму з їхньої історії.

Тим більше Українській Повстанській Армії належить офіційна реабілітація від власного уряду у своїй державі, тому що вона своїм героїчним подвигом — боротьбою проти двох могутніх окупантів — зберегла право українського народу на державну незалежність. Як відомо, в большевицькій імперії всі самостійники були поставлені поза законом. Буквально з дня масакри українських полонених, захоплених у бою під Крутами (29 січня 1918 року), кожний самостійник підлягав знищенню, а його родина — заслання. Після того, як Сталін, Молотов і Каганович штучним голодом винищили українське селянство, а українську інтелігенцію в'язненням і роз-

стрілами, решта стероризованого населення України мусіла приховувати свій патріотизм за російською мовою та культурою, за єдино дозволеним російським патріотизмом.

Коли в 1942 році ОУН створила УПА, тоді вона передала новій формації свій пієтизм для чину крутянців, яких оспівав ранній Павло Тичина, назвавши їх «мучнями», похованими на Аскольдовій могилі. Так зродилася бойова традиція і зміцнила український патріотизм. В ім'я того патріотизму УПА ув'язалася в бої з німцями ще поки почала боротьбу з большевиками. Цю боротьбу промовчав Сталін перед своїми західними союзниками, щоб применшити славу української зброї...

Поновну советську окупацію України УПА зустріла збройним опором, і знову на бойовищах України падали воїни, так як у кабінетах фальшивників історії падали жертвою минулі політичні діячі та будівничі культури, що їх «вичищено» в ім'я комунізму. Історію України спрощено до «постійних» намагань українського народу об'єднатися з Росією. Коли й це не допомогло, із сибірського заслання випустили на волю гумориста Остапа Вишню, щоб висміював концепцію самостійної України як «самостійну дірку». В університетських видавництвах спеціально вишколені «науковці» випускали брошури про вояків УПА «зрадників народу». Сльози матерів, яких енкаведисти примушували розпізнавати між убитими вояками УПА рідних синів, змішувалися з пилом тієї пропаганди і забруднювали погляд на історію свого народу. Назовні виглядало, що історичної України не було, а була тільки Україна як південна провінція Росії, на території якої проводив переможні бої із сепаратизмом російський пролетаріят.

На всі ті заходи імперіялістів повинна дати відповідь реабілітаційна грамота від теперішнього українського уряду. Оскільки неправду про ОУН-УПА та всього самостійницького табору поширювано державними засобами, то й реабілітація повинна бути прилюдна, авторитетна і всестороння. Вона повинна скласти відповідальність за русифікаційну політику на центральний уряд Советського Союзу, мусить осудити всі випадки насильства супроти українців, попросити в них вибачення за доконані їм кривди, повернути всі громадянські права та чесне ім'я всім самостійникам.

Офіційна реабілітація УПА повинна припинити всі плямування тих самостійників-героїв як «душогубів», бо пригадала б усієї суспільності України, що єдиними душогубами були компартія-енкаведисти. Про це свідчать масові могили жертв червоного терору і гори залишеної документації.

Без такої виразної авторитетної заяви українського уряду повторюватиметься в різних місцевостях подія, що сталася в місті Токмак, Запорізької області. З нагоди відзначування 50-ліття УПА «Токмацький Вісник» 3 жовтня 1992 року вмістив статтю під заголовком «Кати пнуться в герої». Стаття написана, очевидно, з точки зору компартії, яка завжди складала вину за свої злочини на невинних.

Реабілітація УПА повинна покласти край таким плямуванням.

М. М. ВЕГЕШ

ПОЛКОВНИК МИХАЙЛО КОЛОДЗІНСЬКИЙ-ГУЗАР У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

1938-1939 роки — період утворення і розвитку Карпатської України, спочатку автономної, а згодом самостійної української держави у нашому краї. У зв'язку із загостренням міжнародної обстановки, уряд О. А. Волошина починає приділяти значну увагу формуванню власних збройних сил — Карпатської Січі. Молода українська армія на Закарпатті вимагала досвідчених військових кадрів, яких карпатський уряд не мав. Саме тому робиться спроба залучити у свої лави кадрових військових з Галичини, Буковини і Волині. Найближчим часом це було зроблено. Різні функції тоді виконували генерали М. Капустянський, В. Петрів, В. Курманович, члени Проводу Українських Націоналістів З. Коссак, Р. Шухевич, Я. Барановський, О. Сенік, О. Ольжич та інші. Однак, серед всієї цієї плеяди військових спеціалістів особливо виділявся виходець з Буковини, полковник Михайло Колодзінський (1902-1939), більш відомий на Закарпатті як полковник Гузар.

У 30 роках ім'я Михайла Колодзінського було добре відоме військовим фахівцям Європи. Завдяки своїм працям по військовій теорії і історії українського війська, Михайло Колодзінський вважався одним із талановитих військових теоретиків того часу. Особливої уваги заслуговує його праця «Українська воєнна доктрина», яка побачила світ між 1935 і 1937 роками. Автор розглядає такі питання, як проблема війни і воєнної доктрини в Україні й Європі, просліджує етапи її розвитку (княжі, козацькі, найновіші часи).

Колодзінському імпонували військово-теоретичні погляди Клявзевица, зокрема, постулат останнього, що війна повинна вестися всіма духовими і матеріальними силами народу до повного знищення ворога. Не відкидав Колодзінський і здобутків військового мистецтва французької буржуазної революції. Саме під впливом цієї революції автор прийшов до висновку, що «коли вже нема розумного виходу з тяжкого положення, то треба вміти вмерти по-геройськи, щоб така смерть була джерелом для молодих поколінь». Події 1939 р. на Закарпатті довели, що це не пусті слова.

На чому мала ґрунтуватися сучасна (кінця 30 років — М. В.) українська воєнна доктрина? «Наша воєнна доктрина, — пише Колодзінський, — має достосовуватись до політичних змагань України. В нашій визвольній війні бере участь увесь нарід, тому воєнна доктрина мусить будуватись на охоплюванні цілого життя народу». Свою воєнну доктрину Колодзінський називав націоналістичною, бо в «Україні не може бути нічого ненаціоналістичного.

Така доктрина дасть тверді моральні й політичні підстави для української армії».

В 1938 р. М. Колодзінський завершив роботу над своєю працею «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття». Автор доводив, що після підписання советсько-чехословацького договору, до Закарпаття прикута особлива увага політичних і військових кіл світу. На думку Колодзінського, Закарпаття може стати «авіаматкою для большевицько-московської повітряної фльоти». Виходячи з цього, даний регіон становить певний інтерес для стратегічної оборони всієї України. Колодзінський зауважував: «Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неоціненним для оборонної системи української держави. . . Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ зарівно з полудня, як і з заходу. В цьому випадку має для нас неоціненне значення Лемківщина. З неї ми вічно будемо загрожувати полудневій Польщі. Ніякий поляк не відважиться перейти на схід від Висли, якщо поперед не буде здобутою Лемківщина, сполучена фортифікаційною системою з Перемишлем і Львовом».

Отже, військово-теоретичні праці М. Колодзінського довели, що на Україні з'явився теоретик, перед яким відкривалася непогана військова кар'єра.

Михайло Колодзінський одним із перших з'явився на Закарпатті і був включений до військового штабу Карпатської Січі. Як і всі його товариші, полковник Колодзінський діяв під псевдонімом. Василь Гренджа-Донський називав полковника Гузара «мозком» Січі. Так воно й було в дійсності.

Із великої кількості емігрантів Карпатської України саме про Гузара в очевидців збереглися найкращі спогади. Ось як його описав уже згадуваний нами В. Гренджа-Донський: «Його висока постать завжди була мені імпонуючою, — тепер просто його обожую. Хоч він і ходить у цивільному одязі, зразу видно, що вояк. Палає ненавистю проти ворогів, його спокійне, врівноважене обличчя є виразом хороброї душі, ті тверді риси відзеркалюють безмежну, нестрашиму відвагу. . .».

13-14 березня 1939 року тривали бої між січовиками і чеськими військами. Спроба окремої групи січовиків захопити чеську зброю закінчилася трагічно для Карпатської Січі. Загибло більше сотні чоловік. Трагедія, якої могло не бути. Очевидець тих подій Іван Сарвадій твердить, що у випадку успіху операції по захопленню зброї, дана група повинна була здійснити державний переворот з метою скинення уряду Карпатської України. У підтримку такого твердження мала служити і доповідна записка М. Бандусяка до Міністерства внутрішніх справ Карпатської України, яка зберігається у Закарпатському Держархіві. Спробу групи змовників, серед яких були і деякі галичани, чеські війська використали як

привід до роззброєння Січі. Вони, дочекавшись підкріплення, зробили напад на всі її головні споруди. Оборону Січової Гостинниці очолював Михайло Колодзінський. В. Гренджа-Донський детально її описав. Сили воюючих сторін були не рівні, але, незважаючи на це, полковник Гузар тільки тоді склав зброю, коли одержав особистий наказ о. Августина Волошина.

15 березня 1939 р. міністр військових справ Карпатської України Степан Ключурак підписав наказ про створення нового штабу Карпатської Січі. Комендантом було призначено полковника Сергія Єфремова, але весь тягар керівництвом Січчю ніс на своїх плечах М. Колодзінський. Необхідно погодитися з І. Сарвадієм, що «штаб Січі... властиво в часі боїв проти мадярів не існував». Як виняток, названий автор називає одного Колодзінського, який залишався дійовим. «Молодий поручник, — пише він, — в розпучі шукає свого порятунку на полі бою, — з лицарською посвятою він засновує сотні добровольців і разом виходить на поле битви Красне поле. Голосні карпатські команданти утікли». Колодзінському вдалося сформулювати всього один полк, який зайняв позицію «при битві дорозі на Краснім Полі й далі вздовж залізничного насипу». Його спроби встановити зв'язки між окремими відділами нічого не дали. Залишалося одне — дорого віддати ворогові своє життя, про що пророчив Колодзінський в одній із своїх довоєнних праць.

Події 15-16 березня 1939 р. показали, що Карпатська Січ ще не була підготовлена до серйозного опору ворогові. Необхідно погодитися з В. Гренджою-Донським, який писав, що причиною такої невідготованості були «амбіції деяких наших молодиків». До Головної Команди Січі проникли люди, які навіть не мали військового стажу, в той же час В. Курманович, В. Петрів, М. Капустянський та інші досвідчені військові виконували другорядні функції. Звичайно, що не така армія була ідеалом М. Колодзінського. Актуальними для тих трагічних днів березня 1939 р. залишалися його слова з «Української воєнної доктрини»: «Нам не можуть імпонувати малі армії, малі концепції й малі люди». На жаль, дуже багато таких «малих людей», далеких від військової справи, потрапили до Головної Команди Карпатської Січі.

Михайло Колодзінський-Гузар останнім покидав поле бою на Красному полі. Будучи важко пораненим, він разом із своїм товаришем З. Коссаком-Тарнавським, відступав у напрямку до Солотвена. В. Гренджа-Донський писав, що їх заарештували терористи в селі Апші і через деякий час розстріляли. Відомий український письменник вважав, що Колодзінський і Коссак загинули близько 20 березня. Сарвадій притримувався тієї думки, що «під час відступу його мадяри догнали і вбили».

Михайло Колодзінський-Гузар віддав всі свої сили для оборони молодої української держави на Закарпатті, і не його вина у тому, що таким трагічним був її кінець.

мгр Володимир МИКУЛА

**ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА»
І ДИВІЗІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ
(у 50-ліття її постановя)
(Продовження, 2)**

Як сказано вище, основний вишкіл рядового вояцтва Дивізії відбувався в «Гайделягрі» на Ряшівщині, де в серпні 1943 р. була прийнята присяга на вірність «головнокомандувачеві німецьких збройних сил» «у боротьбі проти большевизму». Восени 1944 року до цієї формули була вставлена фраза «для визволення мого Українського Народу, моєї Української Батьківщини». Коли в березні 1945 р. Дивізія була перейменована на І УД УНА, командир цієї армії ген. Павло Шандрук прийняв уже на фронті в Австрії присягу від вояків цієї частини виключно на вірність Україні.

В лютому 1944 р. один підсилений курінь («бойова група Баєрсдорфа») був направлений на поборювання большевицьких партизан в лісах на північ від Чесанова, на Білгорайщині. Ця акція не мала якогось значного успіху і в березні цю групу повернено назад на вишкіл до Дивізії, але вже до Нойгаммеру (Сілезія), куди її в міжчасі переправлено на завершуючий вишкіл. Там її розміщено в мурованих казармах біля великого полігону для вправ. У Гайделягрі, після повороту українських старшин з перевишколу в Лешанах, команду над вишколом перебрали українські старшини, навіть у полках (над 29 полком — майор Побігуший, наприклад), але після свого приходу до Дивізії в грудні 1943 р. ген. Фрайтаг усунув з вищих постів українських старшин і поназначував німців. Це принесло розчарування й негодування серед українського вояцтва і послабило моральний стан Дивізії, що особливо виявилось в бою під Бродами. В березні 1944 р. до Нойгаммеру повернулися з підстаршинського вишколу молоді енергійні підстаршини. Вони з запалом взялися до вишкільної роботи, щоб з молодих людей, які привикли до вигідного цивільного життя, виробити загартовану й здисципліновану ударну силу, здатну виконувати важкі бойові завдання. Ця праця поступала вперед успішно, як це показала інспекція Дивізії на початку травня 1944 року представниками Українського Центрального Комітету, Військової Управи і губернатором О. Вехтером, а також відвідини Дивізії самим Гімmlером 16 травня 1944 р.

Бій під Бродами

*Ми йшли до бою темної ночі,
А ясні зорі сіяли.
Гармати були, а ми наступали,
Один по другому падали.*

(Дивізійна пісня)

У половині червня 1944 р. головнокомандувач німецької групи армій «Північна Україна» генерал-фельдмаршал Вальтер Модель провів наради з командуванням Дивізії про найкращий спосіб введення її в бойові дії. Вирішено призначити Дивізії відтинок фронту на схід від Станиславова, щоб при звичаї її до бойових дій. Коли наприкінці червня почалось перекинення Дивізії на фронт з Нойгаммеру ешелонами, по чотири щодня, прийшов нагло несподіваний наказ про зміну попереднього рішення і про призначення Дивізії в склад 13 корпусу 4 танкової армії, яка боронила 160-кілометровий відтинок фронту обабіч залізничної лінії Львів-Броди. Німецьке командування сподівалося тут головного удару советської офензиви на початку липня 1944 р. 13 корпус під командуванням ген. майора Артура Гавффе мав боронити найважливіший центральний відтинок фронту, включно з м. Бродами, і прийняти на себе головний удар противника. У його склад, крім Дивізії, входило ще чотири і пів німецьких дивізій, але послабленого складу. Всього корпус начисляв 32-35 тис. чоловік, з чого одну третину становили українці. Дивізія «Галичина» дістала завдання розбудовувати другу, запасну, оборонну лінію фронту приблизно 10-15 км. на захід від першої лінії вздовж західного узбережжя верхів'їв річки Стир на відтинку приблизно 30 км., від с. Станиславчика на півночі до пункту приблизно 5 км. на південний схід від с. Ясенова, при чому 29 полк був розположений на правому крилі (штаб біля Ясенова), 30 полк посередині (штаб біля Заболотців), а 31 на лівому крилі (штаб біля Тур'я). Штаб артилерійського полку був розташований в Цішках (Чижках), а штаб Дивізії й обози — в околиці Ожидова.

Загальна ситуація на відтинку фронту «Північна Україна» була така, що советське командування на відтинку І Українського фронту запланувало великомасштабну літню офензиву, т. зв. Львівсько-Сандомирську операцію, метою якої було оточення і розгром німецьких угруповань в Галичині, захоплення Львова, Галичини й Люблинщини і вихід на лінію Висли й Сяну. Для цього головнокомандувач І Українського фронту маршал Конев сконцентрував велику кількість військ і бойової техніки, осягаючи значну перевагу над противником. Згідно з советськими джерелами, І Український фронт нараховував 843.772 вояків, 16.257 гармат і мінометів, 1.222 зенітних гармат, 2.206 танків і самохідних гармат та понад 3.000 бойових літаків. Їм начебто протистояло в групі армій «Північна Україна» понад 600.000 вояків, приблизно 6.300 гармат, понад 900 танків і штурмових гармат та понад 700 бойових літаків. Насправді ці цифри про німецьку бойову техніку є явно перебільшені. Фактично 13 корпус мав усього танків 50, а літаків майже зовсім не було.

Окрім того, з огляду на брак пального, німецькі танки і літаки не могли бути вжиті. Советська перевага в повітрі була безспірною. Під час оточення советські літаки беззастанно і безкарно бомбили й обстрілювали відступаючі частини противника, тоді як німецьких літаків взагалі не було видно. В додаток, советське командування сконцентрувало на двох, порівняно вузьких, відтинках фронту, де мав наступити пролом німецьких оборонних ліній, себто на схід від Зборова, на шляху Тернопіль-Львів, і на північний схід від Радехова, таку велику кількість дивізій і бойової техніки, що вони переважають противника приблизно у 5 разів.

Хоч німецьке командування сподівалося офензиві у згаданому районі, воно не зуміло вчасно розгадати намірів противника і запобігти його нищівному ударові відповідною розстановкою сил, та й відповідних резерв воно вже не мало. Советська розвідка мала докладні відомості про розташування частин і штабів Дивізії, тому удари на ті становища були дуже цільними і дошкульними. Не виключно, що відомості постачала советська чи польська агентура, яка діяла в заплілі; є навіть деякі підстави припускати, що могла бути й зрада у вищому командуванні армії.

Советський наступ розпочався 13 липня після ураганної артилерійської підготовки проривом на відтинку 48 танкового корпусу на північний схід від Радехова біля його стику з лівим крилом 13 корпусу, в склад якого входила дивізія «Галичина». У прорив на відтинку 12 км. ринули необчисленні маси советських танків, піхоти і бойової техніки, підтримувані неугавними налетами літаків, прямуючи блискавичним маневром на Раву Руську і Сандомир одним вістрям, а другим звертаючи на південь, на оточення Львова і взяття Перемишля. Побічний удар йшов від Радехова на південь у сторону Буська, щоб там з'єднатися з другим проривом на відтинку 14 км. біля Зборова, спрямованим по шляху Тернопіль-Львів. Німецькі вермахтівські дивізії, які тримали першу лінію фронту, заломалися і почали поспішно й безладно відступати. Німецьке командування намагалося «залатати» прорив на правому крилі армії, перекидаючи Дивізію з приготованих нею оборонних становищ на південне крило свого відтинку, в околиці на північному сході від Золочева, в район Сасова-Колтова-Верхобужа-Гути Пеняцької. Першим був перекинутий туди 30 полк, якому до вихідних становищ на схід від Сасова треба було подолати 10 км. єдиною підхідною дорогою з Кадовбиць через Підгірці, яка і так була забита німецькою танковою частиною і якою в протилежному напрямі відступали здеморалізовані розбиті німецькі частини, справляючи гнітюче вражіння на українських вояків. При цьому советська авіація продовжує налітати на маршуючі колони. В результаті дорога затарасовується. Смерть і знищення від ворожих літаків збирає великі жнива. 30 полк врешті переходить у протинаступ, але прориву зупинити не в змозі під нагальним вогнем переважаючих сил противника. Ворожі танки розбивають полк, так що поодинокі сотні тратять зв'язок із командуванням. Тоді командування кидає 29 і 31 полки через Підгірці на підмогу 30 полкові, але й вони під ворожими налетами терплять великі втрати і психологічний шок, від якого тяжко оговтатися.

30 полк переходить у резерву і наспіх переорганізовується наново, хоч і в меншому форматі. На допомогу Дивізії приходять ще й деякі менші німецькі частини 13 корпусу. 16 липня ворог починає загальний наступ на становища Дивізії, особливо зі сходу. Тимчасом приходить повідомлення, що ворожі клини з півночі і півдня з'єдналися 8 липня 1944 р. в околиці Буська на тилах корпусу й оточили Дивізію та рештки 13 Корпусу залізним кільцем, намагаючись знищити оточених, щоб звільнити війська для посилення наступу на Захід. Та це вже другорядний тактичний бій. Головні советські панцерні частини і війська були кинуті на здобуття стратегічного Сandomирського пляцдарму за Вислою і оточення Львова з заходу і сходу. Під невпинним вогнем усіх родів зброї, а особливо летунства, кільце щораз більше стискається. Воно перетворюється на справжній пекельний котел, у якому шаліють смерть і жах. Перемішані частини Дивізії завзято відбиваються, відступаючи припертими у південно-східньому мішку котла в районі Ясенів-Підгірці-Олесько-Білий Камінь-Сасів-Колтів-Опаки. Перстень, в якому оточений корпус, а з ним Дивізія, звужується щораз більше. Майор Гайке описує бої під Бродами ось як: «Впродовж десятих днів шаліла битва в кітлі біля Бродів оточеного 13 армійського корпусу, який, залишений на власні сили, боровся до краю можливостей і наостанку одчайдушним проривом вивів свої рештки в напрямі Подільської височини». Надія на допомогу ззовні не виправдалася, бо спроби двох німецьких дивізій пробити оточуючий обруч з південного заходу не вдалися через переважаючі сили противника. Врешті командир дивізії Фрайтаг, попавши в розпач внаслідок тяжкої поразки й розгрому Дивізії та всього Корпусу, зголосив свою резигнацію з поста командира Дивізії. На його місце тимчасово назначено командиром вермахтівського генерала Ліндемманна. В жорстоких боях розбиті частини Дивізії, перемішані з німецькими, стримують прориви ворога на різних відтинках, але в тих боях гине дуже багато старшин, підстаршин і вояків Дивізії. Єдина надія решток Дивізії і всього Корпусу — це прорвати кільце зсередини. Рештки 13 Корпусу, в якому основну частину становила Дивізія, разом около 15 тис. чоловік, оточені на невеликому просторі, який часом звужувався до 4 км. в промірі, звільна, у постійних боях, посуваються від Олеська на південний захід попри Білий Камінь, Белзець, Скваряву на Почапи і Княже (приблизно 5 км. на захід від Золочева), де намічається провести прорив у дуже невідгідних умовах терену, який тут стрімко підіймається на Подільську височину і покритий гаями та зарослями. Зате він найслабше обсаджений ворогом. Над ранком 22 липня Корпус у надлюдських зусиллях прорвав вороже кільце між селами Княже і Ясенівці, спочатку на вузькому відтинку около 150-200 м., згодом значно поширеному.

У відчайдушній атаці через високий залізничний насип лінії Львів-Золочів, через битий гостинець на стрімке узгір'я Подільської височини, під пекельним обстрілом з усіх сторін і з усіх родів зброї, дуже багато дивізійників полягло героїською смертю. «Ворожі танки товклися ушир і уздовж прорваного коридору, обстрілюючи й

валкуючи гусеницями всю місцевість. Спереду, ззаду, з боків — звідусіль сипався град ворожих куль. Командуючий генерал керував боєм у смузі на південний захід від Хильчиць», — пише майор Гайке. З оточення виходить командир корпусу, але гине в засідці в Гологорах. Рятуються також ген. Ліндеманн та ген. Фрайтаг, який знов перебирає команду над недобитками Дивізії, яких назбиралося щось біля 800. Постійно атаковані меншими відділами Червоної Армії, ці розбитки пробиваються на південний схід через Підкамінь, Гологори, Перемишляни, Ходорів, Жидачів, Стрий, Дрогобич, Самбір, Турку на Закарпаття, де збираються біля села Середне, між Ужгородом і Мукачевим. Дивізія, яка до цього часу нараховувала 11 тис. чоловік, залишила на полях боїв убитими біля 7000 чоловік, згідно з оцінкою майора Гайке. Скільки потрапило в полон, скільки розтануло серед цивільного населення, скільки влилося в лави УПА — достовірно невідомо досьогодні.

Серед загиблих — сот. Дмитро Паліїв, який у штабі Дивізії представляв Українську Військову Управу та користувався найбільшим довір'ям як українських, так і німецьких старшин та популярністю серед вояцтва. Були чутки, що під час прориву з Брідського котла ген. Фрайтаг, у своєму звичному вибухові роздратування, наказав одному німецькому старшині його розстріляти за якусь мниму провину. Загинув командир 31 полку, німець, полк. Гермс, враз із своїм штабом, загинув між багатьма іншими командир важкої 8 сотні 30 полку пор. Макаревич, до останку відстрілюючись з кулемета. На полях під Ясеновом, Підгірцями, Олеськом, Білим Каменем, в лісі Гавареччина, під Сасовом і Колотовом, під Гутою Пеняцькою і Майданом Пеняцьким, під Княжим, Хильчицями і Ясенівцями полягло багато безіменних героїв, останнім своїм віддыхом згадуючи Україну. Їхня посвята й жертва ще недостатньо описані й оцінені в найновішій українській історіографії і публіцистичці. Вони ж бо віддали своє юне життя, щоб не вмерла Україна, щоб не зачахла славна традиція збройної боротьби України за свою незалежність у найтяжчих і найбільш несприятливих умовах Другої світової війни. Недоцінені своїми і чужими, вони гляділи далеко в майбутнє, своїми грудьми боронили не лише чести й самобутности України, але й захищали всі європейські народи, християнську віру, культуру і гуманістичну західну цивілізацію від здичавілого большевицького і варварського сталінського режиму рабства і бездушев'я, не дочекавшись досьогодні від Європи ні признання, ні вдячності, а лише байдужости або незаслуженої огуди. Вони мріяли про той день, коли Україна «засяє у народів вольних колі». Хоч примушені тимчасово служити в чужих мундурах осоружного гітлерівського режиму, під чужою командою, їм присвічувала ясною зорею надія на остаточну перемогу правди, в їхніх серцях горіла яскравим полум'ям гаряча любов до Батьківщини, на жертівник якої вони положили тіло й душу. Вічна слава героям Бродів!

(Закінчення буде)

Новелі

Роман БАЧИНСЬКИЙ

МИ ВРЯТОВАНІ, МАМО...

*Бандури будять минуле,
Сурми в майбутнє звуть...*

Ліна Костенко

Опівночі, коли змінились ближні й дальні пости та дозори, а в таборі запанувала цілковита тиша, «Кудеяр» викликав «Клена».

— Чотовий «Клен» за вашим нака...

— Облиш. Не треба, Танасю, — обірвав курінний рапорт юнака, що виструнчився біля порога землянки. — Підходь ближче. Сідай і слухай, — кивнув головою на вкопану в землю лаву за низьким столом, на якому лежала розгорнута карта місцевості.

У грудях хлопця щемно бренькнула дивна струна. Так ніжно його називала лишень мама. Зрештою в його дитячі роки, можливо, і «Кудеяр» (тоді ще Ярослав Добрянський), батьків товариш, міг і, очевидно, називав його Танасьом чи Танасиком, коли приїжджав до тата, але Танас цього не пам'ятає. Тоді, в ті бентежні часи в переддень війни, повсюдно на Західній Україні зароджувались численні осередки Організації Українських Націоналістів, починалось масове відродження стрілецького духу: звичаїв і традицій. Скрізь і всюди — біля могил полеглих січових стрільців, читалень, крамниць, біля воріт і повіток, то тут, то там розучували патріотичних пісень... І досі в Танасовій душі бринять ті незбагненно чуттєві мелодії і слова, що так цупко хапали за душу:

*До бою нас кличе звитяга героїв,
До волі, браття, і до борні!..
А, може, прийдеться у бою умерти
Всім партизанам й мені...*

Танасько сидів на воринні неподалік гурту дорослих, махав у такт пісні босими ногами, і, хоч тоді ще не знав усіх слів тієї чудової закличної пісні, але їй собі ворухив губами. Хто вони, ті відважні люди, що мріють вмерти заради щастя свого народу, Танас не знав достеменно.

— Буду з тобою відвертим, — по хвилі роздуму каже командир, і зір Танаса стрічається з рішучим, відвертим поглядом курінного. — Я друг твого загиблого батька... І ти знаєш це, Танасе, — кладе руку на плече юнакові. — Жаль мені, але мушу розлучитися з тобою... Відважним і тямущим ти був командиром, але зараз я не про те. Ти єдиний, кому я вірю і довіряю. Зрештою, якщо бути відвертим до кінця — це останнє, що в мене лишилося. На карту поставлено

життя сотень повстанців. Ми — оточені. На жаль, то не секрет вже ні для кого, хоч я і надалі про те мовчу. Сам розумієш, досить однієї іскри — і паніка. Мучусь, терзаюсь, бо сам винен у тому, що потрапили у такий скрутний стан. Думаю, перша помилка, що втратили ми темп переміщення, подовгу затримувались в окремих місцях, друга ж, не менш важлива, — те, що при підході до Карпат, коли наш противник уже знав кількість і наші бойові можливості, ми не розосередились на дрібніші боївки. Курінь — занадто примітна одиниця, аби в горах пройти непомітно.

Курінний замовкає, задумливо дивиться на свого підлеглого:

— Чому зізнаєшся тобі? Не заради каяття, звичайно, а маєш все те передати «Ярополкові». Ти його знаєш, то колишній керівник повітових «Соколів» Володар Ярмин. Він діє в нашій місцевості. Саме до нього й підеш. Дуже складне завдання, якщо зважити на перші невдалі спроби. Чи готовий ти впоратись з ним?

— Готовий умерти за Батьківщину!

— Якраз цього не треба, Танасе, — невдоволено скривився курінний. — Треба вижити! Вижити і дійти, куди тебе посилаю.

«Кудеяр» пройшовся від столика до дверей і назад, повів пальцем по мапі:

— Тут ми знаходимось. . .

Танас і собі нахилився.

— То наш ліс, — провів пальцем півколо, — то річка, яку нам належало перейти і де ми застряли. Далі, бачиш, йдуть відроги Карпат. Довкола нас гарнізони. Оточення стискається з кожним днем. Єдиний шлях — на Чемеринці. Нас хочуть загнати туди в міжгір'я і там розчавити.

Танас бачив, як боляче, з якою мукою «Кудеяр» вимовляє кожне слово. Він розумів його: йому не стільки потрібно передати деталі про стан оточеного загону («Ярополк», без сумніву, і так повірять!), як розрядитись, хоч на мить скинути з себе отой непосильний нервовий тягар напруги.

— Ті «мишоловки», що нам розставляли впродовж нашого рейду, — продовжує «Кудеяр», — говорять про те, що серед нас є «рідні» продажні пси. Вони доповідають про наші наміри, про кожен наш крок. Кажу так після аналізу наших окремих невдач. Та, видно, запізно. Виявити ту нечисть на марші покищо не можемо, ось чому я змушений говорити з тобою без свідків.

«Кудеяр» важко сів, запалив цигарку:

— «Ярополк» знає, Танасе, про наш рейд, наші наміри і має нам допомогти. Шкода лише, що до розташування його коша ми не дійшли. Зв'язкові, послані до нього, не вернулись. Отже, єдина надія на тебе, Танасю. . .

Юнак глянув у змарніле невиспане лице командира. «Нелегку ношу взяв він на свої плечі. Скільки мук, скільки жертв понесено тільки за останній час. . .» І перед чотовим, мов жива, виростає картина недавнього бою на переправі через Буг. Тоді загинуло

сімнадцять молодих вояків, а з ними й найближчий друг «Кудеяра» «Орлик» — командир третьої сотні.

Хоронили їх у молодому сосновому лісу поблизу давно забутої польової дороги.

— Ще сімнадцять молодих життів віддав наш український народ на вівтар свободи! — стискаючи мазепинку в руці, сказав біля могили «Кудеяр». — Ще сімнадцять яскравих зірочок упали ниць, щоб стати пам'яттю в серці тих, хто їх знав. Прощайте, друзі! Загинули ви зі зброєю в руках на полі бою, як герої. Вірю, на місце кожного з вас стануть інші. Кривавим зайдам не вдасться збороти нашу землю, народ, що пізнав ціну свободи!...

— Без допомоги «Ярополка» з кліщів нам не вирватись, — вертає із спогаду голос «Кудеяра». — Вирішити наслідок змагу має не тільки зброя, — ніби сам собі, каже курінний притихло. — Потрібний маневр. А ще... простір. В горах його не буде. Вихід один, — стримано та впевнено, немов на старшинській раді, каже «Кудеяр», — треба вернутись в долину, обійти райцентр з північного заходу, і стрімким кидком через Загір'я, — він притис нігтем ледь примітне кружельце на карті, — на Чорну Волю, Яринів, Княже маємо вийти до північних схилів Карпат. Там вже нас не дістануть. Що ти на те скажеш? — немов найближчого товариша питає курінний. — «Ярополк» має відвернути увагу Тарківського і Дубенського гарнізонів, що разом з винищувальним батальйоном Дорогавцева стоять проти нас. Хай ворог думає, що наш прорив намічено саме в тих місцях, де почнуться бої. Протриматись «Ярополкові» треба хоча б кілька годин. Нам цього вистачить.

Курінний встав.

Зірвався і Танас.

— Ти все зрозумів, Танасе? Почати наступ москалі можуть в будь-який час, так що часу в нас мало. Мусиш йти негайно. Дорога далеко, так що... — обірвав сам себе. — Ось документи.

Хлопець почав розглядати їх.

— Не сумнівайся: «папери» надійні. Та ризикувати не треба. В розмови ніякі не вступай, в людні місця не заходь — може хто впізнати. І ще одне. Дешпу заший в одяг... Ну, здається, все, — оглянув хлопця з голови до ніг. — Назад не вертайся. Коли вдарять «Ярополкові» міномети, і так все буде нам зрозуміло. З Богом! — притис юнака до грудей.

— До лісничівки тебе проведе патруль, далі орієнтуйся сам. Головне непоміченим вийти з лісу. Місцевість ти знаєш, як-не-як наші рідні місця. Гадаю, все буде добре...

Поки Танас вибирався з лісу, почало світати. Піщана стежка, яку він надібав ще в темноті посеред дубняка, раптом круто завернула в ліщину. За узліссям починалось поле. «Там в долині, очевидно, село» — прикинув, оглядаючи розмитий мрякою горизонт. «Де ж це я вийшов...», — сторожко підходив до низькорослої крислатої сосни, що, наче неслухняна дитина, відбігла від батьків далеко, і там зосталась.

Довго стояв нерухомо, притулившись лицем до холодного стовбура, вдивляючись у затуманену далечинь. «Де ж я?» — ще раз подумав тривожно, зиркаючи в усі боки з надією помітити позначений на мапі тартак. Дальше за описом курінного мала йти річка, залізнична колія, що вела на товарну станцію, за нею — Татаргора. Далі він уже сам знав: кілометрів з п'ятнадцять звідси (якщо навропростець) його рідне село. Але де ж те все? Ні тартака, ні гори, ні річки. . . «Мо' почекаати поки розвидниться, розсіється мряка, тоді й мандрувати з Богом. . .», — ластилась спокуслива думка. «Ага, помандруеш з того світу, як сядеш на мушку снайперові», — згадав застереження командира про снайперів-азіятів із заграниччя Дорогавцева.

Тихо. Ніби вимерло все навкруги. Лиш вітер легенький пестить шовкову травичку і ніжно розчісує ветлові кучері.

«О-так-то, Танасе. . . Тремиш на своїй землі і тикаєшся носом, як миша, що від страху загубила дірку», — стиснув зуби од злості. «Спокійно, спокійно», — стримував внутрішній голос, закликаючи до витримки і розважливості. «Ти на військовій службі і нерви свої тримай до ліпших часів. Мусиш бути стриманим і холоднокривним, як ніхто інший. Не забувай, ти не сам собі — за тобою сотні життів. Весь час пам'ятай про це».

«Але ж все-таки, де ж я вийшов? Може, це блуд на мене напав?» — похололо Танасові в грудях. Пригадалися відразу випадки з дитинства, коли до нього чіплялась та нечиста сила. Перший раз — як водив коней в нічне, а потім ще раз, як по гриби ходив. Тоді, пам'ятає, замість лісу, дерев і кущів ввижались якісь дивовижні замки, казкові палаці, якась молочна ріка, якої враз не стало, та ще якісь чудернацькі речі. Та досить було йому стати на коліна і змовити три рази «Отче наш», як блуд відразу щезав. Але ж зараз йому ніщо не привиджується?

Он-де узвіз, здається, що ледь примітною кривулястою вервечкою спускається вниз і губиться десь у полях. Може, саме ним, цим узвозом, і зійти в поля, а там. . . там буде видно», і, стиснувши в кишені холодне тіло гранати, рушає вниз до кущів. Раптом бачить яроч зліва, порослий густою рослинністю. «Де яроч, там струмок», — пригадав народну мудрість, спускаючись на дно балки. Здається, натрапив на стежку, що вела в глиб кущів тернини. Стежка ставала ширшою. А ось і струмок: в густому лататті чути його голосок. Розсунув низькоросле лопушасте хабаззя, набрав у пригоршню студеної водички, раз, вдруге, освіжився. «Ну, а тепер, мій маленький рятівнику, веде мене до матері своєї, до річки», — усміхнувся в думці, прискорюючи ходу.

Йшов легко, швидко, але обережно, час від часу зупиняючись, й сторожко вслухався в підозрілі звуки десь поверх балки. Обросла лепехою, споришем та пижмою стежка петляла то вниз, то вверх, то обривалась ураз, губилась в якомусь липкому бур'яні, то знову воскресала по-новому, і Танасові здавалось, що їй не буде ні кінця, ні краю. Та врешті крізь частокіл молоді вільщини і суцільну стіну лопухових джунглів, чемериці й дурману, що поступово витіснили

блекотову осаду, срібним дзеркальцем заблищало досить об'ємне й чисте плесо річки.

— Нарешті, слава Богу, — зідхнув полегшено, витираючи піт, що цюрком стікав по ший, спині і грудях.

Крізь колочі ожинові пазурища вибрався на крутий берег річки і одразу побачив Татар-гору. Вона була немов на долоні. «Ось де мене занесло». Він одразу впізнав і крутий вигин лісу, і поля, і польову дорогу, що вела колісь у повітове містечко. А річка — пригадав — то ж річка та, на берегах якої розкидане їхнє село.

Чутливе вухо юнака враз ловить знайомий з дитинства звук. З пригірка в долину майже до того місця, де зараз стоїть Танас, котить драбиняста селянська підвода. Торохтіння її то затихає, то посилюється, прориваючись крізь подихи вітру. Фіра майже порожня, лише на поденку щось трошки горбатиться.

На передку, спершись лівицею об полудрабок, маячить фірман, з батоном у руці. Танас нагострив зір, прищурився — щось наче знайоме видалось йому в могутній постаті погонича. З наближенням підводи обличчя у Танаса світліє, ніжніє в усмішці. У вусатому здорованеві він пізнає свого односельчанина. «Вуйко Дідух!» — мало не вигукнув з радощів.

Танас заходить упоперек дороги, піднімає руку.

— Тр-рр! Стій-но! — натягує віжки їздовий.

— Слава Ісусу Христу! — вітається Танас.

— Навіки слава!

— Пізнаєте? — усміхається юнак.

— Пізнаю, аякже, — сміливо признається дядько. — Сідай, коли по дорозі.

— Постійте хвильку, хочу спитати. Як там, у селі нашому?

— Та так... — поклавши на коліна батіг, зідхає дядько. — Біда, як і всюди. Де ниньки добре?

— Облавники є?

— Як їхав, вчора не було. А втім, хто його знає, може й де чатують.

— Звідки вертаєте? — питає невлад, бо відчуває, що не клеїться розмова.

— З району їду, звідки б ще. Возив кабанця. Видиш о-но, лишень клітка лишилася, — кивнув позад себе, де лежала сплетена з грубого мотуззя сітка. — Мусив пацу одному вепрові з воєнкомату заткати, аби Олега мого до війська не взяли.

— Думаєте, тепер не візьмуть?

— А Бог його знає. Обіцяв лишити. . .

— В партизанку Олег чого не подався? . . І клопоту не було б. . .

— Ти що, що ти, Танасе, — в очах Дідуха спалахнув переляк. — В нас таке діється. . . Що не ніч — облава, що не день — рабунок. То за схронами питають, то майно рабують. Та й з контингентами звар'ювати можна: по два-три рази стягають, як не заллеш пельку. Та й за позичку душать. . .

Дідух втупив погляд у землю, наче замовк навіки. — Х-хе, хе. . . — зідхнув нарешті, і знову рота розкрив, ніби пригадав щось важливе. — Нашаткували вже того м'яса людського, націдили крові, не дай Бог скільки. . . А ти кажеш — най йде в партизанку. . . Тільки з Різдва дев'ять хлопців, рахуй того. . . пропало. Яворіцук Степан і Павло Завалій в засідку попали, як йшли з ліса по харч. Степана відразу — наповал, а Павло до остатнього відстрілювався. . . Гибне молодіж, — скрушно похитав головою, по хвилині мовчання. — Одні зі зброєю, інші просто так: ні за цапову душу. . . Вантухів найменший, той, що кульгав на ногу, якщо пам'ятаєш (воно донедавна ще в школу ходило), разом з Лівонковим Стефком та ще з двома такими ж бахурами з Нивок, автомат в участкового відібрали. Було то на самий Великдень. А тут облава якраз, як назло. Ну, і їх всіх там таки на подвір'ю. . . як ціп'ят. . . — придмокнув оповідач. — Вантухова Текля, як їй оповіли за сина, там же на місці. . . від розриву серця. . . Двоє сиріт лишилося.

Дідух помовчав трохи, чекаючи запитань, очевидно, та глянувши в спомурніле обличчя Танаса, що роздумував над сказаним, вів далі:

— Твого друга Омеляна так само нема вже. Видав хтось його, кажуть, бо схрон був під хатою і ніхто про нього не знав. Відстрілювався, говорять, спочатку, а як кинули гранату туди вниз, то відразу стих.

Зціпив зуби Танас. Кольнуло в серці за загиблим другом. «Ех, Мільку, Мільку, казав я тобі: йди зі мною. Так ні. Батьків не хотів покидати. От тобі маєш. . . вборонив. І себе занастив, і батьків на Сибір заперли.

Згадалась Танасові промова крайового провідника перед рейдом у Карпати: «Гине наш цвіт по селах, бо порвались структури, кожен сам по собі живе, своєї хати тримається і чекає лиш 'третього фронту'. Не діло ховатись по схронах і бункерах зі зброєю, коли можна битися. Всяка пасивна оборона неминуче приведе до поразки. Тільки на полі битви, тільки в єднанні, тільки в мобільних переміщеннях ми можемо виконати святу місію змагань і наблизити час перемоги».

— Подейкують, гейби в наших краях партизанка з Волині об'явилася, — обриває Дідух Танасові роздуми про шкільного друга. — Сила, кажуть, страшенна, — захоплено каже оповідач. — Всі в стрілецьких мундурах, гейби-но з голки — «ганц-шпігель», ніби на параді зібрались. А зброї в них тої видимо-невидимо. Всі з машингверами, розповідають люди. То-то я думаю, чого би то так сполошились москалі. Войська наїхало в район — страх. Одні червонопагонники. Злі і нервові, як оси під осінь. «Конець», кажуть, буде «бандьорам». На кождім кроці перевірка. Мене два рази спиняли так само: перший раз, як виїжджав з Войдилова, а потім ще раз, під Рудиками, на самім мості. Якби не папірець від того бугая з воєнкомату, хто зна чи й відпустили б додому. . .

— А ти куди зараз? — поправивши віжки на конях, нетерпеливо зайорзав раптом на сидінні Дідух, даючи зрозуміти, що йому вже пора їхати. — Якщо в село — то ліпше не тре. . . Мама твоєї нема

там, — видихнув якимось хрипко та, примітивши в очах хлопця острах і біль, сказав заспокійливо:

— Та ти того. . . не переживай. Жива вона. Жива і здорова. А було того. . . всяко. Мучили її за тебе, все випитували, де і куди ти подівся, потім у район викликали, та вона не пішла. А як приїхали на Сибір вивозити — втікла посеред ночі. Тепер, здається, в Немиркові. Казала сусідка, ховається у своїх ваших. А вуйна і стрийко в селі. Покищо не рухали їх.

«Значить, жива мама! Жива!» Він чекав цього слова, як Бога, з самого початку, та мовчав, боявся питати, аби не наврочити, а чортів Дідух усе крутив, усе кружляв навколо, ціну набивав, ніби справді хосен якийсь хотів з того мати. «В Немиркові мама. . . Краще й не треба. Майже по дорозі мені».

Глянув на сонце, що викотилось з-за гострих шпилів лісу, й заспішився:

— Дякую. Широ дякую, вуйку Петре. Обрадували ви мене.

Махнув рукою на прощання і зник у придорожніх кущах. Перетнув фосу, залізничну колію, а думка-острах, як приبلуда-пес, ні на крок не відходила від нього. . . «А що коли Дідух збрехав про матір, щоб відчепитись від мене? Щось дуже він поспішав, якимось непевно поводився. . . Ніби той, і не той Дідух, що колись був. Тоді орлом над повітом кружляв: ставив п'єси по селах, готував шевченківські свята, на фестинах верховодив з тризубцем на кашкеті, клявся-божився на вічах в любові до матері-України. А нині. . . Наче та курка мокра. . . Синочка на кабанця поміняв, крутохвіст нещасний. . . А як же тисячі інших, що йдуть на смерть? Якщо не я, не ти, то хто ж боронити наш край буде? Сарана налетіла з чужинних країв, а нищити її, виходить, нікому. . .»

Немирків вигулькнув так раптово з-за пагорбів, що Танас на якусь мить навіть засумнівався: чи не змилив часом, як ішов полями, бо з тилів села виглядають по-іншому. Та наче б ні. . . Ось школа при майдані біліє, далі церква з трьох бань, збоку — пожежна вишка. У цьому селі він був лише кілька разів, двічі за німців приїжджаючи з матір'ю на празник, і щось зо три рази з хлопцями-колегами, уже за совітів.

Немирків — село невеличке, але значно багатше від Сокорян — їхніх. Земля тут краща, родючіша. «Он які бурячища гичкасті». «А картоплі, а кукурудза, а мак! . . .» — йде й милується. — «Ще ж тільки півліта минає».

«Жили люди споконвіку тут, — сходить думка на інше, — добра наживали, а прийшла звірина московська, пащу розкрила і заревла: 'Наше!' А людей тутешніх — на Білі Ведмеді. . . Бідна наша земля, — палахкоче у грудях біль. — Розплескана морем плододатних просторів поміж безлічі поселень-гнізд, вічно стогне-ридає вона, вмиваючись солоними слезами розпачу, розп'ята пришельцями на хресті терпіння і ніхто їй не може зарадити. . . Єдине, що зоріє ще на краю тої чорної страшної розпуки, — клич любови-борні: Битися до остатку! Бо пустинею стане край. Все потрощать, все ламають, понищать іроди, обернуть до ниточки,

голодом виморять, як колись те звірство робило там, у себе. А нарід наш бідний нещасний — хто живий полишиться — з торбами по світу пустять. Все підмете, голота проклята, якщо її не нищити».

Виходить Танас на пасовище. Он шапки кленові (ніскільки відтоді, з останніх його відвідин, не вирости), два рядки молодих вербичок обабіч потоку — щоб берег не осушавсь, насадили. За вербами широчезна калюжа — пристанище гусей і качок.

А он і тітчин двір. Нова хата під стріхою з двома вікнами у садок, далі хлів, стодола і оборіг.

Дивиться Танас: на грядках наче хтось порається — хустина за тином біліє. Вийшов на грядку — глянь, а це ж його мати!

Немов відчула сина на відстані, підвела голову, і враз, розкинувши руки, як крила, кинулась навстріч.

— Сину!

Захекана припала до грудей, дух заперло їй зовсім, не годна ні слова вимовити. Лиш плечі худенькі тріпотять — здригаються дрібно від глухих ридань.

— Ну, що ти, мамусю, перестань. . . Живий же, як видиш.

Підвела мокре в сльозах лице, важко зідхнула:

— Де ж тебе, синочку мій милий, так довго носило?

— Не питай, мамо, не треба, — крокуючи за матір'ю, що раптом заспішила — повела до хати. — А де ж тітка, вуйко? — переступаючи поріг світлиці, поцікавився Танас.

— Всі пішли до лену, мене ж на господарці лишили, — пояснила й поспіхом — до печі. Підкинула в грубку кілька полін, роздмухала жар. — Ти ж певно, голодний, в роті ще не мав нічого, а я. . . Зараз, синочку, зараз, — поклала хлібину посеред столу, підсунула пательню на плиту, готуючи яєшню. — А ти як довідався, що я в Немиркові? — враз повернула голову.

Танас відламав скибку хліба, почав жувати:

— Петро Дідух підказав, стрів я його по дорозі, — пояснив, беручи ложку до яєшні, що враз появилася на столі.

— В льоху є вишні мочені, що ти так любиш. Зараз принесу, — повернувшись до виходу, але Танас зупинив її.

— Не треба. Досить з мене. Та і нема коли. Я лиш на хвильку. Мушу йти зараз.

Сплеснула сухенькими долоньками материна біль та й зааніміла.

— От тобі маєш! . . . То як же так, Танасику? — ледь спромоглась вимовити важкими неслухняними устами.

Син проказав стримано, хоч то йому не зовсім вдавалось:

— Мушу йти в Неполоківці. І конче — зараз. Довкола ворог. Я навіть вмерти, як на те пішло, не маю права. Розумієш, мамо? Там сотні людей. . .

— То, може, б я за тебе, Танасю? — з мольбою й надією пурхнуло в очах матері. — Ти лишишся, а піду я. . . Хто мене запідозрить?

Танас дивився на матір замисленим поглядом. «Удвох? Може, справді так?».

Два погляди — дві болі-молитви:

«Синочку, довірся мені. Я пройду й все зроблю, як ти скажеш. . .»

«Рідна моя, але ж тебе можуть вбити? . .

«Не бійся, синочку. Візьму мотику на плече і в поле. Хто ж догадається куди я йду. . .»

«Чуєш, Танасе, — просить-квапить внутрішній голос. — Мо' справді зроби так. Мо' випадку такого більше не буде. . .»

І Танас рішається:

— Добре, мамо. Підемо разом. Лише різним шляхом.

І Танас розказує матері все, що йому передав «Кудеяр».

. . . З косою в руці, одягнений в старі вуйкові полотняні штани і таку ж груботкану полотняну сорочку ще з довоєнних часів, Танас виглядає на справжнього сільського парубка, що начебто зібрався надвечір конюшини худобині вкосити.

«А до Неполоківців звідси ніби не так вже й далеко», — міряє на око відстань до виразно примітного вдалині села.

Перескочив струмок («Ну й потічків тут!») у найвужчому місці, де колись була кладка, перекинув кісся з руки на плече для зручності й подався у бік сіножатеї.

«Тепер нас двоє, — співала душа. — Скоро хтось з нас або разом, обоє, будемо там, у 'Ярополка', і загін наш вирветься з котла». Ніби камінь хтось скинув з серця його, і Танас відчув велике полегшення в грудях. — «Яка ж ти славна, моя рідна», — подумав з ніжністю про матір. І враз уявилась вона йому усміхненою, молодою і гарною у виштитій кофточці. Як на світлині тій, уміщеній в довоєнним журналі «Нова хата», що й понині, мабуть, лежить у вуйка Владка в кренесні на верхній полиці. У Сокорянах, та й, певно, в цілій окрузі їхній, його маму знало і мале і старе.

Утоптана стежка веде до верболозу, спускається вниз, далі вже — сіножаті.

«Але що це? Щось наче тріснуло позаду», — Танас інстинктивно озирається і бачить, як з ближньої околиці Немиркова майже слідом за ним хтось біжить. «Так і є! . . Он ще двоє заходять з протилежного боку. Солдати! . . Який же я дурень! — картає себе хлопець — Йшов, йшов кілометрів зо два, як не більше, і ні разу не оглянувся».

Надає ходи, аби шмигнути в лози, і враз чує виразне, дике, з надривом:

— Ей ти, ублюдок! Стой! Кому сказано! Стрелять буду!

Танас різко кидається вбік і, петляючи поміж кущами, мчить шодуху до річки. Там — порятунок. Річка глибока, він у цьому упевнився, як переходив її вранці. В ній його не знайдуть, навіть якщо б сіножать оточили. Він знає свої можливості: пірне, затаїться в хабахзі й сидітиме доти, доки потрібно буде. Це ще з дитинства в нього. Бувало, бився з хлопцями об заклад, що не знайдуть його в річці нізащо, як захирається добре. Так і було. Бігали не раз, метушилися уздовж берега хлопчиська, зазирали в воду, ставши навко-

лішки, а він лиш рот із води висуне тихесенько непомітно, аби набрати повітря побільше, і знову під водою чекає.

Ще декілька метрів... ще кроків п'ять... Та автоматна черга наздоганяє його.

Падав довго, розсуваючи своїм тілом безвольним густе розлоге галуззя куща лози, і ніяк не міг до землі припасти.

Десь зовсім близько протупотіли солдатські чоботиська і раптом десь поруч затихли.

— Драпанул, сволоч... — констатує той, що прибіг першим до річки.

— Ну і хрен с ним. Скажем, ранений утонув в річці, — чує Танас, наче крізь сон, голоси, що віддаляються.

І ось він, продірявлений кулями, висить на гіллі. Сам на сам із своєю совістю. В душі — тягар, назву якому підібрати важко.

Думка про загін не дає спокою ні на мить. «О, Боже, за що кара така?.. Командир повірив йому, а він... Невже загине через те курінь?» — знову кольнуло в серці. «Ні, цього не може статись... Там мама». Вона пройде. Неодмінно пройде. І лише тоді він може спокійно померти. «Мамо! Рідна, єдина, найдорожча на світі людину! Богом, омофором святої любові благаю тебе: дійди до мети...»

Пливають у небі сірі пір'ясто-купчасті хмари. Сонця вже давно нема, а тут, у видолинку над рікою, де, здавалось би, завжди має триматися холодок, стоїть якась сперта задуха.

У грудях — печія. Страшенна, нестерпна спрага. Дихати стає важче і важче. Поруч щось цямкає, плямкає, начебто схлипує стиха.

«Що ж то таке, те живе за кущем?» — Танас косить очі в той бік, але, крім листя перед очима, нічого не бачить. Він облизує спрагли губи, і враз надбігає пам'ять: «Це ж потічок, мабуть».

«Води... Води... — шепочуть уста. — Хоч би пригоршню, ну, хоч краплину».

Зібравши останні сили, Танас напружується і, повільно зайорзавши, загойдавшись на гіллі, сповзає в траву... Тепер лежати здається зручніше, лише біль у грудях посилився, хлюпнув вогнем у саме серце. Тілом розливається сирітська втома, цілковите безсилля і млість.

Пересилоючи біль, Танас сягає рукою в кишеню. «Там...» Кладає гранату побіч себе. Тепер все в порядку. Власне, до такої розв'язки він готував не тільки себе, а й своїх підлеглих, бо знав добре ціну полону. «Повстанці не здаються. Той, хто вибрав дорогу борні, не повинен боятися смерті. Ми не перші, і не останні». То його, Танаса, слова... «Але як же так без боротьби, без бою?..» Жаль і злість опановують ним.

Щось метушиться в голові, тисне, тьмяніє... «Не журись, не жалій і не плач, вже лишилось так мало-мало. Скоро янголи з неба зйдуть і полинеш ти з ними до Бозі...» «Що це, марення?.. Хто сказав ці заспокійливі, ласкаві слова? Може, дідусь, може,

мама, чи, може, тато, коли ще до війни вмирала його, Танаса, молодша сестра.

Щось чорне, мохнате і тепле валиться м'яко на нього, тисне на самі груди. «Це вітер-дідуньо вкриває тебе кожухом смерти», — кризь морок безпам'яті нашіптує хтось таємничий на вухо злорадно. «Ти помреш у безвісті. У муках загинеш. І не буде тобі ніякої пам'яті, ніякої 'сальви', ніякого похорону. Безславний твій буде кінець. . .»

«Хто це?» — Танас широко розкриває очі, довго наслуховує, та того, хто шептав ці слова, вже нема, вже не чути ніскільки.

Гірке усвідомлення приреченості й важкої провини невиконаного наказу мучить юнака і терзає не менш тяжко, ніж те страшне пекуче вогниво в грудях. «Невже ж я терпів і голод, і холод, цокотів зубами на мокрій студеній землі, корчився у муках під скальпелем лікаря, як мене поранило, щоб отак, не сповнивши свого святого обов'язку, загинути в цій в'язкій і сирій западні? . . Ні, ще не все. Для катів, що прийдуть за мною, є ще граната. . .»

. . . День догоряв. Бризнуло сонце із-за сірої завіси по дрібних хмарках й загорілось раптом, запалахкотіло довкруги чистим рожевим вогнем. Тіні від кущів стають все довшими і, здається, обступають вже зо всіх сторін. Вечоріє. Пахне прив'ялою м'ятою. У просвітку двох вільх, де стримлять в небо гострі піки осоки, діти нетрів з прийдешнього досвітку наганяють отари туману.

Десь кигикнуло якесь пташення тоненько й протяжно і, наче прислухаючись до свого голосу, що пронісся ледь чутним відлунням, надовго замовкло. Дружно вдарили мільйонні оркестри цвіркунів. Аж у вухах залоскотало. Зідхнув стиха вітерець несміло, наче немовля позіхнуло, й блимнули з-під низу сизі листочки ветли; потім дмухнуло сильніше, ще дужче й пішла хвиля верхом. . . І заграло, заколисалося море верболозу.

Стогне Танас: то марить, то знову тверезіє. Літо, вечір. . . Майдан перед церквою. Вони, новобранці УПА, з наплечниками стоять у шерензі. Ось-ось мають рушати. Прощання з ріднею закінчено, і вони чекають команди. Поруч ті, хто лишився: дівчата і хлопчачки. Вони виводять на голоси прощальну: «Подай, дівчино, ручку на прощання. . .» Та пісня хапає за душу. Серед гурту і його Гануся — тихе, миле дівча, що згодом, ставши станичною, загине.

Скаламучене дно пам'яті вихоплює уривки спогадів, роздумів, окремих фраз, і вони, мов сполохане кимось гайвороння, злітають ще вище, розриваючись раптово в манюсінькі шматочки жалю, і щезають кудись за обрієм. Щось вагоме, надзвичайно важливе, впливло нараз із глибинної теплоти і застряло на півдорозі до серця. . .

— Ч-чо-о-та, шикуйсь! Струнко! — наказує хтось хрипкуватим простудженим голосом, і Танас пізнає в нім командира другого рою «Лелеку». Але чому не він, а «Лелека» доповідає про готовність стрільців до походу? . . Може, це не його чота? Але ж ні, бо онде Вадьо-Качконіс, на псевдо «Кроква», стоїть справа і щось шепоче на вухо сусідові. Була ж команда «Струнко!», — в думці

злитися Танас, — не стрілець, а біс зна що. Крутить ним, як тим. . свербляка в собі має чи що!» — завважає Танас, дивлячись збоку, мов інспектор на зборі. Одначе, «Кроква» добрий вояка. Про це знають всі. А ще більше — він роботяга, дбайлива людина, що не може і дня прожити без праці. Як зайдуть у село яке — одразу до господаря йде: чи не дасть чим розм'ятися. Сам шукає роботи. Часом гляне, як бабуся, чи хто там, картоплю товче для свиней чи до січки худобі, вихопить макогін і давай собі мняти.

«Чудасій, та й годі!» — сміялися з нього.

Поруч Максимчук, односелець Танаса. По-табірному «Тичка» (бо худий і високій) — пряма протилежність «Крокви». Серйозний і стриманий, зате слухняний і точний. А ще відважний. Псевдо йому «Доля» дали, хоч долі не має ніякої. Він, як і Танас, лишився сиротою в той же день, у зловісному сороковому році. Саме тоді їхні батьки і загинули, як кордон переходили.

Третій від чоловіго — «Серпок», Стельмащук з Тернопілля. Він повстанець з досвідом: ще за німців не сидів удома. Сотник, як і Танас, часом посилав його туди, де найважче. «Серпок» налягав трохи на ногу, що зрослась погано після поранення під Коропузною.

Повновидий «Гора», що стоїть за ним, дуже любить співати: сотні пісень знає. Він також «старожил» куреня, служить з дня його створення. Поруч нього — кулеметник «Ладо», або по-свійськи — «Пантера». Стрункий і гнучкий, наче писана дівка, охочий в розвідку ходити. «Ладо» родом з Полісся. Двічі тікав із Сибіру, вивезений ще до війни з батьками, і таки домігся свого — вернувся до рідного краю.

«Але чому вони тут, коло мене? Скинули враз кашкети в зажурі. . . І схилили голови. . .»

. . . Поволі німіють груди. І все тіло його з голови до ніг огортає неміч. Німіють руки і слабне пульс. Лише серце молотом стугонить, невгає. Поступово і воно замовкне.

Танас ще спромігся поглянути в роззор'янену безвість небосхилу і до болю напружити слух. «Чом мовчить тиша? Де мама? Чуєш, рідна? Буду ждати до останнього подиху. Не умру. Не діждавшись, не можу умерти. . .»

І раптом! . . О, Боже. . . Справді? Чи почулось мені? Але ж-бо ні — мінометний залп! Ще один. Ще сальва. Почалось. . .

Дика радість охопила все ество Танаса. Отже, дійшла таки мама! . . Сльози, мов жива вода, рясно котились по його обличчю, а він, захлинаючись ними, все шептав і шептав: «Ми врятовані, мамо. . .»

Невидимий уламочок недовомленого останнього слова, адресований Всевишньому, м'яко черкнув о край темно-синьої тверді неба і, з'єднавшись з маленькою золотою зірочкою, полетів у безвість.

Світляна ДЯКУН

МІСЯЧНА НІЧ

Вечір бринів весняними чарами. Ще не вистуджений денний жар мляво плавав у повітрі і заливав собою все довкола. П'яний аромат квітучих дерев зливався із запахом трав, гуділи хрущі, швидко перебираючи своїми гладенькими крильцями. Місяць ясно світив на небі і навіював своїм саявом якісь чудні і дивні думки.

Іванка не могла зрозуміти, які чари заповнили її душу. Вона стояла на порозі низенької, під солом'яною стріхою хатинки, і їй хотілося затиснути своє збентежене серце. О, як вона бажала, щоб цей молоденький і вродливий партизан вижив! І нехай би вже назавжди залишився в їхній хаті, або... забрав би із собою в ліс! А вона... як би вона його кохала! Вже тиждень він то приходить до свідомости, то знову поринає в забуття. Коли він непритомний, то Іванка крадькома, так, щоб не бачила мати, цілує його великі прозоро-голубі очі, пестить біляве волосся і щиро молиться Богу, щоб дарував життя.

— Доню! — почулося з хати.

Іванка здригнулася. Швиденько вбігла у відчинені двері до хати.

— Доню, посидь коло Степана. Я піду наберу з криниці чистої води.

Іванка присіла на край ліжка. Поклала холодну долоню на спалене від жару чоло. Степан відкрив очі.

— Де я?

— Ви в своїх. Не хвилюйтеся. Вам вже краще?

— Сам не знаю. Не відчуваю ніякого болю. Як я потрапив до вас?

— Сам чотовий ваших «Орлів» Богдан привіз із хлопцями вночі. Ви дуже стекли кров'ю. Наш батько теж у партизанах. Але в сотні «Рубачів».

— Совіти є у вас?

— Нема тепер, але деколи наїжджають. Зараз тихо.

— Як тебе звати?

— Іванка.

— Гарне ім'я, українське. А я — Степан.

— Хлопці вже повідомили. Ще називали вас «Скалою».

— Забудь, Іванко. В такій гарній голівці не повинна триматися зайва інформація. Допоможи встати.

— Ой, ні! Вам ще не можна... — злякано зашепотіла дівчина.

Степан посміхнувся. Напружуючи всі свої сили, він підтягнувся на руках.

— Що це ви робите?! Доню, а ти куди дивишся? Нащо тут сидиш? Мати знервовано підійшла до ліжка. Вправним рухом, легко й швидко вклала Степана лежати.

— Не смійте навіть думати! Я хочу, щоб ви жили! Такий молодий і красний. . . — мати не доказала: у неї на очах виступили сльози і затремтіли уста. Вона прикрила їх зчорнілою від праці долонею.

— А вашій доні чого бракує? Я спочатку подумав, що то образ мальований переді мною.

Іванка зачервонілась, як ружа.

— Файна доня: вся в мене. Не думай, хлопче, що я все така стара була. Нужда виссала з мене і красу, і здоров'я.

— Не переживайте, мамо! Вигнали поляків, вигнали німців, виженемо й совітів — буде своя Держава. І засміється тоді ваше серце, розгладяться зморшки.

— Дай Боже, хоч вам, діточки, до того дожити!

Знадвору зачулися кроки. Мати хутенько вийшла в сіни, щільно прикрила за собою двері.

На порозі виросла постать, прикрила собою вхідні двері.

— Добрий вечір! — прогуділо басом.

— Добрий! — відповіла.

— Бачу, сусідо, світло у вас горить. Думаю, зайду, спитаюся як живете.

— Ми так близькі сусіди, що ти з одного, а я з другого кінця села живу.

— Але в одному селі!

— Що треба, Петре?

— Хотів би Іванку побачити!

— Вона вкладається спати!

— Так скоро? Чи, може, хтось у вас є?

— Нікого нема. Іди з Богом! Вдень прийдеш на Іванку дивитися.

Крізь місячне світло, що пробивалося знадвору, мати бачила, як скривилися в лихій усмішці товсті губи «сусіда».

— Ну, будьте здорові! Чулисье новину? Совіти об'явили, що котрі бандерівці здадуться самі, то будуть жити.

— Я до бандерівців не маю діла!

— Гм. . . не маєте. . . Ще раз будьте здорові.

Його висока згорблена постать потрюхикала до воріт.

Мати замкнула сінешні двері, влетіла в кімнату.

— Степане, треба ховатися! Яничар приходив! Моє серце чує щось зле.

Іванка схопилась з лави: збирала бандаж, йод, трави і все необхідне для лікування. Мати допомагала хлопцеві одягатися.

Сильний стук у двері заставив усіх здригнутися.

— Хто там?

— Откривай! Обиск!

— В мене нема, що шукати: я бідна вдова!

— Откривай, а то дверь взломаєм!

— Тікайте, мамо, через заднє вікно хати, в сад! Я сам їм відкрию.

— Ти не дійдеш, синочку! Дві ноги перебиті. А нам нема куди тікати.

Відчинила. До хати влетіла група автоматників на чолі з офіцером.

Офіцер підійшов до Степана. Спочатку пильно дивився на нього. Хлопець витримав погляд.

— Не боїшся? Ану-ка, дай!

Офіцер вихопив з рук солдата автомат і вдарив прикладом Степана по голові. Юнак втратив свідомість.

— Забірайте єво! Етіх тоже! Дом обискать!

Солдати підійшли до хлопця: вхопили за руки, за ноги і поволокли надвір.

Мати схопила зі стола глечик із свіжим молоком і кинулася за солдатами. На вулиці чекав віз. Нерухоме юначе тіло вкинули на голі дошки. Мати поставила біля нього глечик.

— Забірай, старуха! Єму уже нічево не надо!

— Ви тоже чийсь діти: то мій син. Пожалійте, може в дорозі питоньки схоче?

— Лучше о себе подумай! Капітан шуток не любіт.

Віз рушив. Глечик здригнувся, звалився на бік. Біле пінисте молоко яблуневим цвітом закапало на протоптаний шлях.

«Не може більше повторитися лихо з 1917 року, коли федералістична концепція сплутала будування української державности, приголомшила здоровий національно-політичний інстинкт й обеззброїла його перед большевицьким підступом і наступом. Не сміє тепер відживати подібна хвороба в українській політиці, у старій чи новій формі, як нові протисамостійницькі федералістичні, унійні, всесвітянські тенденції. Вони виринають як кон'юнктурні явища у висліді погоні за тим, щоб відкривати 'нові, модерні' цілі й шляхи української політики, при невмінні відрізнити тривкі розвоєві тенденції в міжнародному житті від тимчасових, кон'юнктурних ситуацій».

Степан Бандера.

«Слово до Українських Націоналістів-Револуціонерів за кордоном».

На Чужині, 1948., стор. 6.

Досліди

Ярослав ЛЯЛЬКА,
Роман БАЧИНСЬКИЙ

«МИ ВІРИМО В СИЛУ І ВОСКРЕСІННЯ УКРАЇНИ. . .» Із Деклярації Проводу ОУН

*

Від Редакції:

У червні 1993 року наша Редакція одержала з Львова довшу працю дослідницького характеру під наголовком «МИ ВІРИМО В СИЛУ І ВОСКРЕСІННЯ УКРАЇНИ. . .», автором якої був названий О. В. Д-ко. Вважаючи, що тією працею її автор заповідає появу «Літопису Нескореної України», ми віддали її до набору з призначенням у серпневе число журналу.

Одержавши в липні перший том «Літопису Нескореної України» й зауваживши, що надіслана нам О. В. Д-ко праця — це скорочений текст «Передмови», надрукованої в «Літописі. . .», ми привернули текстові його оригінальне авторство і в такому контексті пропонуємо цей вельми інформативний матеріал нашим читачам, вказуючи що О. В. Д-ко, скорочуючи текст, додав від себе радше обмежену кількість матеріалу. Авторами повного тексту «Передмови» в першому томі «Літопису Нескореної України» являються *Ярослав Лялька і Роман Бачинський*. Авторські права першого тому забезпечені за Інститутом українознавства АН України, 1993, а «Передмова» за обидвома її Авторами, 1993. Спонсором цього біля 800 сторінкового видання виступає Державна Адміністрація Львівської Области.

Хай цей ненарочний випадок послужить доброю оповісткою про появу першого тому довше очікуваного збору документів про московсько-більшевицькі злочини і переслідування в Україні під назвою «Літопис Нескореної України».

*

У видавництві «Просвіта» виходить у світ перша книга з серії видань, запланованих Інститутом українознавства Академії Наук України, що отримали назву «Літопис нескореної України».

Джерельну основу цього фундаментального академічного видання становлять документи і матеріали архівів Львова, Києва, Москви, інших наукових і культурних центрів, журнальні та газетні публікації, листи, фотографії, спогади учасників і очевидців нечуваних у світі масакр і знущань, які чинили над українським народом кати НКВД та НКГБ в часи режиму тоталітарного большевицького панування.

А скільки було їх, жертв політичних репресій, впродовж царювання кривавих правителів «єдиної і неделимой»? Сотні тисяч? . . Мільйони? . . Їх тіла і кості повсюди. В ущелинах соловецьких каменоломень, енкаведистських катівень, у шурфах уранових копалень, на дні морів і озер, у непрохідних хащах сибірської

тайги і тундри... Спалених живою, заморожених голодом, одушених отруйними газами в часи численних гулагівських повстань...

Большевицький геноцид не з'явився на порожньому місці. У російських комуністів були «славні» попередники — царські сатрапи. Вони дуже полюбляли чужі краї. Заради цієї «любови», за висловом Т. Шевченка, на край світа заглядали «чи нема країни, щоб загарбать». І такі краї знаходились — спочатку Сибір, Середня Азія, Кавказ, Україна, Крим. У смертельних обіймах «добровільного воз'єднання, об'єднання, приєднання» умирали цілі народи. А дружба між поневоленими та поневолювачами, з подачі апологетів російського шовінізму, все «цвіла й цвіла». Із покоління в покоління. Немов загипнотизовані, часто добровільно йшли народи у лабета окупантів.

Особливу «любов і ніжність» російські колонізатори проявляли до України. А почалося усе відразу після укладення українсько-російського договору 1654 року. Вінченосний цар-тиран Петро I, втілюючи в життя хижі задуми попередників, з перших днів свого владарювання повів широкий наступ на права і свободи народу України. Як зазначає відомий український письменник Юрій Мушкетик, «... саме од Петра I впали на український народ перші найбільші лиха, почалося цілеспрямоване знищення його самоврядування, утиски мови, культури, нівеляція, русифікація українців. То — один з найкрутіших чорних рубежів нашого народу, нашої історії».

Кривава різанина, вчинена улюбленцем царя Меншиковим у Батурині, цілковито розвіяла ілюзії деяких українських політичних і військових діячів щодо справжніх намірів російського царя. Почалося жорстоке переслідування гетьмана Мазепи, ув'язнення десятків тисяч козаків й вислання їх на каторгу для осушення боліт під майбутню російську столицю, заслання в соловецькі монастирі-тюрми.

Кровожадна цариця Катерина II, організовуючи різні інтриги і розбрат між верхівкою козацтва і трудовими верствами населення, зуміла остаточно dokonати Україну. До кінця XVIII ст., тобто до 1800 року, Москва встигла затерти всі сліди української державності й перетворила Україну в звичайну московську провінцію, поділивши її на губернії.

З метою дискредитації українського етносу, ідеї самовизначення України як держави, царські сановники всіляко паплюжили український національно-визвольний рух. Найвизначніші діячі української історії XVII — поч. XVIII ст., які були великими патріотами України, зображались як зрадники українського народу.

Про все це йдеться в об'ємній за обсягом передмові, якою відкривається перший том видання. Послідовно, в хронологічному порядку, автори на архівних матеріалах розгортають панораму наступу русифікаторів. «Разделаться с хохлами» — вимагали нетерплячі вельможі. Їх прагнення одне — відібрати в «малоросов» їхню мову, культуру, звичаї, національну самосвідомість.

Для цієї мети уже в 1720 році заборонили вживати українську мову. У 1863 році з'явився так званий валуєвський циркуляр, а

через тринадцять літ — в 1876 році — Емський указ й розроблені на його основі розпорядження, що, по суті, стали справжнім зашморгом на тілі української нації.

«Школа государственная должна быть русской, национально-патриотической» — рішуче висловився у відповідь на численні протести українських діячів культури й освіти VII з'їзд російського дворянства в 1911 році. — «Правительственная школа не может иметь инородческий характер, в ней должен, без каких-либо уступок, господствовать государственный язык, обучение должно вестись на русском языке. Ведь Россия — конгломерат разных народностей, так неужели же мы будем сознательно стремиться к созданию племенного сепаратизма, который проявляется у каждой народности? Нам, дворянам, надлежит сказать, что школа должна быть русской и Россия для русских»¹.

Ера духового глуму над українським народом, — підкреслюють автори, — незважаючи на помітні революційно-демократичні перетворення, що відбувалися в цей час у Європі, продовжувалась аж до початку Першої світової війни в 1914 році. Щоб Україна не вийшла з-під контролю російських ставлеників, підручні царя дають вказівки місцевим властям «пресекають» будь-які прояви національного відродження.

З таємного листа полтавського губернатора Багговута від 4 лютого 1914 року, адресованого міністрові внутрішніх справ Росії, видно, які потуги намагались робити російські колонізатори, щоб втілити в життя великодержавні шовіністичні наміри. «Несмотря на категорические требования инспекторов вести обучение только на русском языке, — доповідає шовініст-сатрап, — учителя уклоняются от этого при всяком удобном случае и приводят одну и ту же оговорку, заключающуюся в том, что язык малорусский есть их родной язык».

Виходячи з цих обставин, губернатор рекомендує: «Привлекать на должности учителей земских школ по возможности только одних великороссов... назначать на должности инспекторов народных училищ людей деятельных, энергичных, твердых и *исключительно великороссов*... всякого учителя, проявляющего склонность к украинскому движению, *немедленно устранять*... поставить правильно (?! — Авт.) обучение истории России в школе и строжайше вменить в обязанность учителям внедрять в молодежь понятие о единой неделимой России, поясняя смысл слова 'Украина', как 'окраина' Государства...»

Надзвичайно велику увагу губернатор-шовініст приділяє пресі, при допомозі якої, на його думку, можна «искоренять чуждый дух свободы». Основна ідея боротьби зі «смутою» в газетах повинна полягати в «доказательстве кровной родственной связи народностей великорусской и малорусской», в «признании общего корня этих наречий и полонизации малорусского языка в прежние времена... Необходимо правдиво (?! — Авт.) *освещать историю* заселения

¹ Західна Україна. 1931. № 1, с. 52-53.

Южно-Русских степей и всей вообще 'окрайны' Государства, поясняя, что никогда никакого 'украинского народа' не было. . .»

Не забув губернатор-«мораліст» згадати і про економічний аспект агітаційно-пропагандистської справи в газетах, вказуючи на необхідність. . . «помещения статей об экономической связи малорусских губерний с великорусскими». «Вследствие обнаружившегося в последнее время стремления украинцев выйти из экономического подчинения Москвы (наче б про сьогоднішній день сказано! — Авт.) и основать свой торговый и биржевый центр в Киеве, желательно было бы, чтобы Министерство финансов вело национальную политику финансовую с целью закрепления за Москвой ее положения экономического центра и уничтожения попыток к экономическому сепаратизму украинцев».

Мінялися часи, мінялися властителі, політичні методи поневолення українського люду, — наголошується у передмові — не мінялася лише звіряча суть завойовників-русифікаторів, що діяли за принципом — розділяй і владарюй! Русифікація стала основною зброєю у тодішніх і наступних масових репресіях щодо знедоленого, але нескореного народу України.

Надзвичайно великого розмаху набрали політичні утиски та фізичний терор проти українського народу з приходом до влади в Росії лєнінсько-більшевицьких узурпаторів у 1917 році. Саме тоді, коли на уламках Російської імперії почала формуватися самостійна українська держава, у сп'янілих від людської крові головах керівників Ради Народних Комісарів большевицької Росії визрів плян того, що не вдалося здійснити царським завойовникам, — плян цілковитого поневолення України. Та перед тим, як взятися за Україну, большевицьким вождям треба було втримати владу в самій Росії — зламати опір «враждебных классовых элементов». І вони ламали. . . У всі кінці Росії від Леніна полетіли телеграми, розпорядження, листи, депеші, в яких буквально кров'ю блистіли слова: «. . . Будьте образцово беспощадны! . . .» «Надо поощрять энергию и массовость террора. . .» «Расстреливать, никого не спрашивая и не допуская волокиты. . .»

Інквізиторські методи політичної боротьби за владу большевицькі можновладці без будь-яких корекцій перенесли одночасно і на український ґрунт, щоправда, у завуальованій формі. Визнаючи на словах право націй на самовизначення і відокремлення, новітні царедворці із замашками імператорів, у відомому «Маніфесті до українського народу» від 4 грудня (17 грудня за н. ст.) 1917 року, висунули ультимативні вимоги до Центральної Ради, давши зрозуміти, що про самостійну Українську державу не може бути й мови. Це красномовно видно з інструкцій і настанов, які давав Лев Троцький своїм шпигунам-дезінформаторам, що засилялися на Україну після встановлення там влади Української Народної Республіки: «Ни для кого не секрет, что не Деникин принудил нас оставить пределы Украины, а грандиозное восстание, которое подняло против нас украинское сытое крестьянство. Коммуну, чрезвычайку, продоволь-

ственные отряды, комиссаров-евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины души. В нем проснулся, спавший сотни лет вольный дух, который кипит, бурлит, как сам грозный Днепр на своих порогах, и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал украинцам нечеловеческую силу в течение сотен лет воевать против своих угнетателей: поляков, русских, татар, и турок — и одерживать над ними блестящие победы. *Только безграничная доверчивость и уступчивость* (саме в цьому корінь зла — і всі нещастя українців — Авт.), *а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только на время войны* (тут і далі підкреслення наше — Авт.) — *каждый раз губили все завоевания украинцев*. Поэтому они рано утратили свою 'самостийність' и живут то под Литвой, то под Польшей, то под Австрией и Россией, составляя собой очень ценную часть этих держав. Эти бытовые особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору, и его успех обеспечен. Помните также: так или иначе нам необходимо возвратить Украину России. *Без Украины нет России. Без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может: она задохнется, а с ней и советская власть и мы с вами*².

Думку про «нерозлучність» Росії і України повторив і голова ВЦВК РСФСР Я. Свердлов. Виступаючи у дебатах по звіту ЦК КП(б)У 3 березня 1919 року, він сказав: «Вы знаете, что спасение всей революции — не только российской, но и международной — находится в руках Украины?»

Саме для «спасения русской революции» 1 січня 1918 року Ленін посилає в Україну під орудою Тер-Арутюнянца дві тисячі до зубів озброєних матросів (тих самих матросів-катюг, що жорстоко розправилися з напівозброєним загоном студентської молоді під Крутами — Авт.) для воєнних дій проти «буржуазної Ради»³.

Ситуація з вимогою «співдружності» складається і нині, коли Україна, нарешті, стала самостійною, незалежною державою. Знову, як і колись, з Москви лунають голоси-закликання з єдиною метою — не дати Україні можливості проводити свою незалежну державну політику в усіх сферах життя, а й далі йти в упряжці «старшого брата».

Отже, загарбницька політика псевдогуманістів большевиків-інтернаціоналістів залишилась такою ж, як і колись за часів царату. Комуністичні вожді, як вогню, боялися національної самосвідомості націй завойованих ними земель, вбачаючи в їх розвиткові і головну небезпеку тоталітарному режимові. Але якщо в часи царизму національний гніт, русифікація проводилися шляхом заборони української мови, друкованого слова, закриття культурно-освітніх закладів, установ, перешкод шанування національних свят, звичаїв, традицій та обрядів, то в часи сталінсько-большевицької хуртовини подібні заходи переросли в політику геноциду, що здійснювався шляхом

² Праці Українського Наукового Інституту. Т. XIII. Варшава. 1932, с. 149-151.

³ Олег Романчук. Ультиматум. К., 1990, с. 41.

організації голодоморів, депортацій, фізичного винищення та масових політичних екзекуцій.

Історія людства не знає аналогів таких страшних масових вбивств, як ті, що чинилися більшовиками над передовою частиною українського народу за період їх відносно короткого безроздільного панування. Ніхто достеменно не знає, та й чи буде знати, скільки жертв поклали комуністичні вожді на жертovníк своєї безглуздої мети — втілити в життя ідеї марксизму-ленінізму. Стратегічне завдання у вождів Кремля було визначено чітко: духово і фізично винищувати непокірних, позбавити уявлені народи національної пам'яті, тобто русифікувати всіх, а відтак над безликою, аморфною і німою масою людей безроздільно владарювати.

Проводячи цілеспрямований курс на злиття націй московські правителі хотіли поставити на коліна всіх, кого можна було зламати. Той, хто чинив опір і не піддавався, мав загинути.

Для ізоляції політичних противників, інакодумців, людей високого інтелекту на безмежних просторах Сибіру і Далекої Півночі, одразу після приходу до влади більшовиків, почали будуватися концентраційні табори смерті. Надхненниками створення цих неймовірно страшних державно-адміністративних структур насильства і примусу були Ленін і Троцький. Саме за їх вказівками у перші роки більшовицько-комуністичної веремії винищено цілий культурний пласт української нації. Першу сторінку страдницької книги кривавих ленінських репресій відкрили полонені білогвардійські офіцери, другу — колишні старшини і стрільці Української Галицької Армії, які потрапили в руки московсько-більшовицького ЧК на Україні в 1920 році. Їх було близько двох тисяч.

З того часу політика фізичних розправ входить у звичайне русло, стає органічною потребою партійно-державного керівництва комуністичної імперії.

У 1928-1929 рр. правляча більшовицька партія почала широкий наступ на селянство, яке з переходом держави на «соціалістичні рельси господарювання» враз стало «найбільш консервативною силою суспільства». Особливо реакційним вважалося українське селянство, яке, за супротив колективізації, московсько-більшовицькі верховоди нарекли контрреволюційним. Воно й раніше, ще в часи громадянської війни, вважалося таким. Недарма ще в 1919 році Троцький закликав «пройтись по ньому гарячою праскою».

Сталін був старанним учнем Леніна. Він добре засвоїв духовий заповіт свого вчителя «постійно тримати селянина в покорі». І коли в процесі «суцільної колективізації України» селяни не стали користися волі «вождя народів», Сталін пригадав Ленінову пораду.

Так почався нечуваний в світі голодомор на Україні в 1932-1933 роках. Геноцид проти власного народу, за висловом відомого дослідника голодомору на Україні Роберта Конквеста, творився цілеспрямовано, «аби підрубати генетичний корінь одвічного господаря землі».

Поряд із фізичним винищенням українського селянства не припинявся кривавий похід проти інших верств населення. Виконуючи

волю Сталіна, Україна перетворилася в учбово-показовий полігон апробації методів судово-карних ексекцій. У 1928 році в Донбасі була зфабрикована так звана «шахтинська справа». Вслід за цим фарсом в 1930 році розпочинається ще більший за обсягом судовий процес над членами так званої Спілки Визволення України (СВУ), потім судилище над «Харківською центральною групою» (1931) та інші. Перед каральними органами (спочатку ОГПУ, потім НКВД і НКГБ) ставилося конкретне завдання «виявити серед населення чужорідні елементи». І, таким чином, назавжди «покінчити з ворогами Радянської влади».

Із перших днів «золотого вересня» 1939 року ленінсько-більшевицький експеримент «побудови соціалізму» був перенесений на західноукраїнські землі. «Визволителі» розпочали свою діяльність з ліквідації всіх ознак культурного громадянського суспільства, зокрема політичних партій та культурно-освітніх організацій, з масових репресій. Одних ув'язнювали і розстрілювали без суду і слідства, інших відправляли в Сибір, Казахстан, на Крайню Північ і Далекий Схід на мученицьку смерть.

Як свідчать архівні матеріали, до початку війни з Німеччиною із західних областей України і Білорусії було депортовано 318,800 сімей, або 1,173,170 чол.⁴ Дорога на Сибірську голгофу була встелена тисячами трупів.

Особливим трагізмом наповнені сторінки історії Західної України 1941 року — переддень і перші дні війни, коли сталінсько-беріївські посіпаки перевершили всі звірства, вчинені ними на Україні в 20-30 роках. В книзі докладно подаються факти жахливих масакр, названі імена загиблих.

Офіційна советська історіографія зображала «визволителів» народу Західної України безкорисливими, кваліфікованими спеціалістами, які, керуючись «інтернаціональним обов'язком», їхали на західноукраїнські землі, щоб «ошчасливити експлуатований капіталізмом» тутешній народ, «навчити його грамоти, налагодити промисловість», «поставити на нові рейки» сільське господарство. Насправді все було не так. На Західну Україну із східних районів московсько-більшевицької імперії ринуло всяке шумовиння: випущені на волю кримінальні злочинці-гвалтівники, грабіжники, кар'єристи, різні невдахи, нероби, п'яниці.

І ставали вони тут враз «своїми людьми» — керівниками культурно-освітніх закладів, шкіл, розважальних закладів, наглядачами, сексотами, обліковцями, мільціонерами, агентами соцстраху, працівниками военкоматів і осовіахімів, організаторами розподілу «панського» майна.

Всі вони люто ненавиділи і зневажали український народ, його мову, культуру, звичаї. У них не було нічого святого, їх не мучила совість від того, що чинять зло. Заполонивши західноукраїнські землі, «старші брати» поводитись, як у власному домі.

⁴ Український Історичний журнал. 1990, № 10, с. 35.

Сатанинську справу нищення народу Західньої України комуністсько-більшовицькі вандали продовжили відразу ж після відступу німців, тобто з другої половини 1944 року. На цей раз приводом для розправи стали: опір народу відновленню тоталітарної влади, організація колгоспів, участь у національно-визвольному русі, зокрема в збройних формуваннях Української Повстанської Армії.

Першим репресивним кроком «визволителів» стала нагла мобілізація чоловіків до Червоної Армії. Хапали і старих, і підлітків, яким не виповнилося й сімнадцяти років. І цей наскоро спечений контингент «війська», що не вмів навіть користуватися зброєю, кидали одразу під кулі в бій. По суті, це було свідоме винищення чоловічого населення Західньої України.

На всі без винятку господарства накладено непосильні контингенти здачі хліба, м'яса, грошові податки. У квітні 1945 року органи влади запровадили добровільно-примусову позику. У містах, крім позики і податків, усіх працездатних змушували працювати на відбудові народногосподарських і промислових об'єктів. Тих, хто ухилявся від тієї повинності, ув'язнювали.

Західню Україну наводнюють російські колоністи. Вони, як і ті, «перші совіти», займають посади в усіх державно-адміністративних, культурно-освітніх та інших організаціях, насильно запроваджують у діловодство і повсякденний обіг російську мову. А попри все йде ретельна «чистка» «враждебных советской власти элементов».

Все це разом взятє призводить до активізації руху опору новим властям, виразником якого стала (створена в 1942 році на Волині для боротьби з німецькими окупантами) Українська Повстанська Армія.

Історія Української Повстанської Армії — героїчна сторінка національно-визвольної боротьби українського народу з чужоземними загарбниками. УПА фактично була єдиною силою, яка захищала українське населення на заході України від коричневих поневолювачів, а після вигнання їх з нашої землі боролась з новими — червоними окупантами.

На придушення руху опору в західні райони України, на Буковину, Закарпаття було відкликано з інших регіонів величезні контингенти військ НКВД. Для дискредитації національно-визвольних змагань — військових формувань УПА, власті Москви і Києва спільно організовують спеціальні бандитські загони, одягнені у форму вояків УПА, які в нелюдський спосіб вбивали ні в чому невинних людей. І все це приписували діям «бандьорів».

Широкого застосування набуває практика створення агентурно-розвідувальної мережі в рядах повстанців, що не могло не позначитися на результатах «борьбы с украинско-немецкими националистами». Йде справжнє полювання на всіх, кого запідозрюють у співпраці з повстанцями і оунівським підпіллям.

Масового характеру набирають депортації в Сибір, як родин оунівців і «бандпособників», так і «куркулів», що «яростно сопротивляясь, мешают организации колхозного строя».

Репресивні органи Москви і Києва не встигають продукувати накази, постанови і розпорядження для розправ з непокірним народом.

Дні і ночі, літом і зимою безконечним потоком в райони Сибіру, Крайньої Півночі і Далекого Сходу пливуть на вірну смерть ешелони бранців. За неповними даними, зібраними Інститутом українознавства АН України, з 1939 по 1955 рр. із західньоукраїнських земель у східні райони московської імперії було вивезено 2,196,170 осіб, або 20.5% від усього населення⁵.

Великого удару московсько-большевицькі карателі завдали Українській греко-католицькій Церкві, яку державна адміністрація вважала не менш шкідливим і небезпечним ворогом для себе, ніж озброєних вояків УПА. Адже греко-католицьке духовенство в усі часи національно-визвольної боротьби було знаменом українського народу проти завойовників. Це завжди мали на увазі большевицько-партійні власті, намагаючись дискредитувати цю Церкву в очах народу.

11 квітня 1945 року були заарештовані митрополит Йосиф Сліпий, єпископи Микита Будка, Микола Чернецький, Григорій Хомишин, Іван Лятишевський. Інші ієрархи і сотні рядових священників були арештовані і засуджені після ліквідації греко-католицької Церкви в 1946 році.

Жертвами політичних авантур ставали не лише священослужителі, а й діячі науки, культури, літератури. У свій час така ж доля судилася багатьом громадсько-політичним діячам, які проживали й організовували поза межами СРСР різні комітети допомоги голодуючим «країни розвинутого соціалізму», влаштовували в європейських столицях маніфестації протестів проти кривавих репресій над вченими, музикантами, діячами кіно і театру, художниками, письменниками.

ГПУ, НКВД, НКГБ мало довгі руки. Ще задовго до вбивства заповязаного ворога Сталіна Л. Троцького, большевицько-чекістська мафія потайки знищила чимало відомих і невідомих широкому загалові людей України, які становили певну небезпеку для Кремля. Однією з таких жертв був командуючий військами Української Народної Республіки Симон Петлюра, якого за вказівкою ОГПУ вбито на паризькій вулиці в травні 1926 року. В 1938 році від рук чекіста Судоплатова загинув визначний діяч УВО-ОУН полковник Євген Коновалець. В 1946 році після багатьох років тюремних поневірань був убитий один з ідеологів українського національного відродження 20-х років О. Шумський. Підступним способом у Мюнхені в 1959 році платний агент КГБ СРСР вкоротив життя керівникові національно-визвольної боротьби українського народу проти большевицької тиранії Степанові Бандері.

А скільки людей було знищено на безмежних просторах колишнього СРСР!.. Скільки заморожено, задушено кістлявою рукою голоду, закатовано в режимних секретних таборах особливого призначення, в «психушках», виправно-трудових таборах. . .

⁵ Архів Інституту українознавства АН України.

У Гітлера, що скопіював структуру ленінсько-сталінських політюрем, було, як відомо, 28 концтаборів. У Сталіна-ката — аж 162. І кожен з них ще мав свої лагпункти. . .

Але і там, у таборах, народ не корився катом. Були серед політв'язнів й такі, що на порозі смерти кидали у вічі своїм мучителям слова ненависти, презирства й зневаги, і гинули з вірою у перемогу: «Ми здолаємо вас, кати! Україна не вмере, не загине!»

До славної когорти цих самовідданих, одержимих людей належать герої гулагівських повстань, що відбулися у таборах особливих призначень протягом 1950-1954 рр. — Мінлагу (Інта), Норлагу (Норильськ), Воркутлагу (Воркута) та Кенгірлагу (Казахстан).

А скільки славних синів українського народу із зброєю в руках віч-на-віч з ворогом впало на полі бою, загинуло мученицькою смертю, у гестапівських і енкаведистських катівнях. . . Крайовий Провідник і член Проводу ОУН Іван Климів («Легенда»), референт Дрогобицького Проводу ОУН-УПА Михайло Мороз («Голуб»), командир групи УПА-«Південь» полковник Омелян Грабець («Батько»), командир куреня «Мамай» (родом з Полтавщини), начальник штабу групи УПА-«Південь» член Крайового Проводу ОУН «Кропива», член Української Головної Визвольної Ради художник Ніл Хасевич, член Проводу ОУН Дмитро Мирон («Орлик»), Василь і Олександр Бандери (брати С. Бандери), шеф штабу УПА генерал Дмитро Грицай («Перебийніс»), командир групи УПА-«Північ» Дмитро Клячківський («Клим Савур»), командир групи УПА-«Захід» полковник Василь Сидор («Шелест»), шеф штабу УПА полковник Олександр Гасин («Лижар»), командир куреня «Сіроманці» Дмитро Карпенко («Яструб»), відомий публіцист і письменник доктор Юрій Липа, доктор Яромир Олесницький, Крайовий Провідник і командир УПА-«Захід» Зиновій Тершаковець, командир загону УПА-«Захід» «Еней», референт СБ при Проводі ОУН Дмитро Дяків, референт СБ при Крайовому Проводі ОУН Степан Прокопів, Крайовий Провідник ОУН на Північно-Західніх Українських Землях Петро Козак («Смок»), організаційний референт Проводу ОУН «Федюшка-Брюс», командир теренового відтинку УПА-«Захід» Степан Хрін, вишкільчий референт СБ при Крайовому Проводі, командир куреня «Залізняка», визначний теоретик і публіцист українського революційного визвольного руху, член УТВР Петро Федун («Петро Полтава») та багато-багато інших.

5 березня 1950 року в невеличкому селі Білогорща майже на околиці Львова в бою з енкаведистами загинув командуючий УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич («Тарас Чупринка»).

Поряд з воїнами-чоловіками в лавах УПА боролись українські жінки-патріотки. Вони внесли свою значну долю в боротьбу з московськими забородами-людоловами. Були вони вояками-снайперами, зв'язковими, медсестрами, санітарками, шили, прали білизну, готували їжу.

Повіки в пам'яті українського народу залишаться імена лікаря УПА Марії Тарнавської (Коцюби) — доньки генерала УГА Мирона

Тарнавського, зв'язкової головнокомандуючого УПА «Тараса Чупринки» — Галини Дідик, провідниць і зв'язкових УПА: Євгенії Грибас (Коваль), Любомири Зачко (Зірки), Юлії Кушнір (Цибульської), Ірини Ланчук, Зосі Ляльки, Розалії Мазуренко, Анни Мельник, Ольги Мороз, Ольги Сидорик (Вовчук), Євгенії Хемій-Камінської, провідниці підпільного Українського Червоного Хреста УПА Катруси Зарицької, провідниць УЧХ по Львівській області Ірини Козак і Тернопільській області — Ірини Кендій, провідник Районного Проводу ОУН Марії Хомич (Цибульської) та підрайонної — Стефанії Тимчишин, членів ОУН, станичних УПА — Дарії Данило (Крив'як), Параскевії Мазурик, Анни Юрків (Стецьків), Параскевії Мельник, медсестер УПА — Марії Гаврилів, Олександри Гайдукевич, Ольги Голово, Стефанії Дзендровської (Беркут), Анни Коханець, Евдокії Курець, надрайонної фармацевтки УПА Емілії Дудар, членів ОУН — Гафії Дронишинець, Ганни Стельмащук, Оксани Степури-Пеленської, бійця УПА Олени Карпишин, і тисячі інших. Більшість з них віддали своє життя за щастя свого народу, за українську державність.

Це був цвіт української нації, совість і гордість народу.

Із спогадів, які друкуються у цій книзі, відкриваються сторінки героїні національно-визвольної боротьби 30-50 років, повні величчя і самопожертви, святого змагу за щастя Вільної України. Серед тих, хто вмирав нескореним, до останнього подиху вірячи у перемогу, що неминуче настане, було багато зовсім молоденьких юнаків і дівчат. Нелюдських мук і знущань зазнавали вони, потрапивши у лабета слідчих-костоломів. Та переносили вони ці тортури гордо. Слава і честь їм повіки!

У книзі, яку пропонуємо вам, читачу, знайдете ви правдиві рядки й про те, як жили й вмирали герої без почестей і відзнак, не тільки в умовах підпілля, а й в неволі, за колючим дротом.

Була це боротьба не на життя, а на смерть.

*«Не треба нам ні слави, ні заплати,
Заплатою нам — радість боротьби,
Солодше нам у бою умирати,
Ніж жити в путах, мов німі раби. . .»*

Слова цієї закличної партизанської пісні-гімну якнайповніше відображають суть самопожертви і національного патріотизму значної частини безмежно відданої національної спільноти, яка віддала всю себе, всі свої помисли, устремління, своє життя на вівтар Вітчизни. Крізь імлу років лунатимуть до нас їх слова, їх пісні, їх клич, їх пам'ять. На віки. . .

Їх було безліч. Тих, хто під знаменами визвольної борні йшов на смерть. Відомих і невідомих. З прізвищами, і без них. З одними псевдо. Та вмирали вони з високо піднятими головами, з іменем матерів і Бога на устах: і на полі бою, і в камерах-катівнях після страшних мук-тортур. І в гулагівських спецізоляторах на безкраїх просторах проклятого людьми і Богом дикого сибірського краю. Бо вмирали з вірою за Ідею. . . А Ідея завжди безсмертна, як безсмертна любов до Батьківщини.

Нині ж, коли наша Україна стала вільною, незалежною державою, ми кажемо: «Це в першу чергу заслуга їх. Тих, хто загинув, і тих, хто вернувся до рідних осель, щоб сказати світові, прийдешнім поколінням правду про свою боротьбу і життя своїх побратимів. А ще — щоб застерегти: люди, будьте пильні! Кров'ю здобуту волю потрібно скріпити єдністю».

Це їх клич. Тих, що стали легендами. . .

Україно, нащадки, пам'ятайте про них!

Хай ця скорботна книга ляже першою цеглиною в підмурівок будівлі Всенародної Пам'яті тим, хто віддав своє здоров'я, свої помисли, свою енергію, силу духу, полум'я сердець і саме життя за волю і щастя України.

м. Львів

Петро ЛАВРІВ

ЧИ ВАМ НЕ БОЛИТЬ?

Про деякі покручі й огріхи в українській мові

Мабуть, немає в світі народу, крім українців, який би називав себе окраїнним людом сусідніх держав і не обурювався, коли його ввічі кличуть «хохлою». Вже «Орфоэпический словарь русского языка» устійнив наголос у словах «украинец, украинский», а ми й далі продовжуємо називати себе «українцями», а свою мову — «українською», будім-то наша батьківщина не Україна а Окраїна. Так нас навчили польський історик С. Грондський (помер бл. 1676 р.), який уважав Україну окраїною, тобто пограничною землею, Королівства Польського, й російський політичний діяч і публіцист А. М. Курбський (1528-83), який у назві «Україна» бачив південнозахідню окраїну Московської держави. Такі самі погляди висловлював академік Петербурзької АН А. І. Соболевський та інші великодержавники, які розглядали українську мову як наріччя мови російської.

Про наголос у словах Україна, українець, українка, український писав у «Питаннях мовної культури» С. І. Головащук. Треба негайно передрукувати цю статтю. Дивно, чому ми пишемо назви народів малими літерами. Свої та чужі етноніми не поважають ще росіяни й білоруси. Ми втратили почуття власної гідності й збайдужіли до слів вічномолодого Василя Симоненка:

Вкраїнонько! Гуде твоє багаття,

Убогість корчиться і дотліває в нім.

Кричиш ти мені в мозок, мов прокляття

І зайдам, і запроданцям своїм.

Як багато в нашій мові здрібнілих і пестливих слів: Наталонька, Марієчка, Михайлик, Андрійко. . . Тільки в епоху «суцільної грамотности» (за гетьманщини була загальна грамотність!) почали народжуватися навіть у селах Наташі, Маші, Міші, Андрюші. Такі ймення

взаконила АН УССР у довіднику «Власні імена людей» А. Г. Скрипника і Н. П. Дятківської. Ні авторів, ні редакторів не разить шипіння, що знижує милозвучність рідної мови. В італійсько-російському словнику на 55000 слів тільки 422 італійські слова (0.8%) з приголосним *ш*. Ми підвищуємо показник глухих приголосних, щоби наша мова посідала за милозвучністю не друге, а якесь –надіяте місце серед мов світу. Мені розповіла сусідка, вчителька англійської мови, цікавий епізод: їздила до Франції і, не знаючи французької, говорила по-англійському. Співрозмовники завважили їй, що вона вимовляє англійські слова по-італійському. Та й самі італійці в Києві підкреслили подібність евфонії нашої мови до їхньої. А ми сичимо: Паша, Альоша!

В букварі наші дітки знайомляться з тьотою Полею. Милозвучно, але не по-українському. «Тітка» — мужицьке слово? Його цураються письменники. В школі вони не читали «Мини Мазайла» М. Куліша, який правильно ввів серед дійові особи «тьотю Мотю». Там «тьотя» потрібна, а в оповіданнях сучасних письменників годилося б «тета» чи «тітка». Щодо *Полі*, вона родилася у Франції, виховувалася в салонах російських дворян і вигнала з наших міст і сіл Павлин, так само як Василіса — Василин.

На всесоюзному пленумі Спілки письменників ССРСР у травні 1987 р. письменник С. Куняєв процитував слова свого казахського товариша: «Гордиться рідною мовою, турбуватися її чистотою, прияти їй розвиготові — один із головних обов'язків кожного казаха, кожної казахської сім'ї, всього населення». А наші депутати у Верховній Раді гордяться суржилом і взаконюють скалічені слова в текстах законів (*вищестоячий, прибавлена вартість*). Вони не бачили навіть книжки «Як ми говоримо» Б. Антоненка-Давидовича, а «Мовних порад» А. Бурячка, які друкував наприкінці 60-их рр. «Друг читача», досі ніхто не перевидавав. Кожен з нас, знавець рідної мови, наголошує «чотирнадцять», «сёмдесят» і боїться «націоналістичного» числівника «дев'ятьдесять» із Грінченкового Словника.

Згідно з «Довідником з українського правопису», продовжуємо писати «привітатися із старенькою бабусею». Чому не: зі *старенькою*? В тому довіднику надруковано: «Із *стрих* вода капле», хоч по селах у веснянці «А вже весна красна» співали: «Зі *стрих* вода капле». В третьому виданні «Українського правопису» виправлено цей дисонанс, але наші кандидати наук і безгигієнічні співпрацівники лають А. Бурячка і за його непослідовність, і за зміни, які віддаляють українську мову від «братньої». Мабуть, останніх побоявся Андрій Андрійович і не узаконив Гайнріха Гайне і Айнштайна чи Ляйпціг та пропустив латинське *иі*. Внаслідок того страху ми змушені писати *йуда, їудей, йон*, хоч у західньо- й південнослов'янських мовах ці слова вимовляються з ю. *йю*. Та й ми говоримо: Юда, юдей, йон.

Слов'янським мовам не притаманний приголосний *ф*. Усі слова зі звуком *ф* запозичено з неслов'янських мов. Наш народ замінив «фіртку, фасолу, Стефана, Фому» на «хвіртку, квасолу, Степана, Хому». Доки будемо вшати ярлик на Скрипниківський правопис,

за яким писалося Атена, Термопілі? Покійний патріярх нашої перекладної літератури Микола Хомичевський підписувався псевдонімом Борис Тен, а поет, письменник і сходознавець Агатангел Кримський помер, не ставши Агафангелом.

Гірку чашу «націоналізму» випили відмінки: родовий на -у, давальний на -ові, -еві, а найбільше донині нехтують кличним відмінком, який учителі по-старому називають «формою». Рим-державна в родовому Римі, а Рим-місто — Рима. Кому потрібне це розрізнення? Доки адресуватимемо листи: Іваненку Володимирі Дмитровичу? Народні закінчення -ові, -еві проникли в грамоти ще в XIV ст.: Іванови (1349), королеви (1352), зятеви (1378). У Галицьких пам'ятках це закінчення приймають не лише назви осіб, а й предметів: пожиткови, порядкови. В XVI ст. воно поширилося теж і на місцевий відмінок: ездил по торгові.

Кличний відмінок зберегли всі слов'янські мови за винятком російської та словенської. Болгарська й македонська мови втратили всі інші відмінки, але зберегли кличний. Безперечно, важко переконати людей, навчених у школі нехтувати прадавніми властивостями рідної мови. Дует «Два кольори» співає: «Ой тато, любий тато», начебто ніколи не чули, як діти кличуть батька: *тату*. Молодь просить воду: «Ой не течі, вода, так бисто. . .». В підручниках (граматиках) дозволяється замінити кличний відмінок називним, а Іван Франко у «Мандрівці русина з бідою» писав: «. . . іди, бідб; чекай, бідб». У «Слові о полку Ігоревім» на 41 звертання лише 4 рази кличний відмінок замінено називним, безперечно під впливом ритміки. Нею зумовлене звертання в називному відмінку в думах. Наскільки дорожили кобзарі й простолюди кличним відмінком, свідчить дума про Хмельницького й Барабаша:

От тоді-то припало йому з правої руки чотири полковники:

Перший полковниче — Максиме Олшанський,

Другий полковниче — Мартине Полтавський,

Третій полковниче — Іване Богуне,

А четвертий — Матвій Бортовичу.

Такий граматичний феномен (підмет у кличному відмінку) властивий ще сербо-хорватській мові. Сербські й хорватські юнацькі пісні нагадують українські думи.

Тарас Шевченко тільки двічі замінив кличний відмінок називним: у «Москалевій криниці»: «Ходім», кажу — «Уласович», і в «Марії»: «О муко, о тяжкая душі печаль, // Не вас мені, сердешних, жаль. . .»

У поемі «Слепая», написаній російською мовою, 19 кличних відмінків і тільки в одному рядку «Ах песня, песня, песня горя. . .» звертання, згідно з нормами російської мови, виражено називним відмінком.

У російських повістях Тараса Шевченка кличний відмінок у вустах персонажів указує на їхнє походження (варнак). У «Прогулке с удовольствием и не без морали» до польок звертаються «Гелено, мамочко, мамо», українців кличуть «Трохиме, Осипе, Сидоре, сину, батьку»!

Українській мові на відміну від російської та білоруської притаманне ікання (інакше «ікавізм»), тобто перехід о, е в закритих

складах в і: воли — віл, села — сіл. Усупереч цьому правилу інститут мовознавства ім. О. О. Потебні наполягає зберегти о в назвах міст Маріуполь (та й *iy* — данина російським філологам!), Симферополь, тому що ці топоніми складені з власних імен — грецьке слово поліс (місто). Зате Тернопіль (тернове поле) підлягає іканню. Завдяки цим консервативним поглядам досьогодні пишемо: Северодонецьк замість Сіверськодонецьк. Рівно перехрестила в Рівне аж Верховна Рада. У Галичині до 1939 й у 1941-44 рр. діяв Скрипниківський правопис, яким тепер пише наша «західня» діаспора. Може й треба внести в нього деякі уточнення чи доповнення, але все треба робити разом з американськими, канадськими й іншими заграничними центрами українознавства. Вони, а не ми стояли на сторожі рідної мови. Академіка Є. К. Тимченка за оборону української мови ІПУ загнало аж на Таймир.

Як твердить російський академік В. Янін на основі знайдених у Новгороді й інших містах берестяних грамот, у XI ст. мова новгородців відрізнялася від мови киян. Границя між ними проходила приблизно по лінії Калуга-Смоленськ. Професор Ю. Шевельов довів, що «древнерусский язык» вигаданий апологетами імперії. Українська мова — не дочка «давньоруської», а рівноправна сестра польської, чеської та інших слов'янських мов. Польський славіст, академік Т. Лер-Сплавінський, досліджуючи мову полабських слов'ян (стаття «Мова давніх слов'ян») замітив, що полабські й українські приголосні перед *i*, *e* втратили давньослов'янську м'якість. Якраз цю властивість української мови, яка відрізняє її від інших слов'янських мов, виражає голосний *И*, якого немає в інших слов'янських мовах. Має рацію А. Бурячок, повертаючи словам Аргентина, Бразилія, Рига українське читання латинської літери *i*. Хоча польське *u* дорівнює *y*, а не українському *и*, поляки не бояться спотворити оригінальне звучання назв країн. Аналогічно передають чужі назви чехи, словаки й інші слов'яни.

Наші диктори, а навіть учителі думають по-російському й перекладають російські слова на українську мову. Отож і чуємо Ёте (Гете), гірнича справа (гірництво), писати карту (замість малювати), оце вірно (правильно, вірним може бути чоловік, друг, а не копія, слово), пробачте мене (мені), дякую вас (вам), повного місяця (під час повні) повернувся додому, привіс (приріст ваги). Донецький учитель Олекса Тихий складав «Словник покручів української мови», за який КІБ запроторило його за Урал, де він й помер у середині 80-их років. Коби його віднайти! Пропала більша частина словника академіка Д. Яворницького. «Словник української мови» у 70-их роках узаконив газетні відхилення від норм 20-30-х рр., коли ми вже мали розроблену й технічну термінологію. Невже ж засмічення української мови нікому не болять? Не вірю. Є. Тимченка, Д. Яворницького, А. Кримського заступлять нові молоді ентузіясти. Ми відродимо й очистимо від покручів рідну мову.

Донецьк

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ДРУКОВАНЕ СЛОВО ЯК ЧИННИК ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Сучасний стан з проекцією у майбутнє

Унікальна мовна ситуація, що склалася в Україні в наслідок трисотлітньої русифікації, породила і свої унікальні мовно-освітні парадокси.

До таких парадоксів належить той факт, що певна частина українців навчається рідної мови не в родинному колі від батьків, а у кращому разі — у школі від учителів, або, як дехто зізнається у листах до редакцій газет, — з газет.

Так, у листі до редакції «Слово» одна читачка пише, що навчилася мови з їхньої та інших газет, і просить друкувати матеріяли для поглиблення своїх знань. Очевидно, що даний випадок не поодинокий факт, а досить поширене явище серед людей, ненавчених рідної мови, які хочуть опанувати її, і з цією метою вдаються до друкованого слова — передусім, до газет. Бож у містах на Східній Україні українськомовні середовища, коли й існують, то в характері своєрідного гетто, куди новаків не завжди є доступ. А коли і є доступ, то перешкоди такому доступові чинить людська вдача. Людина ж не хоче зайти до будь-якого кола як неофіт, як учень, а хоче бути в ньому повноправним членом. Отож вона починає самотужки вивчати українську мову, щоб не пасти задніх у гурті свідомих земляків.

У такому «неофітському» становищі, очевидно, перебувають українці східної діаспори. Навчатися самотужки української мови у східній діаспорі, де немає українських шкіл, без преси нема як. Зауважу тут, що такі терени України, як Крим, Донеччина мало чим відрізняються від східної діаспори.

Таким чином, українська преса в Україні не лише «організатор і пропагандист», а ще й педагог.

Усвідомлювати цей факт мають не так газетярі, як ті, на кого покладено обов'язок виховувати й освічувати громадян української держави. Ми ще вернемось до цього питання, а зараз гляньмо, як саме виконує преса свою додаткову освітню функцію вчителя української мови.

Візьмім кілька поширених в Україні видань і простежмо, яку мову вони прищеплюють своїм учням-читачам. Я не називатиму газет, з яких взято приклад, щоб не склалося враження в читачів, що я маю якесь упередження до окремих видань. Мовні недоречності, які я наводитиму, характерні практично для всіх українсь-

ких видань без вийнятку: у найпрестижніших і «найукраїнських» виданнях мовні ляпсуси далеко не рідкість. Отже, звертаюсь до прикладів.

Стаття про журнал «Рідна школа». Автор пише: «уперше за більш як *семидесятелітню* історію часопис вийшов з *багатоколірному* виконанні».

Не вдаючись до хиб стилістики, звернімо увагу на лексику.

Жоден український правопис не рекомендує писати *семидесятилітній* — лише *сімдесятилітній* або *сімдесятилітний*. Автор вживає, а редактор не виправляє, відверто російську форму слова. Далі, слово *багатоколірний*. Це точна копія російського *многоцветный*. Навіть у русифікаторському «Російсько-українському словнику» за редакцією академіка Белодєда академіки слово *багатоколірний* ставлять на друге місце після *багатобарвний*. Але й *багатобарвний* не найкращий варіант у даному тексті. Можна сказати *барвистий*, *ряснобарвний* або й просто *кольоровий*.

Інший автор говорить: «І дуже обідно, що досягнення... залишилися поза увагою...». На мою думку, коли автор вживає суржик, то свята повинність редактора цей суржик виправити і друкувати текст не суржилом, а українською мовою.

Читаю далі. Пише бібліотекар: «Кошти необхідно підпорядкувати методисту по *шкільним фондам* підручників».

Тут одразу два ляпсуси. Прийменник *по* вимагає у множині місцевого відмінку: *по шкільних фондах*.

Але й самий вираз стилістично неукраїнський. По-українськи треба сказати: *методисти шкільних фондів*, а не *методист по шкільних фондах*. Навіщо це нагромадження: *комітет по охороні здоров'я*, коли простіше *комітет охорони здоров'я*?

А от пише директор центру освіти дорослих: «Може, хоч це полегшить нашу *участь*...», маючи на увазі *долі*. А редакція не править.

У газетах можна зустріти слово *непосвячений* у значенні *невтаємничений*. І таке вживання допускають не «неофіти», а люди з вищою освітою, а то й письменники. Можна натрапити і на такий перл: «звільнення з *обіймуваної* посади», або прочитати таку шапку-заголовок «Брехня стала дорогим *задоволенням*», замість *дорогою втіхою*.

Пропускають редактори та літредактори і неправильне керування після заперечення *не*: *не* вгасили *український дух*, замість *українського духу*.

А ось пише журналіст: «...з-за цього і шкода хлопця...». Я вчився у російськомовній Одесі, але ми вже у п'ятій класі знали, що по-українськи у таких випадках треба сказати «*через це* і шкода хлопця». Рівень знань мови сучасної еліти не виправдано низький. Не виключено, що цей журналіст писав по-російському, а пере-

кладач-недотепа перекладав. Такі переклади, якими рясніють сторінки сучасних періодичних видань в Україні, дискредитують українську мову, відбивають охоту користуватися нею у самих українців. Тому питання чистоти мови, це питання не прискіпливого мовника-пуриста, а першочергове питання відродження України, питання її майбутньої незалежності.

Потреба очищати нашу мову від суржику, сама по собі потреба патріотична. Однак ця потреба вимагає до себе розумного і базованого на здоровому глузді підходу. Бо часом під категорію суржику підпадає питома українська лексика, стаючи жертвою надмірного пуризму.

Свого часу, автор цих рядків написав статтю під заголовком: «Крик крикуна в пустині». Слово *пустиння* у заголовку я вжив свідомо як слово, що має нюанс урочистості. Слово *пустиня* фіксують усі українські словники, його вживає Шевченко:

*І дебр-пустиня неполита,
Зцілющою водою влита,
Прокинеться...*

Вживає Шевченко слово *пустиня* і в інших текстах. Більшість же сучасних стилістів вважають, що це слово неукраїнське. Натомість рекомендують слово *пустеля*.

Але кожен різновид слова має своє місце в мові. Слово *пустеля*, сказати б, неутрального забарвлення, тоді як у слові *пустиня* є відтінок урочистості: усі слова старослов'янської мови мають у напій мові цей нюанс. Наприклад: *ветхий, воездавати, злоречивий, отверзатися, потребити, ректи, скверний, чертоги*.

Усі повищі слова взято з творів Шевченка; усі вони мають нюанс урочистості.

Я і вжив у виразі *крчк крикуна в пустині* слово *пустиня*, щоб бодай цим словом прив'язати увесь вираз до церковнослов'янського оригіналу *глас вопіючого в пустині*. Марні були мої міркування. Редактор газети, до якої я вдався, переправив слово *пустиня* на *пустеля*.

Дехто може сказати: «Чи то велике горе? Зміст же не змінився».

Як на мене, то така підміна — горе, ще й велике. Чому? Бо редактор не хоче визнати існування в нашій мові різних стилів: усі мовні стилі хоче обслуговувати одним стандартом. Слово *пустеля* — слово нейтральне. Його треба вживати на годинах географії: *пустеля Сагара, пустеля Кара-Куми* тощо. Але в інших стилях, зокрема в урочистому, мовець мусить мати певні засоби, певний запас лексики з відповідними забарвленнями. Виполюючи таку лексику під приводом боротьби за чистоту мовлення, ми знебарвлюємо мову, робимо її сухою, казенною, а отже — нудною.

Наведений приклад, сказати б, з моєї практики. Але існують приклади, які зайшли у свідомість цілих поколінь мовців, коли

під приводом чистоти мови виконувано щиро українську лексику в усенаціональному масштабі.

За чинним уявленням слово *болільник* — слово неукраїнське і його належить в усіх випадках заступати словом *уболювальник*. Хто б не боронив цей погляд, я з ним не погоджуся. І маю на це цілу низку аргументів.

Почну із слова *боліти*. Це стовідсоткове українське слово.

Воно має кілька значень, і одне з них — це скорочена форма від ідіоми *боліти серцем*. У такому значенні слово *боліти* — синонім слів *потерпати*, *переїматися*, а також запозиченого слова *переживати*. Ось як уживають слово *боліти* письменники (наддніпрянські та галицькі):

«Кожен за себе думав, кожен за себе болів, мучився». (П. Мирний).

«Даремно клопотав (суддя) свою голову, кидався і болів». (Н. Кобринська)

Близькість форми *боліти* до російського *боле́ть* (=хворіти) ще не значить, що це не українське слово. Вживати слово *боліти* у значенні *хворіти* і справді не можна. У значенні ж *потерпати* слово *боліти* не тільки можна, але й треба вживати: ця українська форма існувала задовго до появи у нас запозиченого слова *переживати*. Форма *боліти* утворилася скороченням ідіоми *боліти серцем*, форми щиро української. Коли *боліти* в значенні *переживати* — слово українське, то чому від нього не можна утворити іменника *болільник*, як у наступних прикладах:

Дієслово

говіти
громадити
полоти
розподіляти

Іменник

говільник
громадільник
полільник
розподільник

Рекомендуючи нашим мовцям вживати замість *легкомовного болільника* довжелезного *уболювальника*, пуристи, замість удосконалювати мову, «унезграбнюють» її.

Як бачимо, в українській пресі співіснують два негативних явища: 1) толерування суржику; 2) надмірний невинуватий пуризм.

Обидва ці явища негативно позначаються на статусі української мови: дискредитують її в очах мовців, прищеплюють байдуже, щоб не сказати плювацьке ставлення до української мови, а опосередковано і до держави, де така мова — державна, до українського відродження, до української незалежності. Ті державні діячі, котрі вважають, що питання чистоти мови в засобах масової інформації не мають великого значення для держави, глибоко помиляються. Державність української мови вимагає якнайпильнішої контролю за мовою наших періодичних видань. Цю контролю не можна

здійснювати методами тоталітарного суспільства: диктатом, заборонами, репресіями. Цивілізована країна має у своєму арсеналі багато інших цілком демократичних засобів. І такі засоби треба наполегливо рекомендувати українському урядові, коли він хоче зватися українським урядом.

Русифікацію України здійснювано на рівні державної політики державних заходів. Проте наполягати на державній українізації було б помилкою. Така державна акція могла б лише дискредитувати українське відродження.

Але уряд відродженої України має здійснити цілий ряд заходів для підвищення авторитету й престижу державної мови.

На мою думку, діяльність усіх освітніх, культурних та інформаційних установ слід підпорядкувати одному центру. В Україні давно визріла потреба створити Державний комітет національного відродження. Усе, що стосується до відродження, має підпорядковуватися цьому комітетові, зокрема державні та громадські органи преси. Згаданий комітет має цікавитися не *що* пишуть українські газети, а *як*, з метою недопущення поширення суржику і дискредитації державної мови в органах преси. Комітет має підтримувати контакт з редакторами та літредакторами газет. Усі редактори та літредактори мають пройти спеціальну мовну атестацію. Згідно з такою атестацією, редактори й літредактори діставатимуть певні кваліфікаційні розряди, які даватимуть право на ряд пільг. Що вище розряд, то більше пільг. Без такої системи заохочення літредакторів важко буде піднести мовно-літературний рівень видань.

Я гадаю, що рівень української мови наших періодичних видань, це прямий клопіт уряду відродженої України, і саме держава має про цей рівень дбати. А вона має для цього всі засоби. Без допомоги держави, на самому лише ентузіазмові українських патріотів українській мові буде важко змагатися з імперськими рецидивами в Україні. З допомогою ж держави наша мова може і мусить посісти належне їй місце у колі культурних мов світу, про що мріяли батьки українського відродження, і про що має мріяти кожен патріот України.

Презентація журналу

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖУРНАЛУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» В ЦЕНТРАЛЬНІЙ НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ ІМ. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Журнал «Визвольний Шлях», якому в грудні 1992 року проминуло 45 років нелегкого життя на полі української публіцистики в діяспорі, дочекався важливого моменту, коли в середу, 30 червня 1993 року, в річницю проголошення у Львові акту Відновлення Української Держави 1941 року, він був формально і святочно представлений відпоручникам преси і численним гостям у репрезентативних залах Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського Академії Наук України в столичному Києві.

Акт презентації журналу відбувся у трьох частинах: під час пресової конференції, що відбулась о годині 2.15 по полудню у викладовій залі, офіційної презентації у виставовій залі й у формі товариської зустрічі з коктейлем у прийомній залі.

У фойє викладової залі, в якій відбувалася пресова конференція, були розвішені цього дня численні фотопортрети найвидатніших співробітників «Визвольного Шляху», його редакторів і членів Редакційних Колегій, голів і членів Дирекції УВС, а також світлини сливе всіх важливіших подій в українському громадсько-політичному і церковно-релігійному житті у Великій Британії. В цей спосіб організатори презентації представили пресі і гостям всі наші важливіші здобутки на британській землі — церковні катедральні храми, важливі історичного характеру пам'ятники, оселі молоді, а в кінці — усі ті громадські доми в Лондоні, в яких приміщуються бюро центральних і крайових громадських установ, дім УВС і будинок, в якому приміщується Українська Амбасада в Лондоні. Для загального пояснення про розміщення організованих українських громад на британських островах вивішено також великого формату мапу з позначенням усіх місцевостей, де діють організовано наші громади. Головні місця у фойє і викладовій залі були прибрані українськими національними прапорами та прикрашені емблемами ООН і УВС.

Пресова конференція проходила під головством п-ні *Тетяни Арсєнко*, наукового секретаря і заступника директора з міжнародних питань. До Президії конференції входили: *Олексій Семенович Онищенко*, член-кореспондент АН України і директор Центральної наукової бібліотеки, народний депутат *Лесь Танюк*, голова Комісії Верховної Ради України з питань культури та духового відродження, *інж. Василь Олеськів*, голова Дирекції УВС, і *Ілля Дмитрів*, відповідальний редактор «Визвольного Шляху».

Під час пресової конференції з короткими доповідями до теми презентації виступали: *інж. Василь Олеськів* — про середовище й обставини, серед яких прийшов на світ в січні 1948 року журнал «Визвольний Шлях», а посередньо також і про інші українські пресово-журнальні видання в Британії, постанови УВС і розвиток її видавничої діяльності, про громадсько-політичне життя тощо; *ред. Ілля Дмитрів* — про 45-літнє безперерйне служіння «Визвольного Шляху» національно-державницькому постулятові

Почесна Президія Презентації

*Від ліва до права: ред. І. Дмитрів, дир. О. С. Онищенко, д-р Ф. Погребенник, дир. М. Матвійівський, інж. В. Олеськів, дир. А. Г. Бровкин, дир. М. Білан, проф. д-р О. Кушпета, ред. П. Дужий, п-ні Слава Стецько, мгр. Омелян Коваль, ред. С. Квіт, дир. М. Шептицький.
Відсутня п-ні Тетяна Арсеєнко*

України; а на закінчення нар. депутат Лесь Танюк — про значення «Визвольного Шляху» і всіх важливіших пресових та книжкових видань діаспори для духово-культурних і загальних суспільно-політичних потреб українського народу та його держави.

В дискусії, що розвинулась після доповідей, піднято декілька питань загального порядку, а відтак також декілька основних щодо теперішнього стану і майбутності журналу в Україні. Багато учасників цього зібрання висловлювали признання редакторам, співробітникам і видавцям журналу за дотеперішні здобутки, а рівночасно бажали ще кращих успіхів у майбутньому.

Між учасниками пресової конференції і під час офіційної презентації були слідуєчі депутати Верховної Ради: *поетеса Ірина Калинець, Катерина Завадська* і вже згадуваний *Лесь Танюк*.

Переїшовши до залі презентації журналу, учасникам тієї імпрези впали в очі розположені перед бюстом Тараса Шевченка новооправлені річники «Визвольного Шляху», зібрані у 84 томах. На полицях шаф, розставлених вздовж стіни, були сливе всі головніші газетні, журнальні, брошуровані і книжкові видання УВС, СУБ, ОБВУ, СУМ, ОУЖ тощо, а також журнальні видання УАПЦ і УТКЦ. Все це справляло радше гарне враження на учасників тієї частини дня. По якомусь часі по лівій стороні бюсту Шевченка оформилась Почесна Президія у складі: *Олексій Семенович Онищенко* — директор Центральної наукової бібліотеки і предсідник Презентації журналу, *п-ні Тетяна Арсеєнко* — заступник директора, і *Анатолій Григорович Бровкин* — заступник директора. Почесні місця у Президії зайняли *п-ні Слава Стецько* — голова Проводу ОУН, офіціозом якої являється «Визвольний Шлях», і голова Конгресу Українських Націоналістів, *ред. Петро Дужий* — член Проводу Конгресу і член Редакційної Колегії журналу, *д-р Федір Погребенник* — співробітник журналу. Від Дирекції УВС, УІС і журналу «Визвольний Шлях» почесні місця в Президії зайняли: *інж. Василь Олесків* — голова УВС і член Редакційної Колегії журналу, *Михайло Білан* — член Дирекції УВС і УІС, *Микола Матвійвський* — голова Дирекції УІС і член Дирекції УВС, *ред. Ілля Дмитрів, проф. д-р Омелян Кушета, мгр. Омелян Коваль і ред. Сергій Квіт* — члени Редакційної Колегії, а від СУБ, його Секцій і Корпоративних Членів, публікації яких були виставлені — *Маркіян Шептицький*, директор Головної Управи СУБ.

Акт презентації «Визвольного Шляху» відкрив *п. Олексій Семенович Онищенко* і гарними словами привітав усіх учасників, вказавши на виставлені річники журналу і на полиці з іншими виданнями з Великої Британії, які відтепер поповнятимуть імпазантний фонд Центральної наукової бібліотеки АН України. З черги *інж. Василь Олесків* відчитав акт зарепрезентованих річників «Визвольного Шляху» і всіх інших видань Центральної бібліотеки. Глибоко змістовне слово виголосила з тієї нагоди *п-ні Слава Стецько*. Гарне порівняння «Визвольного Шляху» з журналом «Розбудова Нації», що виходив у 30-их роках, і журналом «Ідея і Чин», що появлявся у 40-их роках, зробив *ред. Петро Дужий*. *Ред. Ілля Дмитрів* уніс у програму тієї святково-урочистої хвилини коротку *присвяту св. п. ред. Григорієві Драбатові, співосновоположникові журналу і його 30-літньому Головному Редакторові*. Програму тієї частини завершив *д-р Федір Погребенник* висловом признання журналові, його видавцям і редакторам за пертість і стійкість журналу під час боротьби за УССД, і закликів продовжувати це діло також в періоді розбудови і закріплення Української Держави.

п-ні Слава Стецько і п. О. С. Онищенко, дир. ЦНБ

п-ні Тетяна Арсенко

Презентація журналу, що тривала близько чотирьох годин, закінчилась товариською зустріччю за коктейлем, поданим в надзвичайно культурний спосіб, властивий представникам столичного Києва.

Академія Наук України і її Центральна наукова бібліотека були одними із небагатьох українських установ, що передплачували «Визвольний Шлях» з перших років його появи. Але в мурах цих установ і в їхніх бібліотеках про журнал знали тільки ті, що його реєстрували, а відтак держали під замками лише для тих «читачів», що мали право на доступ до нього від певних партійних чинників та чинників КГБ. Зараз наш журнал, як і дуже багато донедавна забороненої літератури, є на волі. Заінтересування до журналу з рамени студентів започаткувало в червні 1992 року процес щодо представлення широким читацьким колам. Це сталося 30 червня 1993 року. Віримо, що цей акт, як і праці біля 600 зарепрезентованих у «Визвольному Шляху» авторів сливе в усіх важливих ділянках національного життя, допоможуть Академії Наук України і всім згуртованим у ній українським патріотам стати так твердо і безкомпромісово на платформі закріплення і розбудови Української Держави, як на цих постулатах стояв наш журнал в період політичної і збройної боротьби ОУН, УПА, УГВР, АБН за УССД і за такі ж держави інших поневолених Москвою народів Східної Європи, Центральної Азії і Далекого Сходу.

Від Редакції:

Акт Передачі й інші важливіші матеріали появляться на сторінках наступних чисел «Визвольного Шляху».

АКТ ПЕРЕДАЧІ

Високоповажаний Пан О. Онищенко,
Член-Кореспондент Академії Наук України,
Директор Центральної Наукової Бібліотеки АН України
ім. В. І. Вернадського,
Київ, Україна.

Вельмишановний Пане Директоре,
Хвальна Дирекції Бібліотеки АН України!

З висловами вдячності за Вашу пропозицію від 29 червня 1992 року примістити журнал «Визвольний Шлях» у стінах найбільшої в Україні бібліотеки як «безцінну перлину українських видань за межами України» і за погодження провести презентацію журналу 30 червня, тобто в річницю проголошення у Львові акту Відновлення Української Держави 1941 року, з якою наш журнал був завжди ідейно і політично тісно пов'язаний, Дирекція Української Видавничої Спільноти і Редакційна Колегія «Визвольного Шляху» передають сьогодні на Ваші руки для потреб бібліотек всі річники

Инж. В. Олеськів відчитує Акт Передачі

Слово виголошує ред. Петро Дужий

журналу за 45 років його безперерйного служіння ідеї визволення України з-під чужого панування і відновлення Української Самостійної Держави.

Разом з оправленими річниками «Визвольного Шляху» у 84-ох книгах, передаємо також всі головніші книжкові, журнальні, газетні та брошуркові видання Української Видавничої Спілки, Української Інформаційної Служби, Союзу Українців у Великій Британії, Організації Українських Жінок, Спілки Української Молоді, Об'єднання бувших Вояків Українців та інших установ і окремих осіб, які свідчитимуть одночасно і про те, чим жила і живе та в ім'я чого трудилися чисельно невелика українська громада у Великій Британії. Також залучуємо деякі видання українських організацій в інших країнах Заходу. Всіх разом понад 500.

Є це спільний доробок понад шість сотень авторів, піддержаних тисячами свідомих українських людей. Передаємо його у фонди Вашої Бібліотеки як наш подарунок у 75-ліття Академії Наук України разом із нашими щирими побажаннями дальших успіхів у Вашій праці для добра Українського Народу і Його Нововідродженої Самостійної Держави.

Хай у цьому великому ділі допоможе Вам Бог!

Слава Україні!

Київ, 30 червня 1993 року

За Дирекцію УВС, УІС і «Визвольний Шлях»

Василь Олесків
Голова Дирекції УВС

Ілля Дмитрів
Головний Редактор

Михайло Білан
Член Дирекції УВС

Микола Матвійвський
Член Дирекції УВС,
Голова УІС

Степан Олесків
Член Дирекції УІС,
Редактор «Де Юкрейнієн Рев'ю»

Щира бесіда

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

КОЛОНІАЛЬНА СПАДЩИНА

ПИТАННЯ: Чи відповідає потребам незалежної держави сучасний адміністративний поділ України, успадкований з колоніальних часів?

ВІДПОВІДЬ: Адміністративно-територіальний поділ усякої держави має відповідати інтересам держави і сприяти її розвитку. Імперіялістична влада колишнього ССР достосовувала адміністративний поділ України до потреб колоніального визиску.

Колишню УССР (без Західної України) з часів революції і до половини 30-х років (1934-1937 рр.) було адміністративно поділено лише на сім областей: Київську, Чернігівську, Вінницьку, Харківську, Одеську, Дніпропетровську і Сталінську (з центром у теперішньому Донецьку). Такий поділ, хоч і мав певні недоліки, цілком задовольняв здійснення усіх державних функцій: оподаткування, призову до армії. За цього поділу здійснювано і перехід до НЕПу, а згодом і горезвісну колективізацію.

У половині 30-х років (вже по колективізації) почалося дроблення сімох областей України на дрібніші. Цього, на мою думку, вимагали заплановані масові репресії, а також потреба постійного нагляду і підганяння рабів нової колгоспної системи з боку «вищого начальства». Колгоспна система вимагала більшого числа підганяйлів. Сьогодні з колишніх сімох областей Східної України утворено 17. Водночас із дробленням областей відбувалося і дроблення районів. Кількість районів зросла майже вдвічі.

«Визволення» Західної України з її самостійницькою і греко-католицькою людністю вимагало ще більшої «пильності», а отже і більшого числа адміністративних органів для «освоєння» цих теренів. Тому Західну Україну адміністративно розбито на шість областей: Львівську, Станіславську, Тернопільську, Дрогобицьку (згодом розформовану), Волинську і Рівненську. Такого поділу не вимагала ні економіка, ні ощадливість, лише політичні та репресивні міркування.

Разом з Кримською, Закарпатською і Чернівецькою областями усіх областей в Україні сьогодні 25.

Такий поділ — це наслідок колоніального статусу України. Імперія дарувала своїм комуністичним «васалам» удільні князівства, куди українські квіслінги наставляли своїх місцевих поплентачів. Рабська система вимагала більшого числа наглядачів над рабами.

Сьогодні, на мою думку, Україна не потребує такої розгалуженої мережі адміністрації. Краще посилити органи правопорядку, а зайву адміністрацію скоротити. Дуже доцільним було б об'єднання районів. Саме в районних «радах» та інших районних структурах України сьогодні збереглися найвідданіші прибічники комуністичної партії та колишнього ССР. Об'єднання кількох районів в один позбавить змоги цей паразитарний прошарок шкодити незалежній Україні на районному рівні.

Здійснення об'єднання районів, а згодом і областей, може заощадити Україні 50% витрат на утримання державного апарату. Така операція на районному рівні абсолютно не буде болісною для держави з погляду

економіки. Щодо областей, то можливості такого об'єднання треба добре обмірковувати. На мою думку, члени Народної Ради мали б заініціювати створення у Верховній Раді комісії для вивчення питання про перегляд колоніального адміністративного поділу України.

Річ ясна, що прокомуністичні сили будуть опиратися такій перебудові. Але той, хто уболіває за стабілізацію сучасної ситуації в Україні, мусить розуміти, що одним з чинників дестабілізації в державі є її колоніальний адміністративно-територіальний поділ.

Щоб розпрощатися з колоніальним минулим, треба розпрощатися з усіма атрибутами цього минулого.

ВЕЛИКОДЕРЖАВНИЙ РАСИЗМ

ПИТАННЯ: Яку мету переслідує в Україні кампанія за надання російській мові статусу державної?

ВІДПОВІДЬ: Ні для кого не секрет, що російська мова в Україні продовж століть була знаряддям колоніального гноблення. Невипадково одним з перших кроків на шляху до незалежності було надання українській мові статусу державної. Але століття дискримінації та лінгвоциду спричинилися до того, що російська мова і далі виконує ролю державної у багатьох галузях життя України. Передусім, ідеться про армію, вищу технічну освіту. Російська мова і далі домінує на телеекранах, на сценах театрів, у практиці обох патріархатів УПЦ.

Було б наївно сподіватися, що українська мова за рік-два перебере функції російської мови. Варто згадати, що процес витіснення української мови тягнувся століттями. Отже й обернений процес вимагатиме десятиків, коли не сотень, років.

Процес цей, хоч і дуже поволі, нібито почався. Він тісно пов'язаний з процесом відродження національної свідомості. Проймперські сили в Україні бачать у цьому процесі втрату своїх домінаційних позицій. Тому, ці сили розпочали демагогічну кампанію за надання російській мові статусу державної. Неважко здогадатися, проти чого цю кампанію спрямовано.

Під маркою цієї кампанії, дехто став проповідувати імперський расизм.

21 грудня 1992 р. у програмі Всесвітньої служби Українського радіо виступав депутат Верховної Ради України О. Чародеев. У програмі обговорювано закон про мови.

Депутат Чародеев обстоював надання російській мові в Україні статусу державної. Але послухаймо, як він мотивував свій погляд. За Чародеевим, українська мова — мова меншовартісна, а отже не державна. Українська мова годиться для гумору, для пісень, ну, і для кохання. Усі інші сфери людської діяльності не для української мови. Для інших сфер існує поширена від Калінінграду до Владивостоку російська мова — мова науки, техніки, дипломатії. Цікаво, що усю цю расистську параною Чародеев викладав українською мовою. Далі він заявив, що якщо російській мові не буде надано державного статусу, то соціальна напруженість в Україні не послабне. Іншими словами, він заявляє громадськості соціальними конфліктами. Тобто, пропаганда расизму іде в парі із залякуванням. Характерна риса всіх расистів.

Немає жодного сумніву, що одкровення Чародеева — це наступ на українську незалежність і на українське відродження, і то з проімперських позицій: не дурно ж ізгадано про Калінінград і Владивосток.

Згідно з інформацією, одержаною з України, депутат Чародеев виступає з подібними «поглядами» і на сесіях Верховної Ради України. Не діставши належної відсічі з боку депутатів, Чародеев виїхав на своєму расистському конику і на радіо. Як повідомив диктор радіо, Чародеев свого часу голосував проти акту про суверенітет України і проти української символіки. Отже, його виступи за надання російській мові статусу державної — це ланка одного ланцюга.

Щождо російської мови, то і без статусу державної вона має в Україні більше прав, ніж державна. Досить згадати, що в усіх школах України російська мова — один з найчільніших предметів. Крім того, 50% шкіл в Україні — російські. Цілі області не мають жодної української школи. В окремих містах і цілих районах — те саме, або — як на глум — одна школа на кількасоттисячне місто. Аналогічне становище і з пресою: українська преса занепадає через брак паперу, а інформаційний вакуум заповнює преса Російської Федерації. У такій ситуації надання російській мові статусу державної буде кінцем українського відродження. Відпаде потреба розбудови української армії та української вищої школи. Саме це і мають на меті антиукраїнські сили.

Мовне питання в Україні — це питання незалежності. Зрівняти у правах гноблену століттями українську мову з мовою, яка виконувала ролю гнобительки, значить відродити колоніальне становище української мови. У державі, що за її незалежність — а отже і за всі атрибути незалежності — проголосувало більше, як 80% її громадян, антинезалежницька діяльність з расистських позицій — це антидемократична діяльність, спрямована проти більшості.

Національне відродження народу після віків денаціоналізації це теж людське право тих, кого примусово денаціоналізовано. Факти денаціоналізації, лінгвоциду, етноциду — реальні факти історії. Засуджуючи їх, треба визнати ліквідацію цих фактів — національне відродження — невід'ємним правом зденаціоналізованого народу. Право на повернення свого національного обличчя мають і українці. А той, хто перешкоджає цьому, хто расистськими аргументами боронить колоніальне минуле України, виступає, як імперська п'ята колона.

...І ПРО БЕСІДУ

ПИТАННЯ: Чи не здається Вам, що жанр «Ширих бесід» може образити високоінтелектуального читача своєю примітивною формою «Питання — Відповідь»?

ВІДПОВІДЬ: Я гадаю, що високоінтелектуальний читач, коли він справді такий, розуміє, що пресу читають не лише високі інтелектуали, а й люди без претенсій на високу інтелектуальність. І саме таких читачів преси — більшість.

Людську ж інтелектуальність — навіть не високу — характеризує скромність, невибагливість і плос до всього толерантність. Тому справжні високі інтелектуали не будуть наголошувати на своїй інтелектуальності, підкреслювати її і на її підставі висувати будь-які «елітарні» вимоги до суспільства та його інституцій.

Той, хто думає, що висока інтелектуальність дає підстави і право висувати певні претенсії до суспільства, глибоко помиляється, і до справді високої інтелектуальності йому дуже далеко.

Вимога, хай з чийх вуст вона пролунає: «Робіть те і те так і так, бо я високий інтелектуал», звучить смішно, по-базарному, і zarazом свідчить, що той, хто мислить такими категоріями, ніякий не інтелектуал, а описаний ще Мольєром перебірливий міщанин у дворянстві.

Претенсії на вищість, вибраність, елітарність — це претенсії не інтелекту, а людського честолюбства, людської гордині, людської чваньковитости. Названі людські якості не мають нічого спільного з високим (та й невисоким) інтелектом.

Ідеальним зразком високого інтелекту було життя й філософія Ісуса Христа. Саме його світогляд може бути дороговказом для інтелектуалів сучасності. Світогляд цей обіймає широке коло питань і проблем. Фрагмент цього світогляду, що стосується до нашої теми, розроблено у творі іншого високого — неперевершеного досі — інтелектуала. Гадаю, що цей твір краще від моїх пояснень дасть відповідь на поставлене питання:

*Мій Боже милий, як то мало
Святих людей на світі стало.*

.....
*А Ти, о Господи єдиний,
Скуєш лукавії уста,
Язык отой велеречивий,
Мовлявший: — Ми не суета!
І возвеличимо на диво
І розум наш і наш язык...
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так і говорить?
— Воскресну я! — той пан вам скаже, —
Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова,
Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, — словеса
Твої, о Господи, такії.*

НАЗВИСЬ ТА ЩЕ Й БУДЬ

ПИТАННЯ: У чому, на Вашу думку, головна причина кволости демократичного руху в Україні?

ВІДПОВІДЬ: Річ у тім, що не всі, хто має себе за демократа, до кінця розуміють засади й закони демократії. Як і всяке суспільне явище, демократія підлягає певним законам. І закони ці не менш «залізні», між закони тоталітарної диктатури. Багато хто, засвоївши, що демократія передбачає свободу слова і критики, забуває, що вона передбачає також підпорядкування меншості більшості, і таке підпорядкування є невід'ємною рисою демократії. Коли цю рису знехтувано, то на місці демократії розвивається отаманія.

Наведу приклад підпорядкування меншості більшості в демократичній державі. Перед виборами президента в Америці кожна партія висуває не одного, а кількох претендентів кандидувати на виборах. Щоб вибрати з кількох претендентів найгіднішого кандидата, в Америці існує інститут первинних виборів. Усі висуванці на кандидата у президенти від кожної партії переходять ці вибори. Результати первинних виборів визначають, хто з кандидатів має найбільші симпатії та популярність у виборців. Так, 1992 року від демократичної партії США на первинних виборах балотувалися четверо: Клінтон, Браун, Гаркін і Тонгас. Усі чотири претенденти кандидувати на президентських виборах мали свої виборчі програми, з якими виступали перед виборцями усіх штатів Америки. Усі мали змогу здобути собі якнайбільше прихильників, але з усіх чотирьох найбільший успіх у виборців мав Клінтон. Коли стало ясно, що найбільшу популярність у американців здобув Клінтон, його конкуренти закликали своїх симпатиків голосувати на президентських виборах за Клінтона. Уся демократична партія згуртувалася навколо Клінтона і перемогла на виборах. Це найяскравіший приклад того, як меншість у демократичному суспільстві гуртується навколо більшості.

В Україні не передбачено інституту первинних виборів, зате президентські вибори 1991 р. виконали для демократичних сил України роллю американських первинних виборів. Президентські вибори показали, що з усіх опозиціонерів у людності України найбільшу популярність має В. Чорновіл. Цей факт — відповідно до засад демократії — мусів би згуртувати всіх демократів, чи то об'єднаних у Русі, чи то в інших організаціях, навколо фігури, що здобула найбільшу популярність і серед членів Руху, і серед населення. Саме такого згуртування вимагають закони демократії. На жаль, на ділі цього не сталося.

На ділі В. Чорновіл після свого успіху на виборах став ворогом ч. 1 для певної частини демократичної еліти. І замість об'єднання демократів на підставі волевиявлення народу, почалося їх роз'єднання. Сталася ціла низка розколів. Демократичні сили послабли. Хай чим пояснюють свої дії надхненники розколів, їхні дії суперечать і порушують закони демократії, де меншість підпорядковується більшості.

Як бачимо, не всі, хто зве себе демократом, таким є на ділі. Такими *назви-себе-демократами* керують не засади демократії, а персональні амбіції та інші негативні риси людської вдачі. Щоб бути демократом і мати право зватися демократом, треба, крім усього іншого, ще й шанувати закони демократії.

Мудрість народу каже, що риба гние з голови. Саме з перебільшених амбіцій деяких чільних демократів і походить кволість усього демократичного руху в Україні.

Україні волею історії випав шанс, який трапляється раз чи не на тисячу літ. І якщо цей шанс буде змарновано, винуватців цього не треба буде шукати на Півночі, на Сході, чи на Заході.

Цим винуватцем буде отаманія. На цей раз — у середовищі демократів.

ФІНАЛ ОДНОГО АЛЬЯНСУ

ПИТАННЯ: Чи дійшло до справжнього примирення Молдови з Придністрянщиною?

ВІДПОВІДЬ: Як майже всі перемир'я, укладувані між воюю-сторонами на терені СНД, перемир'я у Придністрянщині має нетривкий характер. Керівництво Молдови не позбулося ідеї ліквідувати штучно створену на її

території «автономію», а керівники Придністрянщини і далі мріють про повну незалежність від Молдови. Саме з цією метою Тираспіль вислав до Москви на з'їзд депутатів Росії делегацію, яка мала домогтися від Росії визнання незалежності Придністрянщини. Але делегатам з'їзду було не до Придністрянщини: ішов бій між з'їздом депутатів та Ельциним. До того ж зв'язки «президента» Смірнова із забороненим Фронтом національного порятунку Росії не сприяли успіхові придністрянської делегації.

Цікаво, що між командувачем 14-ої армії — генералом Лебедем — і урядом Придністрянської Молдавської Республіки (ПМР) почалося відверте протистояння. Ген. Лебідь звинуватив через пресу ряд членів уряду Смірнова у корупції. Заразом він висловив недовіру «охоронцям порядку» ПМР: міліції та «міністерству» державної безпеки.

Міністер державної безпеки — Вадим Шевцов — виявився насправді Володимиром Антюфеевим — енкаведистом з Риги, пов'язаним з «діяльністю» Ризького ОМОНу. Після провалу путчу 1991 р. Антюфеев утік з Риги до Тирасполя, де дуже скоро знайшов ув уряді ПМР однодумців і побратимів, ставши міністром державної безпеки Придністрянщини.

Така прихильність «уряду» Смірнова до колишніх гекачепістів дуже виразно розкриває ідейне кредо цих авантюристів.

Комендант тираспільського гарнізону — М. Бергман — зумів розшифрувати справжнє обличчя Шевцова-Антюфеева. Проте це викриття не збентежило гекачепіста. Він відповів на атаку Бергмана контратакою. Ось як описує цю «контратаку» кореспондент «Експрес-хроніки» Л. Розенберг (ч. 52, 1992 р.):

«Він (Шевцов-Антюфеев — С. К.) виступив на місцевому телебаченні, де звинуватив Бергмана у співпраці із спецслужбами деяких західних країн, в тому числі США, Ізраїлю та Румунії. При цьому шеф КГБ Придністрянщини дозволив собі відверті антисемітські висловлювання. Виступ Шевцова-Антюфеева багато в чому нагадував звинувачення сталінського НКВД проти ворогів народу у 30-х роках, а також гасла так званих борців із сіоністською небезпекою з 'Пам'яті' та інших подібних організацій. Тираспільський чекіст явно забув, у які часи ми живемо. Якщо керівники Придністрянщини ніяк не zareагували на цей виступ, то генерал Лебідь не міг промовчати. . . Тим більше, що від уряду Росії зажадали роз'яснень міністри закордонних справ тих країн, що їх інтереси було зачеплено виступом шефа тираспільського КГБ. Тепер командувач 14-ї армії вимагає документально підтвердити висунуті Шевцовим звинувачення. Заразом генерал Лебідь передав прокуратурі Придністрянщини ряд документів, що підтверджують висунуті перед тим звинувачення проти деяких керівників ПМР.

У цій ситуації почали ширитися чутки про готування Молдовою нового нападу на Бендери. Ці чутки спростували не лише керівники Молдови, але й командування миротворчих сил, міністерство оборони ПМР і сам генерал Лебідь. Ширено ці чутки явно з Тирасполя. . . Спостережено відверту конфронтацію не лише між Кишиневом та Тирасполем, але й між Тирасполем і Москвою».

Отак завершився альянс колишніх гекачепістів з демократичним керівництвом Росії. Щоправда ще рано говорити про остаточний розрив між вчорашніми побратимами. Ідея відродження єдиної-неділимої Росії може з'єднати ці сили знову. Досі вони знаходили спільну мову. Колишні друзі можуть знову заприятелювати — знайти компроміс коштом інтересів населення Придністрянщини: молдаван і українців.

РОБОТИ — МОРЕ!

ПИТАННЯ: Спостерігаючи сучасне партійно-політичне життя в Україні, можна дійти висновку, що боротьба за керівні партійні пости є найголовнішим завданням діяльності політичних організацій. Чи така лінія діяльності може забезпечити патріотичним організаціям популярність і вплив серед широкого загалу?

ВІДПОВІДЬ: Те, що ми спостерігаємо у сучасному політичному житті України, — не належить до здорових явищ. Політичне життя передбачає боротьбу, але боротьбу за якісні ідеали, а не за провідну роль окремих груп і окремих осіб в організаціях. У демократичних громадах боротьба за керівництво має вестися демократичним шляхом і не має забирати 90% корисної діяльності організацій чи партій.

Сучасна політична ситуація в Україні вимагає від патріотичних організацій насамперед боротьби з усім тим, що відверто або потаємно протистоїть відродженню України. А йому протистоїть широке коло української «громадськості» — від міністрів та депутатів ВР України до рядових міліціонерів. Кожен, хто має бодай мінімальний «запас» влади і zarazом негативно ставиться до відродження України, на практиці шкодить цьому відродженню. Депутати ВР гальмують прийняття законів, обласні адміністрації зволікають їх виконувати, голови колгоспів та керівники підприємств вносять дезорганізацію в економіку, переслідують і цькують членів патріотичних організацій, працівники міліції сприяють безкарності антидержавних елементів. Усій цій, об'єднаній ненавистю до України та її народу і наділеній певною владою публіці, мусить протистояти свідомо українська опозиція. В Україні іде боротьба між силами вчорашнього дня і силами молодими, здоровими.

Молоді, здорові сили дістануть підтримку і симпатії народу, коли вони виявлять свою непримиренність до сил вчорашнього дня, покажуть народові, що вони поборюють ці сили, виступають по боці народу. Для того, щоб це стало зрозуміло народові, не досить вести боротьбу на найвищому урядовому рівні. Широкий загал не дуже розбирається в законах і постановах. До того ж часто-густо закони не виконувано. На місцях — у колгоспах, підприємствах, школах, частинах армії — закони встановлює не Верховна Рада, не Президент і не прем'єр-міністр. На місцях закони встановлює місцева влада і від неї залежить добробут місцевого трудівника. Якщо говорити чесно, то на місцевому рівні ніякої зміни советської влади не сталося. Місцева партбюрократія, замаскувавшись національною символікою, на ділі безконтрольно діє у своїх інтересах, всупереч інтересам народу й України. І саме тут на глибині життєвого океану патріотичні організації мусять мати осередки, які протистоять місцевій сваволі. У колгоспі такі осередки мають підтримати бажання селян переобрати заглитаюлого голову колгоспу з усією його мафією, яка обкрадає сільське населення. На підприємстві такий осередок має боронити інтереси робітників, і zarazом інтереси України, бо незалежність України — це гарантія добробуту всіх її громадян.

Перетворення суспільства, що почалося згори, ніколи не буде міцним і тривким, поки воно не дійде до найглибших низів. Поки на низах владають патріоти ССРСР та Росії, визнавці ідей і заповітів Леніна, існування незалежної України — ілюзія. Таким чином, боротьба за Україну має вестися не лише на високих урядових рівнях, але й на глибинному рівні.

Саме про цей глибинний рівень боротьби за Україну, мені здається, забувають патріотичні сили. Читаю оголошення про черговий з'їзд досить впливової політичної організації. Вибори на такий з'їзд починаються від районних організацій. А де сільські організації? Патріоти, демократи, націоналісти мусять мати опертя серед найширшого загалу, починаючи від села. Завтра будуть вибори, а виборці у сільських виборчих дільницях і далі тероризовані прокомуністичними, антиукраїнськими головами колгоспів, місцевими п'явками. І такі вибори принесуть перемогу тим самим силам, що й досі. Вороги ж України, замаскувавшись, нізащо не хочуть позбутися своїх навіть незначних керівних посад. Ці посади допомагатимуть їм на виборах. І коли на місцевому рівні не буде сил, які заслужать симпатії і підтримку населення, то вибори на місцевому рівні можна вважати для опозиції програними. І тоді перевибори не принесуть ніякої зміни в Україні.

У демократичній державі усе вирішують вибори. Чи здають собі з цього справу опозиційні сили? Перемогу на виборах може забезпечити тільки підтримка найширших мас. А щоб мати цю підтримку, силам опозиції треба постійно бути серед мас, знати їхні радості й горе, помагати їм звільнитися від сваволі місцевої мафії.

Отже, коли йдеться про те, що робити, відповідь може бути тільки одна: припинити боротьбу за партійні посади і зосередити всю увагу на глибоких тилах, очоливши народню ініціативу на місці: послабляти позиції народніх п'явок на місці. Саме там (у школах, колгоспах, будовах, підприємствах) роботи — непочатий край. І там треба присутности і голосу опозиції.

В ЛАВІ ЗБІРКА!

ПИТАННЯ: Чи справді перед армією України стоять непереборні труднощі у справі українізації армійського життя, навчання і команд?

ВІДПОВІДЬ: Українізація армії, безперечно, є складною проблемою, але вона не така непереборна, як дехто малює.

Передусім, на мою думку, мають українізуватися школи (училища) підготовки офіцерів. Ясно, що одразу не можна українізувати всі такі заклади. Для початку треба українізувати одне таке училище — училище піхотних офіцерів. Вибравши школу, треба укомплектувати її викладачами, що володіють українською мовою, і яких заздалегідь ознайомлено з українським впорядком. Для цього треба мати вже певну кількість надрукованого і затвердженого проекту українського впорядку. Курсантів або кадетів до такого училища треба добирати на підставі добровільного бажання. Хто добровільно зголоситься до цього училища, буде успішніше в ньому вчитися.

Коли в одному окремому училищі навчання і все життя буде українізоване,

таке училище стане центром українізації всієї армії. Викладачі й курсанти інших училищ відвідуватимуть такий центр для запозичення досвіду.

Як знаємо з преси, існує два проекти перекладу військових команд на українську мову. Перш, ніж віддавати перевагу котромусь із двох проектів, варто з кожним із них попрацювати на практиці. Тому, один проект команд варто застосувати в одному військовому підрозділі, а другий у другому. Після певного часу практичного застосування проектів комісія з кваліфікованих офіцерів-практиків має проінспектувати обидва підрозділи та процес навчання за цими проектами. Інспектори мають висловити свої зауваження та рекомендації до обох проектів, і виробити остаточний проект команд, використавши обидва проекти.

Це потрібно зробити тому, що від успішного комплексу команд великою мірою залежить і успішне навчання армії. Я особисто гадаю, що система команд, які пройшли бойову випробу в УПА, треба було покласти в основу армійських команд в українській армії.

Усі описані етапи українізації армії не складають якихось непереборних труднощів. Головне у цьому переході армії на систему українських команд — це послідовність, розсудливість і практичність. Не можна плянувати перехід на українські команди в усій армії одразу. Така штурмівщина може скінчитися невдачею. Процес українізації має відбуватися поетапно. А з поетапним переходом не треба зволікати.

Такий перший етап запровадження українських команд в одному військовому училищі або в окремому військовому формуванні не можна відкладати з літнього Миколи на зимового. Українізований підрозділ або училище треба вже зформувати, не чекаючи, коли будуть видруковані впоряди. Училище або підрозділ мають бути готові до такого переходу вже сьогодні. Як тільки з'явиться відповідна література, навчання у цих підрозділах має перейти на українську мову.

Досвід окремого підрозділу потім не важко поширити на ряд підрозділів, а згодом і на всю армію.

«1. Особливу відповідальну роль в житті нації має жінка. Жінка — це передусім мати, вихователька молодого покоління і основа родини. Тому в українській державі позиція жінки в суспільстві і її праця будуть забезпечені окремим законом.

2. Родина, як основна клітина суспільства, має для нації особливе значення, бо в ній виростає і виховується молоде покоління. Українська держава створить всі умови для того, щоб родина в Україні мала всі можливості для виконання цього відповідального завдання.

3. Окремий закон охоронятиме шлюб, родину, материнство і дітей. Щоб жінка-мати могла присвятити потрібний час вихованню дітей, а не шукати додаткового заробітку, родина отримуватиме відповідну допомогу».

(З постанов IV ВЗ ОУН, БУП, ч. 9, стор. 162)

Огляди, рецензії

Володимир ЖИЛА

«ЗНАЙДИ В ДУШІ БАЛЬЗАМ НА БОЛІ»

Євген Крименко, «Містерія життя: поезії». Чикаго, 1991, 81 стор.

Поезія сприяє формуванню наших поглядів на мистецтво та його ролю в житті. Впливаючи на наші почуття, вона виробляє естетичний смак, посилює емоційне багатство людини, збільшує її духові надбання.

Збірка поезій Євгена Крименка «Містерія життя» присвячена цим питанням. Вона багата глибокими роздумами про поставу людини в житті, про її взаємозв'язок з природою та про її найбільшу мрію — світанок волі. В той самий час вона наливає бадьорість кожного, хто її читає, бо поет виступає вчителем добра й краси, а його поезія «сягає поетичною візією до глибин космічного існування».

Саме така поезія на сучасному етапі дуже потрібна людині, що розгубилася на невизначеному шляху до життєвої мети:

*Терпіння й зойк невдач? Де ж радість перемог?
А Божа відповідь на всі оті питання
Життя — це символ-хрест і вічності пролог.*

Вплив цих рядків відчувається зразу. У глибокому філософському узагальненні, навіяному звичайним, здавалося б, незначним спостереженням, дано відповідь на важливе питання життя. Втілення такого змісту в межах однієї строфи вимагало й відповідного мовного оформлення — тісного поєднання конкретної і абстрактної лексики. Поезія мимоволі впливає на емоції людини, викликає увагу до прекрасного, хвилює і змушує задуматись над навколишнім життям. Серед таких обставин не можна обминути і поезію «Куток в душі», бо ж вона близька до поезії «Життя», стверджує думку про оновлення віри, любови та будови храму:

*Знайди куток в душі своїй;
Привітність, радість, тишу милу,
Щоб оновити віру й силу
В щоденній боротьбі важкій.*

*... Знайди оазу серед бою
В душі, зі свіжістю новою,
Й небесний простягни покров
І в серці відроди любов.*

*... Знайди в душі бальзам на болі,
Збудуй в ній храм і твердо стій
На скелі Правди, на престолі
Світилом вічним променій.*

Це ті нові поетичні обрії, до яких прямує поет — невтомний шукач нових тем, нових політичних ідей, нових засобів виразу думки.

*Та не загинув, опинився
На зачарованій сніжинці,*

*Торкнувся херувимських струн...
І сходить зіркою прекрасно
У ніч святу... щезає сум...
Бо сходить з ним Небесне Царство.*

На перший погляд, здається, ніби поет просто говорить про щось усім давно відоме, але характер розповіді і зміна лексики вказують на його непохитну віру в прекрасне, святе, що пов'язує український наріз з символікою Різдва.

Чималий естетичний вплив має і поезія «Родинна хата». Читаємо її з великим задоволенням, бо цей вірш вчить бережно ставитись до «родинної хати»:

*Родинна хата — це тепло і храм:
Це жінка, чоловік, щасливі діти,
Це вогнище, де можемо зогріти
Серця, що мерзнуть в холоді оман.
Родинна хата — відблиск, клаптик неба,
Куди йдемо зневірені, сумні,
Щоб отрясти невдач ярмо ганебне
І вийти вранці на шляхти ясні.*

Ця поезія, без сумніву, має глибокий біографічний характер, і тому вона ще цінніша, а її рядки не тільки хвилюють, а наводять нас на роздум про прекрасне й корисне.

*Мов пушиста згадка,
Безтурботна, мила,
За вікном сніжинка,
Мрія білокрила.*

(«Зимовий етюд»)

Природність вислову, тонка деталізація, лагідність інтонації цих рядків — засвідчують закоханість поета в непорочну красу природи.

Побувавши в Туреччині, поет відвідав Святу Софію та з великим жалем пише:

*І ось стоїть вона... немов турецька бранка,
... Стоїть... а навкруги ворожі мінарети,
На куполі півмісяць гордо верховодить,
Сумне квиління слуг пророка Магомета
В симфонії світанку дисонансом бродить.*

(«Царгородська Софія»)

Здається, що це найкраще змалювання «Величі Пресвятої», яку я досі зустрічав у літературі.

І відвідини Греції поет маркантно відзначив поезією «Акропіль»:

*Періклів задум, геніїв творіння,
Премудрих книга, олімпійський дар,
Могутня драма вписана в каміння,
Геллади вічно незабутній чар.*

*Застигли в мармурі віки й хвилини:
Платон ще тут у світ ідей глядить,
Безсмертний Фідій статуї різьбить,
А Партедон заблис немов перлина.*

Розділ «Переклади» багатий і розмаїтий. Він охоплює поетів романтичної й поромантичної школи в німецькій, англійській і американській літературах (Гете, Айкендорф, Міріке, Улянд, Кітс, Теннісон, Дікінсон, Фрост). Включив туди поет і споріднені стилізовано переклади з польської літератури (Леопольд Стаф). Переклади надруковано разом з оригіналами, і їх легко можна

порівняти. Треба сказати, що вони в основному високоякісні та вказують, що Є. Крименко стоїть за красу форм мистецтва та за найповніший прояв індивідуальності.

У збірці на передньому місці поміщено статтю «Поезія — еманация дійсности», що її написав д-р Роман Кухар, відомий письменник і літературознавець. Він оригінально схарактеризував творчість поета, вказавши на її кращі зразки й прикмети.

Доцільно коротко розказати про поета Євгена Крименка (справжнє ім'я — Євген Іванків). Є. Іванків народився 4 грудня 1921 року в Стрию. Закінчив богословські студії в Українському Католицькому Університеті в Римі. Писати поезії почав ще під час університетських студій. Він автор збірки поезій *«Крізь призму вічності»*, що появилася 1988 року в Чикаго. Збірка написана в глибокому релігійно-філософському й національному дусі. Він також автор багатьох статей на богословські, обрядові і церковно-ідеологічні теми, що появилися в *«Церковному віснику»* парафії свв. Володимира і Ольги в Чикаго, у *«Світлі»*, *«Новій зорі»*, *«Патріярхаті»*, *«Українському Православному слові»*, *«Богословії»*.

Євген Крименко, поет скристалізованих поглядів, виступає як національний поет з універсально-ідеалістичним світоглядом. Свої поезії пише у формі традиційних строф, де переважають двостопові ямби і тристопові дактилі. У своїй творчості він стоїть за поглиблену правду життя та за стремління до краси людського буття під Божим володінням. Поет зберігає велику культуру слова й мовну чистоту. Його задушевним прагненням є відстоювати правду й красу, етичну і естетичну цілісність людини, а тему мистецтва поставити в центрі своєї творчості.

Микола ВЕГЕШ

ГАЛИЧАНИ НА ЗАКАРПАТТІ

Василь Гренджа-Донський розповідає...

Василь Гренджа-Донський залишив після себе величезну літературну спадщину, якою, завдяки його дочці Зіріці, що її опублікувала, ми можемо користуватися. «Карпатський соловейко», як його називали, написав сотні віршів, поеми, оповідання, повісті і романи. Дуже жаль, що на Україні його твори видавалися рідко. Неоцінимо значення мають щоденник і спомини Гренджі-Донського, які можна прочитати у 8 і 10 томах американського видання його творів. Ці матеріали дають можливість краще зрозуміти історію Карпатської України, бо Гренджа-Донський був очевидцем і активним учасником подій 1938-39 років на Закарпатті.

Неможливо говорити про Карпатську Україну, не згадавши галичан, які становили добру половину складу Карпатської Січі. Ці нотатки й присвячено галичанам, які віддали своє життя за незалежність Карпатської України — невеликої частини української землі, яка на весь світ заявила, що хоче бути вільною і незалежною.

•

В Галичині з великим захопленням сприйняли вістку про те, що Закарпаття стало автономним. Польський уряд негативно віднісся до цього акту і почав вести консультації з урядом Угорщини про спільний польсько-

угорський кордон. Коли про це стало відомо, то в Галичині відбулися масові демонстрації протесту проти такої політики польської влади. Василь Гренджа-Донський високо оцінив таку солідарність, бо це, на його думку, кувалася «українська воля Закарпаття і Прикарпаття у вогні і крові». Уряд тодішньої Польщі добре усвідомлював, що надання Закарпаттю прав автономії приведе до заворушень з боку українських сил у Галичині, які теж вимагатимуть автономності. Незабаром так і трапилось. «З газет довідуємося, що в Галичині українці вимагають від поляків територіальну автономію», — пише в своєму щоденнику Гренджа-Донський.

Уже в кінці 1939 року почалися масові переходи польсько-чеського кордону. «З Галичини стихійно переходять молоді люди, переважно селянські хлопці. . . » Цей процес посилювався після оголошення наказу про створення Карпатської Січі. Чеський уряд вороже ставився до таких нелегальних переходів свого кордону. Існують сотні свідчень очевидців про те, що жандарми заарештовували перебіжчиків і через деякий час повертали їх назад. Необхідно відзначити, що і серед них знаходилися чесні люди, які дивилися крізь пальці на цей процес. До них слід віднести і Йосипа Руцка, який угорських терористів заарештовував, а галичан відпускав.

У 1938 році на Закарпатті з'явилася велика група колишніх кадрових військових — галичан. Тепер важко собі уявити Карпатську Січ без них. На це звертав увагу і Василь Гренджа-Донський: «З боку військового штаб складався з фахових військових старшин, що кінчили старі австро-угорські, німецькі, російські, чехо-словацькі та польські офіцерські школи і були старшинами в ранзі від чотаря до полковника включно. Мозком був полковник Гузар, а виконавцем поручник Чолій.

Гренджа-Донський був особисто знайомий з полковником Колодзінським, який на Закарпатті діяв як «полковник Гузар». Коли з 13 на 14 березня 1939 року різко загострилася міжнародна обстановка і ймовірно стало вторгнення угорських військ, саме Гузар вимагав від Августина Волошина негайно озброїти січовиків. Він хотів окремі січові загони вислати на угорський кордон і саме там дати бій інтервентам. Прем'єр-міністр А. Волошин вагався: він то надіявся на правдивість гітлерівських обіцянок, то просив чеський уряд про військову допомогу. Проте скоро стало зрозуміло, що ні Німеччина, ні Чехо-Словаччина не допоможуть. Останні, замість того, щоб допомагати Січі у випадку угорської агресії, самі зав'язали бої з січовиками. З'явилися перші жертви. 14 березня полковник Гузар очолює оборону січового готелю. Він декілька разів заявляє Волошині про слабкі сторони оборони, просить підкріплення. Ось яку характеристику цьому досвідченому військовому дав Гренджа-Донський: «Його висока постать завжди була мені імпонуючою, — тепер просто його обожую. Хоч він ходить у цивільному одязі, зразу видно, що вояк. Палає ненавистю проти ворогів, його спокійне зрівноважене обличчя є виразом хороброї душі, ті тверді риси віддзеркалюють безмежну, незастрашену відвагу. . . »

Штурм готелю продовжувався. З шостої до дев'ятої години січовики героїчно захищались. Кілька разів чеське командування вимагало припинити опір, однак Гузар відповідав, що «ворогам січовики зброю не зложать». Тільки одержавши наказ А. Волошина, і то при умові, що зброю складуть не чехам, а прем'єрові, Гузар віддав наказ про залишення готелю.

На нашу думку, великою помилкою уряду Карпатської України було те, що тільки 15 березня військовий міністер Степан Ключурак підписав наказ про створення нового штабу Карпатської Січі. Його очолив полковник Сергій Єфремов, який теж не міг обійтися без полковника Гузара.

Останнім часом в історичній літературі нерідко з'являються твердження, що між закарпатцями і галичанами існували численні конфлікти. Про це

говорили ще в лютому-березні 1939 року. Гренджа-Донський теж не міг про це не сказати. «Шепотіння про якісь конфлікти в Карпатській Січі продовжуються, — писав він 22 лютого у своєму щоденнику, — але це не відповідає дійсності. Є правдою, що невеликі непорозуміння між нами — автохтонами й галичанами існують, а то з тієї причини, що галичани в надзвичайно радикальний спосіб виступають проти Польщі, а ми стараємося трохи їх гальмувати. Галичани хотіли б викликати якийсь інцидент, сподіваючись, що до того вмішається Німеччина і звільнить Галичину. Але це є газардна гра, можемо затратити і Карпатську Україну, і з Галичиною нічого не вийде. . . Маленька Карпатська Україна не звільнить Західньої України, не в силі визволити, то чого ж такого небезпечного сусіда зачіпати. . . » Можна зрозуміти радикальність галичан, коли пригадаємо, скільки мук переніс цей народ у роки панування санаційного режиму. До речі, через деякий час ці невеликі непорозуміння, що виникли між галичанами і закарпатцями, припинилися. Галичани взяли найактивнішу участь в обороні Карпатської України від угорських фашистів. Не їхня вина, що молода українська держава була потоплена в крові, причому, немало її пролили і галичани. А тому диву даєшся, коли читаєш, що галичани першими втекли з поля бою. Так можуть говорити тільки ті, хто не читав Гренджу-Донського, та й не тільки його. У щоденнику Гренджі-Донського, особливо в його другій частині «Під чоботом окупанта», міститься безліч доказів того, що галичани повністю розділили зі своїми закарпатськими братами всі страждання і муки. Гренджа-Донський одержував факти від своїх товаришів по табору, які приходили дещо пізніше за нього, а також багато цікавого він почув від угорських солдатів, які часто любили похизуватися своїми «подвигами». На перших порах угорці розстрілювали всіх січовиків без вибору, а через деякий час почали формувати окремі групи із галичан і передавали останніх полякам. Так, 21 квітня вони «відправили з концентраційного табору групу галичан до Польщі — близько 60 людей. На границі в Ужку передали полякам. Поляки цих нещасників ще на очах мадярських вояків почали масакрувати і вели під один беріг, де вже ждали їх польські кулемети». Про це Гренджа-Донський написав і в вірші:

*Галичан передавали
в руки полякам-бандитам.
Не дійшли вони до Львова,
на кордоні їх убито.*

Деякі групи галичан перейшли кордон Румунії, сподіваючись на порятунок, однак негайно були передані в руки тих самих угорців, які після жаклих катувань у тячівській тюрмі, в свою чергу передавали їх до рук поляків.

Нелегко читати щоденник Гренджі-Донського. Читаєш — і очам своїм не віриш, що все описане в ньому — правда. Справді Христові муки перенесли галицькі січовики.

« . . Галичан відвели на півтора кілометра далі в ліс, яким проходила фронтова бойова лінія за світової війни. Тут їх розіп'яли на деревах. Поперш поприв'язували їм руки заржавілим дротом, що знайшли в старій фронтовій лінії, відтак розіп'яті руки й ноги поприбивали залізними скобами та великими цвяхами, що ними прибивають рейки на залізницях. Над розіп'ятими, але ще живими героями, почали поляки і мадяри знущатись, плюючи їм у вічі та б'ючи їх рушницями. . . » Після всього цього їх розстріляли. Гренджа-Донський писав, що «розіп'яті герої віддавали свої шляхетні душі з словами: Слава Україні! і співом Ще не вмерла Україна. . . »

Відомо, що в січових загонах були і дівчата з Галичини. Їх теж чекала страшна доля. «Котра з галичанок попала в руки цих злочинців, — писав Гренджа-Донський, — а ще довго не знищила завчасу січової легітимації,

чи не спалила уніформ, ті всі після тілесних і душевних мук були ганебно замордовані».

Уже перебуваючи в Братиславі, в червні 1940 року, Гренджа-Донський склав список загиблих воїнів, в якому нараховується 116 осіб. З цього видно, що в боях загинули або були люто закатовані галичани Василь Бойчук, Тимко Проць, Василь Саблюк, Зенон Косак (Тарнавський), Михайлюк, Монюк, Дужий, Кушнір, Мелешко, Орлович. . .

У селі Апші був заарештований полковник Гузар. У боях його поранили, і рана сильно кровоточила, що підірвало його сили. В такому стані він і потрапив до рук мадярів. Від полонених Гренджа-Донський довідався, що мадяри «зараз пов'язали їх, страшно збили і відвели до Солотвина. . . Тут всі сліди за ними пропали і ніхто їх більше не бачив — у Солотвині їх гонведи розстріляли. . .» Гренджа-Донський боляче сприйняв смерть полковника Гузара — людини високоінтелігентної і чесної, свого бойового побратима.

Знущання над січовиками не припинялися і після їхньої смерті. «Карпатський соловейко» навіть повірити не міг у таке. В Нижніх Верецьких розстріляли групу січовиків-галичан, а трупи залишили лежати тижнями. Місцевому населенню було суворо заборонено їх ховати. «До цих 'трофеїв' мадяри приходили майже щодня, щоб бачити жертви свого героїства. При тому знущались над трупами, смішкувались, в догола роздягнених трупів стріляли, кидали в них багнетами, хто краще потрапить. . .» І лише тоді, коли трупи почали повністю розкладатись, навколишнім селянам було дозволено зібрати їх і поховати.

Славний син свого народу В. Гренджа-Донський вірив, що прийде час помсти:

*Пождіть, пождіть, брати мої,
Прийде ще наше свято,
За ту нужду, за кривду, глум
Ми помстимось завзято.*

Нелегкою була доля і тих, хто опинився в концтаборі. Жажливі знущання, часті побої, придирки жандармів за будь-яку провину. . . Мадяри примушували в'язнів відповідати на запитання мадярською мовою. Що стосується галичан, то їм це не вдалося. Гренджа-Донський писав, що «галичан Василь Федів із села Жаб'є не вмів вимовити правильно 'Іт вадьок' (я тут), і жандарм так ударив його, що кров'ю залилось око хлопця. . .» В'язень-галичан був змушений тричі повторювати правильно цю фразу, і після кожного разу йому завдавали болочих ударів. Декотрі з галичан, що були затримані при переході румунського кордону і повернуті назад, навіть не зізнавалися, що вони галичани. Так, Микола Шторм і Мирослав Григорчук називалися німцями, і це їх, певною мірою, врятувало. Гренджа-Донський за них дуже переживав і просив бути обережними. Вся справа в тому, що вони говорили по-українськи.

Нелюдське ставлення і знущання доповнювались ще одною бідою — голодом. «За хліб попродавали ще й те, що мали. Голі, босі, без блюз і штанів. Деяким з них вдалося в зашитій білизні сховати перстені. Тепер такий перстень бідолах продасть за 2 пенге, щоб трохи купити хліба».

У середині 1939 року з Гренджою-Донським стався досить дивний випадок. На нашу думку, запис у щоденнику за 12 травня 1939 року багато що може роз'яснити про позицію відомого закарпатського поета і письменника: «. . . Вліпив в морду одному нашому панкові 'рутенові'. Десятник став з ним 'політикувати' і наш браток в мадярській мові запевняв, що ми — чесні русини, 'українці' — то другі. . . галичани. . . , а ми — добрі і вірні русини. . .»

Я як це почув, то з другого кінця лечу, мов оса: — Не правда, ти свине, українці ми всі! — І бах! . . .»

Гренджа-Донський таких людей не вважав зрадниками. На його думку, вони були «дураками, які терплять так само, як і всі». Для нього не було сумніву в тому, що закарпатці є частиною великого українського народу. На жаль, дехто з теперішніх науковців та обласних керівників цього не розуміє і заявляє, що в цій проблемі ще слід розібратись. «Унікальне» знання історії рідного краю. . .

Галичани знаходилися в концтаборі до 7 червня 1939 року. Напередодні в таборі з'явилися представники Німеччини і Польщі. Ув'язненим було запропоновано зробити вибір — піти до Німеччини або повернутися на батьківщину. Галичани від останньої пропозиції категорично відмовились. І в цьому нема нічого дивного. Зрозуміло, що їх могло чекати вдома. 11 червня Гренджа-Донський зробив останній запис, в якому згадувались галичани: «Сумно в таборі, сумно. Всі українці, що не з Карпатської України, 7-го червня поїхали з транспортом до Німеччини. Не було того, щоб не плавав. Осталися тільки ми самі — закарпатці».

Пізніше, вже проживаючи в Чехо-Словаччині, Василь Гренджа-Донський не раз згадував своїх бойових побратимів, які під час захисту молодії української держави ділили з ними і радість, і горе. Через все своє життя він проніс любов і шану до галицьких братів.

Від Редакції:

Автор — викладач історії Ужгородського університету.

Т. МАЦЬКІВ

УКРАЇНА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПАВЛА АЛЕПСЬКОГО

Maria Kowalska, «Ukraina w połowie XIII w. w relacji arabskiego podróżnika Pawła, syna Makarego z Aleppo». Wstęp, przekład, komentarz. Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk Orientalistycznych. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986, 120 str., 18 ilustracji.

Під таким наголовком Марія Ковальська написала, а властиво переклала зі своїми коментарями з арабської мови частину обширної праці п. н. «Рихлят Макаріус» — «Опис подорожі Макарія», автором якої був архидиякон Павло, син Макарія з Алеппо. Опис був вислідом подорожі антіохійського патріярха Макарія до Москви у 1652-1659 рр. У цій подорожі брав участь його син Павло, який описав її у формі щоденника.

«Рихлят. . .» складається з трьох частин. У першій автор описує подорож з Алеппо через Малу Азію, Чорне море, Молдавію, Україну до Москви, що тривала від 9 липня 1652 до 2 лютого 1655 р. У другій частині представляє побут та життя у Москві від 2 лютого 1655 до 28 травня 1656 р. Третя частина коротка, в ній автор подає опис поворотної подорожі тою самою дорогою, від 28 травня 1656 до 21 квітня 1659 р.

Для нас цікавим є опис України, який Павло починає з хвилини, коли патріарх Макарій переїхав границю з Молдавії через Дністер до м. Рашкова (10 червня 1654). Від Рашкова дорога веде через Умань, Лисянку, Богуслав, Трипільля, Васильків, Київ, Гоголів, Бихів, Прилуки, Іваницю, Красне, Корибутів до ріки Сейм, яку патріарх переїхав у дорозі до Путивля (20 липня 1654). М. Ковальська виготовила мапу маршруту (стор. 14), яка улегше читачеві перегляд місцевостей, через які патріарх переїздив, чи в яких задержувався. У більшості авторка подає назви місцевостей у польській транскрипції, хоч Павло, який супроводжував патріарха, записував назви від населення, яке напевно не називало своїх міст чи містечок польською мовою.

Згідно із щоденником Павла, подорож через Україну, або «землю козаків» (як її він називає), тривала 40 днів, з тим, що патріарх затримався два тижні в Києві. Павло, як видно з твору, інтелігентний і вдумливий спостерігач, який записував все, що по дорозі бачив чи чув. Він описує вигляд поодиноких місцевостей, їх географічне положення, поля, ліси, ріки, млини, мости, озера, коротко фльоту і фавну. Звичайно, його опис починається від в'їзду патріарха до даної місцевості, де його з великою пошаною вітає духовенство в церковних ризах та святочно убране населення. Потім вхід до церкви, молебень чи Служба Божа, залежно від пори дня, детальний опис церкви та від'їзд з тої місцевості. У містах він описує поодинокі палати, чи замки, твердині, оборонні вали, гідні уваги будівлі, а передусім православні церкви та римо-католицькі костели. Свої описи Павло доповнює звичаями та обичаями мешканців, як вони живуть і чим займаються.

Перебуваючи в Києві, Павло захоплюється красою міста та в найменших подробицях описує Печерську Лавру. Подає він історію та життя ченців у печерах, Успенський собор, собор св. Софії, монастир св. Михайла та інші церкви, описує іконостаси, царські двері, мозаїки на стінах, різьби тощо.

Автор дуже позитивно висловлюється про глибоку побожність українського (козацького) населення. Він пише: «...Уяви собі, читачу, тих людей під час відправи у церкві, вони стоять нерухомо, як каміння, б'ють без перестанку поклони і співають молитви, й у них виходить неначе б молитва чи пісня виходила з одних уст... на Руській землі, цебо козацькій, ми завважили, що багато козаків, а також їхні жінки і дочки уміють і знають порядок відправ і церковні пісні» (стор. 19). Павло звертає увагу на сувору дисципліну: «...У них є такий звичай, що коли хто прийде на Службу Божу після того, як вже віддзвонили в дзвони, то за кару такого приковують ланцюгом до дверей у виді хреста, так що він не може поворухнутися, і то на цілий день» (стор. 30). Автор здивований і захоплений великою релігійністю населення. Він пише: «...Як ми вже згадували, у населення козацьких земель ми завважили велику побожність, любов віри і покірність» (стор. 34). На іншому місці автор завважує, що «в цій країні нема ні злодіїв, ні розбійників» (стор. 40). Павло згадує про велику моральність в «країні козаків, де за супружу зраду карають смертю так жінок, як і мужчин. Такий у них закон, і ніхто і ніколи не може його оминати» (стор. 75).

На основі описаних спостережень і інформацій від населення (хоч автор не дає систематичного опису, але радше фрагментарні скенки зі щоденного життя мешкаців України) читач може собі уявити спосіб їхнього життя. При різних нагодах, тут і там, Павло пише, які є свійські, а які дикі звірята, які ростуть овочеві дерева в садах, яку ярину садять на городах і полях і т. п. (стор. 41). Автор каже, що «мешканцям вповні вистачає до життя води, риби і м'ясинів» (стор. 29).

Павло цікавився різними справами, але найбільше звертав увагу на людей. Зокрема з великим співчуттям часто згадує дітей і сиріт, яких є «більше, як зізд на небі і піску в морі» (стор. 28-9). Сиротами опікуються священники, які учать їх грамоти і не допускають до того, щоб вони зійшли

на манівці (стор. 19). Автор пише, що «число грамотних значно зросло від того часу, коли Хмельницький визволив цю країну і безчисленні мільйони православних з ярма ворогів їх віри, проклятих поляків (в оригіналі — ляхів). А чому говорю про них як проклятих? Тому, що вони показали себе недобрими і поганими. Вони є віроломні й облудні, гнетуть християн і змагають до того, щоби православні зреклися своєї віри.»

Павло не подає джерел, хоч міг читати деякі літописи, бо знав грецьку мову, а під кінець свого побуту в Москві свobodно володів російською мовою (стор. 9). Як джерело своєї інформації, Павло згадує о. Йосифа Тризну, архимандрита Печерської лаври, двох ігуменів з Атосу, які були супутниками патріярха Макарія, о. Ілля та жиди Йонаша. Він послуговується висловом «як нас інформовано», або «як ми довідалися». Пишучи свій щоденник, автор залюбки уживає «ми», рідко «я».

Павло, описуючи події, яких він був свідком, переплітає їх з подіями, що відносяться до історії козаків і поляків, починаючи від хрещення Руси Володимиром Великим (988) аж до повстання під проводом Богдана Хмельницького проти польського панування в Україні. Бажаючи наголошувати вагомість подій чи людей, що беруть у них участь, Павло уживає драматичних висловів. Зокрема це відноситься до опису кривавих і жорстоких переслідувань чи вбивств безборонного українського населення чи козацького війська.

Павло дуже негативно висловлюється про поляків та їх прислужників, які соціально, національно та релігійно поневолювали український народ. Він пише: «... Після здобуття козацької землі, поляки не задовільнилися податками і десятиною, але віддали владу над населенням жидам і вірменами, які навіть допускалися насильств над дочками і жінками козаків. Дійшло до того, що козаки, будучи господарями цієї країни, стали невольниками проклятих жидів. Був це перший блуд поляків» (стор. 22-3). Єзуїтів називає «почитателями диявола», а жидів і вірменів «проклятими» за економічну експлуатацію українською населення (стор. 23).

Автор опису України дуже позитивно висловлюється про козаків і Богдана Хмельницького: «... Хмельницький є чоловіком у дозрілому віці. Бог обдарував його багатьма ласками, є спокійний, мовчазний і доступний. Сам займається багатьма справами, в їдженню, питтю й одязі поміркований, подібно як великий цісар Василь I. Македонський, як це про нього розповідається в історії. Кожний, хто його побачить, подивляється й каже: «то є Хмельницький, якого слава розійшлася по цілому світі? ...» О, Хмельницький! Яка різниця поміж твоїми подвигами, славою твого імені й твоїм виглядом! Справді, Бог є з тобою, Він допоміг тобі стати в боротьбі твого народу за незалежність від чужого панування й — як колись давно Мойсей визволив ізраїльтян з неволі фараонів, затопивши єгипетські кораблі у Червоному морі, — так ти знищив поляків вістрям свого меча. Хвала Богу за те, що тобі повірив цю справу» (стор. 43). В іншому місці Павло, звертаючись до господарів Волощини і Молдавії, пише: «... ніхто з вас не дорівнює навіть полковникам гетьмана. Бог справедливо і слушно обдарував Хмельницького ласками, недосяжними для інших володарів» (стор. 42).

Читаючи суперлативи на адресу козаків і Хмельницького, можна винести враження, що автор є дуже вороже наставлений до поляків. М. Ковальська закидує йому «сліпу ненависть до поляків», але рівночасно зауважує: «... Подекуди він мав до цього підставу, бо коли не раз доходило до страшного знущання української черні над польською шляхтою, то козаки й українські селяни терпіли безоглядний гніт магнатів і польської шляхти» (стор. 14).

Однак, коли уважно читати щоденник Павла, то автор не є суб'єктивний. Він описує не тільки вбивства і різню поляків, але також і козаків. Він пише:

«... У тому ж році (квітень 1654) на Великдень, то є у Великодню Суботу, поляки несподівано вночі напали на шістдесят або сімдесят козацьких місцевостей. Відомо ж, що козаки в часі Великого посту не воюють, але моляться в церквах. Поляки це використали... В часі нападу поляки вимордували всіх мешканців, кого стрінули, — убивали навіть немовлят, що їх видобували з лона вагітних жінок, а потім втекли» (стор. 27). Коли Хмельницький про це довідався, вислав погону. «Щоби помститися, козаки напали на кілька польських місцевостей, всіх повбивали і все спалили» (стор. 27).

У поясненнях до перекладу є деякі неточності. М. Ковальська, коментуючи історію братського монастиря в Києві, пише, що Петро Сагайдачний був «шляхтичем польського походження», що не відповідає правді. Гірше стоїть справа з інтерпретацією історії козацько-польської війни. Хоч М. Ковальська старається дуже точно пояснювати перебіг цієї війни, напр., правильно стверджуючи козацьку перемогу над польським військом під Жовтими Водами (16 травня 1648) та Корсунем (26 травня 1648), проте хибно інтерпретує битву під Пилявцями (23 вересня 1648) — як битву під Батогом (2-3 червня 1652), а Зборівську угоду (18 серпня 1649) — як договір під Жванцем (15 грудня 1653).

Справа в тому, що М. Ковальська, хибно поділивши розділ на дві частини, інтерпретує першу частину як нещасливу для Хмельницького битву під Берестечком, а другу частину як битву під Батогом. Насправді ж цей розділ відноситься до опису битви під Пилявцями, бо ж хронологічно і логічно по описах битв під Жовтими Водами і Корсунем Павло описав битву під Пилявцями, а не під Батогом, що відбулася чотири роки пізніше. З черги, опис польського табору під Пилявцями у Павла відповідає описові тодішнього литовського канцлера Альберта Станіслава Радзівілла¹. В кінці Павло пише про битву під Батогом пізніше. В цьому описі Павло виразно зазначає, що козацьким військом командував Тиміш, син гетьмана, а не Богдан Хмельницький. Польським військом командував гетьман Мартин Калиновський, який під Батогом загинув, а не під Пилявцями, де йшла мова про «головного регіментара» Володислава Домініка Заславського.

Окрім хибної інтерпретації козацько-польських битв, є ще інші неточності. Напр., битва поміж Юрієм Ракочим, воєнним командантом окупованої Угорщини, і десятитисячною козацькою армією (а не т. зв. «лісовчиками», яких там було чотири тисячі), якою командував представник цесаря Фердинанда II, угорський магнат, граф Юрій Гомонай-Друтет, мала місце коло Гуменного (листопад 1619)², а не під Гуманем, як пише М. Ковальська. Вона хибно інтерпретує битву під Хотиним в 1620 р. як битву під Кам'янцем-Подільським в 1633 р. До речі, у своїх поясненнях М. Ковальська не уважала за відповідне спростувати хибну інтерпретацію походження назвиська Хмельницького, що його подає Павло (стор. 21, 24, 32). Дуже правдоподібно, що назвисько «Хмельницький» походить від села Хмельник у Перемишльській землі, звідки виводиться рід Хмельницьких³.

«Опис України» архидиякона Павла з Алеппо є, без сумніву, цінним джерелом для пізнання життя в Україні в другій половині XVII століття. Зокрема його опис церков та інших історичних будівельних пам'ятників є справді неоціненним джерелом для вивчення архітектури і мистецтва

¹ Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988, p. 67.

² Докладніше див.: О. Баран, «Козаки на Закарпатті в 1619 році», *Український історик*, Т. VIII, чч. 1-3, (1970), стор. 76-81.

³ І. Крип'якевич, «Богдан Хмельницький», Київ: Академія Наук Укр. РСР, 1954, стор. 62.

того часу. Особливо цінні і цікаві спостереження автора, що відносяться до часів Хмельниччини.

Щоправда, Павло зайняв супроти поляків украй вороже становище, але, як слушно М. Ковальська признає, наперекір деяким польським історикам, які вважають, що текст Павла у цій квестії є повністю безвартисний, Павло мав подекуди причину так писати, бо «козаки й українські селяни були часто під безоглядним гнітом польських магнатів і шляхти». Для прикладу, треба б згадати хоч би відомого французького інженера на польській службі, капітана Гійома де Бопляна, який писав: «... Положення селян в Україні є дуже мізерне. Коротко говорячи, селяни зобов'язані давати своїм панам, що їм заважається. Та це не все, бо шляхтичі мають не тільки абсолютну владу над їх добром, але є панамі їхнього життя. Такі великі права має польська шляхта, що живе неначе в раю, а селяни як у чистилищі, а коли їм трапиться попасти в неволю до поганого пана, то тоді їх положення гірше від невольників на галерах, так що неволя змушує багатьох втікати, а найбільш відважні втікають до Запорозців»⁴.

До речі, в тому самому часі П'єр де Шевальє написав історію козацько-польської війни⁵, в якій радше позитивно представив польську сторону, а негативно українську, так що «Опис України» Павла — це «друга сторона медалі».

«Опис України» Павла з Алеппо — ясний, цікавий і легкий, так що його розповідь читається як цікавий роман. М. Ковальська подала синтетичний зміст в англійському і російському резюме. Наприкінці є подано 18 ілюстрацій, у тому факсиміле першої сторінки «Опису України» арабською мовою, показник імен і географічних назв. «Опис України» може зацікавити не тільки українського читача — фахівця і нефахівця, але й чужинця, словом, кожного, хто цікавиться добою Хмельниччини.

⁴ G. de Beauplan, «Description d'Ukraine...», Rouen, 1651, я користувався англійським перекладом: «A Description of Ukraine...» in a «Collection of Voyages and Travels», London 1774, Vol. I, p. 449. W. Serczyk, «Historia Ukrainy», Wrocław, 1979, p. 113.

⁵ Pierre de Chevalier, «Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne», Paris, 1663. Український переклад: Ю. І. Назаренко, П'єр Шевальє, «Історія війни козаків проти Польщі», Київ: АН УРСР, 1960.